

РАҲМАТИЛЛА ИНОҒОМОВ

ШОИРЛИК ҚИСМАТИ

**Тошкент
«Университет»
1999**

Бу китоб Эркин Воҳидов ҳақида, йўқ, чўчиманг, у адабиётшуносликнинг бирор соҳасига даъво қилмайди. Унда Э.Воҳидовнинг шоир, инсон бўлиб шаклланиш жараёни ва Сиз билмаган гапларни фақат ушбу китоб муаллифи айтиши мумкин, чунки у севимли шоиримиз билан қирқ йилдан ортиқроқ вақт давомида дўст, ҳамкор, қариндош....

Масъул муҳаррир: *Асрор Самад*

© «Университет» нашриёти - 1999

*Халқимизнинг ардоқли шоири
Эркин Воҳидовни тарбиялаб вояга
етказган азиз ва табаррук инсонлар
Каримбой Саҳибоев ва Маҳбубахон
Саҳибоева, ҳаётимнинг мунис ҳамроҳи
Маликахон Иногорова (Саҳибоева)-
ларнинг ёрқин хотираларига чуқур
эҳтиром билан бағишлайман*

Муаллиф

Ўзи ҳам назмидек нозик мижозу
дилкашу дилбар,
Бунингдек бўлмас Эркин,
кўрдим аммо беҳисоб Эркин.

Ҳабибий.

ДЕБОЧА

Эркиннинг ота қадрдонлари унинг болалигидаги хаддан зиёд серсаволлиги ҳақида кичик бир воқеани ҳикоя қилишади.

Эркин 5-6 ёшларда экан. Амакиси раҳматли Фафур ака (қорачадан келган бу одам ҳийлагина кизиққон, сержаҳл киши бўлганлар) гузардан гўшт олиб келибди. Кимга савол беришни билмай турган Эркин амакисининг кўлидаги гўштни кўриб саволга тутибди.

- Гўштни қанорадан олдингизми?
- Ҳа, қанорадан олдим.
- Сотволди мўйловнинг дўконидаими?
- Ҳа, ўшандан.

Кўй гўштини, эчки гўштини бу ўзи?

-...?

- Кўй гўштигини қайдан билдиз?

Хуллас, саволлар ёғилаверибди. Тинимсиз саволлардан жони халқумига келган Фафур ака жаҳл устида гўштни томга отиб юборибди-да:

- Кутулдимми? - депди фиғони чиқиб.

– Нимадан қутилдингиз? – деб сўради яна Эркин.

Эркинни болалигидан биладиган кишиларнинг ҳикоя қилишларига қараганда, у гоёт синчков, ҳар нарсага қизиқувчан бўлган экан, савол кетидан савол беравериб унча-мунча одамни эсанкиратиб кўяркан. Ҳаёт ҳақидаги тушунчалари эндигина шаклланиб, кун сайин онги ўсиб бораётган бола психологиясидан хабардор, лоақал ҳис этадиган, асаблари мустаҳкам катта ёшдаги одамларгина унинг кетма-кет берадиган саволларига эринмай жавоб беришга, шу билан унинг қизиқишларини иложи борича қондиришга уринишаркан.

Эркин муаллимлар Чўянбой ака ва Розияхон ая оиласида туғилиб, 8-9 ёшларгача улар тарбиясида ўсганлиги боис ота-она синчков ўғилларининг қизиқишларига иложи борича жавоб беришга, билим доирасининг кенгайишига аҳамият беришган.

Аммо, афсус, қисмат ҳамиша ота-онани болага боғлаб қўймас экан-да... Эркин барвақт етим қолди. Эркиннинг отаси Чўянбой ака ёш бўлишига қарамай ўз қишлоғидагина эмас, ҳатто бутун бошлиқ Олтиариқда анча обрў-эътиборли зиёли эди. У мактабда тарих фанидан дарс берар, билимдонлиги, ғайрату шижоати, одамларга, айниқса ёшларга меҳрибонлиги билан шу обрў-эътиборни қозонганди. Аммо ёш зиёли ҳали ҳаётда ўз бахтини топмаган эди. Бахтли тасодифми, Чўянбой аканинг бахтими ёки ўзбек шеърятининг бахтими, ҳар ҳолда Олтиариққа тошкентлик Каримбой Саҳибоев деган одам судья бўлиб тайинланади. Каримбой ака судья бўлиб тайинлангач, Олтиариққа оиласи билан кўчиб келади. Оила аъзолари орасида унинг синглиси Розияхон ҳам бўлиб, Чўянбой ака ишлайдиган мактабга география муаллимаси сифатида ишга киради. 1933 йилда бошланган танишув 1935 йилда тўй билан нишонланади ва 1936 йилда икки зиёлидан Эркин Воҳидов туғилди.

Чўянбой ака на фақат ўқитувчи, балки яхши ташкилотчи ҳам эди: у оилада биринчи фарзанди туғилгач, МТСга директор этиб тайинланди.

Бирдан бошланган уруш бу оила ошига ҳам заҳар солди: Чўянбой ака фронтга сафарбар этилди ва урушдан оғир жароҳатланиб 1944 йилда қайтиб келди. Жароҳат оғир эди – 1945 йилда Чўянбой ака вафот этди. Эркин отасининг Тошкентдаги 10 – шифохонада қазо қилганини хануз изтироб билан эслайди. Бу оғир жудолик шундоқ ҳам хасталаниб қолган Розияхон аяни ҳам у дунёга олиб кетди. Ҳам отадан, ҳам онадан айрилган Эркин тоғаси Каримбой Саҳибоев қўлида қолди.

Хонаси келганда, Эркин Воҳидовдай машҳур шоирни дунёга келтирган мўътабар она – Розияхон опа ҳақида китобхонга мухтасар гапириб берай. Акаси Каримбой Саҳибоев қўлида

тарбия топган Розияхон ўз касбига меҳри, билимдон, самимийлиги ва одамшавандаллиги билан қариндош-уруғлар, маҳаллақўй, ўзи меҳнат қиладиган жамоада обрў-эътибор топган аёллардан бири эди. Яхшиси Розияхон опани яхши биладиган маҳалладоши, 30-йилларнинг бошларида у ишлаган мактабда ўқиган, узок йиллар ўқитувчилик қилиб ҳозир меҳнат фаҳрийси Опшўлатхон Ғуломовага сўз берсам маъқулроққа ўхшайди:

«Қизиқ дунё экан бу дунё: кишининг ёши улғайиб, кексайдан сўнг намозини ўқиб, тоат-ибодатини бажариб бўлгач, ўтирган жойида қуш уйқусидек кўзи юмиқ, мияси уйғоқ ҳолда ёшликдаги ўтган кунлари, кўрган кечирганлари, ўқиган мактаби ҳаёлдан ўтар экан. Менда шундай ҳоллар жуда кўп юз беради.

Бир куни ўқиган мактабим ёдимга тушди.

Мен Тошкентнинг Октябрь тумани Себзор даҳасида Чаҳчи кўчасига жойлашган 78-Улуғбек мактабида ўқиганман. Синфимизда 20 та ўқувчи бўлиб, шундай бор йўғи иккитамиз қиз бола эдик. Бири мен, иккинчиси Закия Зарипова деган қиз эди. Мен ҳамма фанлардан аълочи бўлиб, уларнинг бири Ўзбекистон Олий Совети Президиумининг котиби лавозимида ишлаган марҳум Риҳсибой Саҳибоев, иккинчиси ҳозирги Себзор даҳасида жойлашган 22-Уйғур мактабининг директори машҳур ўқитувчи Ҳокимжон Ҳошимов. Ҳокимжон ака ҳозир 80 ёшдан ошган бўлсалар ҳам ҳамон ўша мактабда директор бўлиб ишлайдилар.

Мактабимизнинг бой кутубхонаси бўлиб, директори Фатхулло деган ўқитувчи эди. Директор ёрдамчиси эса мен эсламокчи бўлган Розияхон опа эдилар. Розияхон опа ўрта бўйли, оппоққина, кўзлари кўкимтир бўлиб, кулсалар ўзларига жуда ярашар эди. Вазмин табиатли, ақл-фаросатли эдилар. Қизларга хос иболи табассумлари айниқса ханузгача кўз олдимдан кетмайди. Розияхон опа ҳар бир ишга, хунарга моҳир эдилар.

Мен мактабимизни жуда севар эдим. Дарсимиз тамом бўлгач дарров кетиб қолмай, кутубхонага кириб Розияхон опага китобларни тахлаш, кутубхонани озода тутишда ёрдам берар эдим. Айниқса байрам кунларида рангли қоғозлардан турли ўйинчоқлар, шакл, байроқчалар қирқиб ясашга моҳир эдилар.

Биз уларни ипга чизиб, байрам кунлари мактаб ховлисини, эшик олдиларини безар эдик. Аниқ эслай олмайман, 32-33-йиллар бўлса керак. Розияхон опамни йўқотиб қўйдим. Кейин билсам акалари Каримбой Саҳибоевни Фарғона вилоятининг Олтиариқ районига судья вазифасига тайинлаб ишга юборишганда бирга кетган эканлар. У ерда ҳам опам мактабда ўқитувчи бўлиб ишлар эканлар. Мактаб директори Чўянбой Воҳидов бу олижаноб қизни қўлдан чиқармай турмуш қуришган экан. 1936 йили уларга Худойим ўғил – Эркинжонни ато қилган».

Эркин Воҳидов бир шеърда айтганидек:

Шоирлик – бу ширин жондан кечмақдир,
Лиммо-лим фидолик жомин ичмақдир,
Шоирлик – жигарни минг пора этмак,
Бағир кони билан сатрлар битмак.

Ўзни томчи-томчи, зарра ва зарра,
Элга қурбон қилиб энг сўнги қарра.
Армон билан демақдир: «Эй, она юртим,
Кечир, хизматингни қилолмай ўтдим».

Дарвоқе, инсон шоир бўлиб туғиладими, ё шоирликка ўргатадиган мактабу мадраса борми? Унисиям, бунисиям йўқ. Шоирлик, умуман ёзувчилик худо берган туйғу дейишади. Шоирнинг ўзи машҳур адабиётшунос Умарали Норматов билан суҳбатда шундай деган эди: «Ёзувчи бўлиш учун жуда кўп, бекиёс кўп хислатлар бир шахсда мужассам бўлмоғи лозим. Истеъдод, билим, меҳнатсеварлик, замон ва макон туйғуси, курашчанлик, фидойилик, ҳайратланиш ва ёна билиш қобилияти ва ўнлаб бошқа фазилатлар.... Шунинг учун ҳам ҳақиқий ёзувчи ҳамма замонларда ҳам кам бўлган, бизда ҳам, шундай марғуб юртда ҳам жуда кам».

Эркин Воҳидов - жаҳонгашта шоир. У Осийё, Европа ва Африкадаги жуда кўп мамлакатларда бўлган, дунёнинг қарийб ярмини кезган. Эркин қаерда бўлмасин, ўзининг ажойиб шеърлари, теран мулоҳазалари, равон нутқи, ҳазил-мутойибалари билан тингловчиларни ўзига маҳлиё этган. У Америка Қўшма Штатларида бир неча бор сафарда бўлиб, шоирлари, оддий америкаликлар билан мулоқотда бўлганида, Калифорния университетида ўзбек адабиёти ва маданияти тўғрисида маърузалар ўқиганида ўз фикрларини таржимонсиз инглиз тилида ифодалаган. Бу ҳолат Англияда бўлганида ҳам, Канада-ю дунёнинг кўпгина мамлакатларида такрорланган. Хуллас қаерда бўлса ҳам ўзбек халқи, адабиётига шуҳрат келтираётган, унинг доврўгини жаҳон бўйлаб таратаётган ижодкор ва арбобдир.

Пушкин, Бальзак, Байрон, Толстой сингари буюк ёзувчилар ҳаётининг деярли ҳар бир куни, қарийб барча асарларининг яратилиш тарихи ўрганилган. Ўзбек адабиётида бу соҳа ҳамон очилмаган кўрик. Ҳолбуки, бундай асарлар эл назарига тушган ижодкорларни янада яқинроқ билишга, улар ҳаётда қандай одам, бошқалардан қандай хусусиятлари билан ажралиб туради деган саволларга жавоб топишга ёрдам беради. Ёзувчи ижоди ўқувчини қанчалик қизиқтирса, унинг шахсий ҳаёти, муҳити, асарларининг ёзилиш тарихини билиш ҳам шунчалик мароқлидир.

Шоир бўлиш осон эмас экан. Бу ҳақда шоир ҳаётидан ҳикоя қилганим лавҳалар китобхонга маълум тасаввур берса, ўз олдимига қўйган мақсадимни бажарилган, деб ҳисоблайман.

Ёзишга ниятланганим ушбу рисолада Эркин Воҳидов ижоди, барча асарларини таҳлил қилиш, адабиётимизда тутган ўрнига баҳо бериш йўлидан бормадим. Балки Эркин Воҳидовнинг шоир ва шахс сифатидаги ўзига ҳослиги, баъзи асарларининг ёзилиши тарихи, бу асарларининг ёзилишига туртки вазифасини ўтаган ва ўзим гувоҳи бўлган воқеа ва ҳолатлар, турли саёҳатлар вақтида рўй берган баъзи ҳодисалар, шоир ҳаётининг баъзи лавҳалари ҳақида баҳоли қудрат ҳикоя қилишга ҳаракат қилдим. Уларни бежаб-бўяб, кўшиб-чатиб ҳам ўтирмадим, ортиқча сўз ҳам кўшмасликка интилдим.

ТАНИШУВ

1955 йил июль ойининг охирлари. Биз Ўрта Осиё Давлат университети (ҳозирги ТошДУ)нинг филология факультетига кириш учун қизғин тайёргарлик кўраётган дамларимиз. Кириш имтиҳонлари олдидан турли фанлардан ўтказиладиган маслаҳатлар (консультациялар) қизғин давом этаётган кезлари. Ўзбек тили ва адабиётидан бўлаётган маслаҳатларда ўрта бўйли, буғдойранг, қиррабурин йигит ўринли саволлари, савол бериш вақтидаги ўзини туттиши, теран мулоҳазалари билан кўпчилик диққатини ўзига торта бошлади. У республика газета ва жуналларида анчамунча шеърлари эълон қилинган Эркин Воҳидов экан.

Ниҳоят, кириш имтиҳонлари бошланади. Эркин ва мен ўрта мактабни кумуш медаль билан тугатганимиз сабабли ўзбек тили ва адабиётидан ёзма ва оғзаки имтиҳонларни муваффақиятли топширишимиз кифоя эди. Биринчи август куни. Эрталаб соат 9 да ўзбек тили ва адабиётидан биринчи ёзма имтиҳон бошланди. Аниқ ёдимда. Тахтага ёзиб қўйилган иншо мавзулари орасида «Ғафур Ғулумнинг иккинчи жаҳон уруши даври шеърляти» номли мавзу ҳам бор эди. Кўпчилик, билишимча, ана шу мавзудаги иншони ёзишга киришди. Имтиҳонни ўша даврларда аспирант, кейинчалик адабиётшунос олим Лазиз Қаюмов бошқараётган эди. Аммо имтиҳон топширувчилар орасида Эркин Воҳидов кўринмасди. Имтиҳон бошланганидан чамаси бир ярим, икки соатлар ўтиб соат миллари тахминан 11ларга яқинлашганда аудитория эшиги очилиб, «Мумкинми, домла?» деган мулоким овоз эшитилди. Ҳаммамиз эшик томон қараб қолдик. Ярим очик эшик остонасида киришга рухсат сўраб абитуриент Эркин Воҳидов турарди. Домла бир лаҳза унга ҳайрон бўлиб тикилиб турди-да кулимсираганча:

– Кеч қолибсизми, мулла? Кўпчилик қораламани аллақачон тайёрлаб қўйди, одиллари окка кўчиришни ҳам бошлаб қўйишиди-ку, – деди.

– Бошқалар билан баробар топшираман, домла, – деди Эркин мулойимлик, илтижо, шу билан бирга қатъий оҳангда. Домла тайёрлов суҳбатларида Эркинни таниб қолганмиди ёхуд ундаги қатъият таъсир қилдими, ҳарқалай «Имтиҳон комиссиясининг раисидан рухсат олиб келинг», – деб ўтирмади-да, масалани ўзи узил-кесил ҳал қилди: «Ундай бўлса, кириг!» Эркин бамайлихотир ўрнашиб ўтирди-да тахтага кўз ташлаб иншо мавзулари билан танишди. Ҳақиқатан ҳам ваъда қилганидек, кўпчилик қатори, ҳатто баъзилардан олдинроқ иншони топшириб чиқиб кетди.

Кейинчалик билишимча, у ҳам Ғ.Ғуллом мавзусини танлаган экан. Имтиҳонга кеч қолишига эса шундай воқеа сабаб бўлибди:

Ўша куни эрталаб нонуштадан кейин худди байрамга кетаётгандай янги кийимларини кийиб кўчага отланганида Каримбой ака:

– Ҳа, йўл бўлсин, лой нима бўлади, Эркинбой? Қотиб қолади-ку! – дебдилар.

Эркин лом-мим демай уйга кириб ечинибди-да, эски кийимларини кийиб сомон лойни ағдаришга тушибди. Ўша вақтларда тулука ва шифер томлари урф бўлмагани учун кўпчилик уйларининг тепаси лойсувоқ бўлар эди. Шу боисдан хонадон эгалари қарийб ҳар йили кишда чакка ўтмаслиги учун томларини сомонли лой билан сувашлари лозим бўлган. Каримбой Саҳибоев ғоят саранжом-сарошга, ҳар бир ишини ўз вақтида бажаришга одатланган, батартиб одам бўлганликлари учун том сувоқ ҳали кўпчиликнинг хаёлига келмаган ёз чилласида бу ҳаракатни олдиндан бошлаб лой қилдириб қўйган эканлар. Бундай қилинганда лой халимдек юмшоқ бўлиб етилиб турарди. Аммо бунинг машаққати кўпроқ: сувоқ кунигача лой қотиб қолмаслиги учун уни ҳар куни ағдариш лозим бўларди. Ўша куни Эркин тоғасига: «Ҳозир имтиҳонга кетаяпман, лойни имтиҳондан кейин ағдариб кўяман, деб бир оғиз айтса олам гулистон эди. Лекин катталарнинг гапини қайтаришга ўрганмаган Эркин «ғиқ» этмай каттагина лойни 1,5-2 соатда ағдариб чиқди-да қайтадан апил-тапил кийиниб университетга югурди.

Эркиннинг ўзбек тили ва адабиётидан оғзаки имтиҳони янада қизиқроқ бўлади. Оғзаки имтиҳонни ҳам Лазиз Қаюмов қабул қилди.

Мен имтиҳон топширувчилар хонасига кейинроқ кириб жавоб беришга тайёрланиб ўтирганлигим учун Эркиннинг жавобларини бошидан охиригача эшитдим. Эркин имтиҳон топширадиган стол ёнига – домла қаршисига келиб ўтиргач, Л.Қаюмов:

– «МГУ га» деб шеър ёзиб, САГУга келиб қолибсиз-да? – дедилар.

Бу билан домла Эркиннинг 1954 йилда «Шарқ юлдузи»да эълон қилинган «МГУга» шеърига ишора қилаётган эдилар.

– Иншони яхши ёзибсиз, – дедилар домла, – Фафур Ғулом шеъриятининг ўзига хос хусусиятларини, шоир маҳоратини, уруш мавзусини ёритишда бошқа шоирлардан фарқли томонларини яхши очибсиз, фикрларингизни исботлаш учун шоир ижодидан талай ўринли мисоллар келтирибсиз. Аълога баҳоладик.

Эркин бирор гуноҳ иш қилиб қўйган одамдай ерга қараб ўтирарди. Навбат билет саволларига жавоб беришга келди. Эркиннинг билетидаги иккита савол ёдимдан кўтарилган, учинчи қўшимча савол аниқ эсимда. Домла яқиндагина бўлиб ўтган ёзувчиларнинг II съезди материаллари ва Михаил Шолохов нутқининг мазмунини сўраб қолди. Эркин съезд материалларини, ундаги маърузалару нутқларни обдон ўрганган экан. Саволга батафсил, ғоят маъноли қилиб жавоб берди. Айниқса Михаил Шолоховнинг нутқини деярли ёд биларкан. Домла Эркиннинг жавобларини тинглар экан, ҳар замонда бошини қимирлатиб тасдиқлаб қўяр, ёқимли мусиқа тинглаётган одамдай роҳатланиб ўтирар, қизиқ жойларида мамнун жилмаярди. Ҳатто овоз чиқариб баралла куларди. Уларнинг ҳозирги ҳолати домла билан абитуриентдан кўра кўпроқ икки суҳбатдош, икки олимнинг мулоқотига ўхшаб кетарди.

Ниҳоят жавоб тугади. Мириқиб тингланаётган қўшиқ кутилмаганда тўхтаб қолгандай бўлди. Домла оғир тин олиб – Баракалла, раҳмат, аъло, – деди. Бу иккинчи имтиҳондан ҳам аъло баҳо олиш Эркиннинг амалда олий ўқув юртига қабул қилинганини аңглатарди.

ТАЛАБАЛИК ЙИЛЛАРИ...

Ўқишлар бошланди. Сентябрьнинг биринчи ҳафтаси. Ҳаммамиз ҳам гўё етти қават осмон устида учиб юргандек бахтиёр эдик. Ахир биз Ўрта Осиё Давлат университетининг толиблари эдик-да! Бунга ҳамма ҳам мушарраф бўлавермасди. Ўша пайтларда филология факультетига кириш учун 6 фандан имтиҳон топширилди, буларни фақат аъло баҳога топширганларгина университетга қабул қилинарди. Имтиҳонларнинг кўпчилигини аъло баҳога топширган, 1-2 та фандан 4 баҳо олиб 28-29 балл тўплаганлар ўқишга киришдан бенасиб бўлишарди. Бахтиёр ва хурсандчилигимизнинг сабаби, ҳар бир дарсни жон қулоғимиз билан тинглашимиз, бирор соат ҳам дарс қолдирмасликка интилишимизнинг боиси ҳам шу эди.

Ўқишнинг биринчи куни ҳамон ёдимда. Орадан қирқ йилдан зиёдрок вақт ўтганлигига қарамай худди кечагидай аниқ эслайман. Талабалик стулига ўтириб эшитган биринчи маърузани бизга кириш имтиҳонлари вақтида яхши таниш бўлиб қолган Лазиз Қаюмов ўқидилар. У киши маъруза хонасига кириб келиб саломлашдилар, Ўрта Осие Давлат университетидек муқаддас даргоҳга қабул қилиниб, талаба бўлганимиз билан кутладилар-да, қора тахтага бўр билан қуйидаги байтни ёздилар:

Жунун водийсига мойил кўрарман
жони зоримни,
Тиларман бир йўли бузмак
бузулгон рўзгоримни.

- Бу байт қайси шоирники? - деган саволни ўртага ташладилар. Биров Лутфийники деди, биров Бобир, яна биров Машраб, тўртинчиси Фуркат номларини айтди, кимдир эшитилар-эшитилмас Навоий номини ҳам тилга олди. Махмур, Муқимий, Феруз, Завқий, Амирий, Фузулий сингари ўнлаб шоирларнинг номлари айтилди. Аммо домла бамисоли «Тополмадинглар! дегандай истеҳзо билан кулимсираб туравердилар. Шунда Эркин секингина кўл кўтариб: «Бундай сатрларни фақат хазрат Алишер Навоийгина ёзишлари мумкин», - деди. Домланинг чехралари бирдан ёришиб кетди.

- Баракалла, раҳмат, жуда тўғри айтдингиз, - дедилар. Домла худди шундай жавобни кутган эканлар. Ҳалигина «Навоийники» деб жавоб берган курсдошимиз: «Домла мен ҳам бу байтлар Навоийники эканлигини топдим-ку!» - деди.

- Навоийники дейишнинг ўзи етарли эмас. Бундай шох байтларни битишга фақат Навоийгина қодир дейиш бутунлай бошқача жавобдир. Шу боисдан ҳали «Навоийники» деганингизда индамай кўя қолдим. Эркинжоннинг жавоби эса гоят қатъий, чиройли, Навоийни чуқур ҳис этадиган, биладиган одамнинг жавобидир.

Шу зайл ҳар бир дарсда Эркин шунақа пишиқ-пухта жавоблари, домлаларнинг илҳомини тоширадиган, баъзан қийноққа соладиган саволлари билан факультетда иқтидорли талаба сифатида танила бошлади.

Айниқса, эски ўзбек тили, араб тили дарсларида Эркин ҳамманинг диққат марказида бўларди. Университетга келгунича эски ўзбек ёзувидаги ҳар қандай кўлёмани муқаммал ўқишни ўрганиб олганлиги туфайли бу фандан дарс берувчи кекса домламиз А.Ғаниев Эркинни ўзига ёрдамчи қилиб олган эди. Домламиз ҳар сафар дарсга киришлари биланок: «Қани, Эркин-

жон болам, бугун қандай шеър топиб келдингиз?!» – деб мурожаат қилар, Эркин Шарқ классикларидан топиб келган бирор ибратли шеърни тахтага ёзгач, шу матн бўйича машқ ўтказардик.

Ҳадемай сентябрь ойн охирлади. Шўро пайтида на мактабда, на олий ўқув юртидаги ўқишда барака бўларди. Пахта йиғими бошланади-ю, талабага жабр бўлади: ўқиш шартга тўхтатилади, домлалару талабалар гурас-гурас «Пахта фронти»га жўнашади. Биз ҳам ўша йили «пахта фронти»га сафарбар қилиндик. Бу шахарчилар учун бир ҳавас, қишлоқдан келганлар эса пахта нималигини билишади.

«Ўғлинг аҳмоқ бўлса ҳам новча бўлсин, ҳеч бўлмаса устунга қозик қоқишга ярайди», деган экан куйган бир пакана одам. Ўша новча ўғил пахтага бориб бўйидан куйган экан, чунки пахта деворда ўсмайди. Курсдошларимиз орасида деярли паканаси йўқ: ҳаммаси сарвқомат йиғит-қизлар. Қишлоқдан келган курсдошларимиз эса пахта хаддисини олишган экан, биринчи кунданок шипиллатиб териб, этак-этак, қоп-қоп пахтани хирмонга тўкишди. Хусусан, тушликкачаёқ 70-80 кило пахта териб, пешиндан кейин салқинда гурунглашиб ўтиришгани биз шахарликларга алам қиларди. Кечгача аранг 40 кило терамиз-у ўзимизни «гуп» этиб ўринга ташлаймиз: бел, елкалар қотиб қолган, офтоб қиздирганидан бадан ачишади, жағ ҳам қотиб қолганми, гўшт чайнай олмаймиз. Бунинг устига ҳар куни мажлис. Бу мажлис илғорларга роҳат, қолокларга азоб. Бригадир рўйхат ўқийди: «Фалончи – 150 кило, пистончи – 120 кило, писмадончи – 60 кило... Воҳидов – 35 кило». Мажлисни бошқараётган домла бригадирни тўхтатиб Эркинни турғизади: «Ҳа, йиғит, хўш? Бўйингизни қаранг дуппа-дуруст йиғитга ўхшайсиз-у терган пахтагиз ёш боланинг пахтаси ҳам эмас». Эркин қизариб, пешонасидан тер чиқади. Ҳеч қачон дашном эшитиб ўрганмаган интизомли Эркин биз – қолоқ дўстларига «хиёнат» қилиб, тез кунда илғорлар қаторига ўтиб олди.

У мажлисда нормани бажаришга сўз берди-ю, резервист сифатида қабул қилинган норинлик курсдошимиз Абдурахмон Назаров билан тез кунда тил топишиб, у билан ёнма-ён пахта тера бошлади. Абдурахмон меҳнатда роса пишиган, отасиз ўсиб турмушнинг пасту баландини кўрган, пахта теришнинг хаддисини обдон эгаллаган бўлиб, кунига 100-120 килодан ошириб пахта теради. Эркин Абдурахмоннинг тажрибасини ўрганди. У нима қилса шунини қиларди. Тез орада кунлик нормани бемалол ошириб бажарадиган бўлди, сал фурсат ўтмай кунига 90-100 кило пахта тера оладиган даражага етди. Аммо бунга осонликча эришгани йўқ. Эркин ва Абдурахмон тонг ғира-ширасида пахта даласига йўл олишарди. Биз ўшанда еттинчи туш кўрармидик,

худо билсин. Биз то чой ичиб иш бошлаганимизча улар бир қопдан пахта териб ярим кунлик ишни бажариб кўйишган бўларди. Улар тобора суръатни кучайтиришарди. Эркин биринчи курсда тўрт тоннага яқин, кейинги курсларда 4-5 тонналаб пахта терди. Қалам тутиб ўрганган нозик қўллар зарур бўлганда тоғни кўтаришга ҳам қодирлигини кўрсатди, ҳатто шундай бўлдики, 1958 йил якунларига кўра пахта терими мавсумида намуна кўрсатгани учун Ўзбекистон Олий Кенгаши Президиумининг фахрий ёрлиги билан тақдирланди. Албатта, пахта мавсумининг дастлабки паллалари қийин бўлди, бора-бора кўникиш ҳосил қилдик. Кунлик нормани бажарадиган бўлиб қолдик. Ёшлик эмасми, пахта даласидан узоқ йўл юриб хориб чарчаб ётоқхонага қайтганимиздан кейин ҳам тиниб тинчимасдик. Деярли ҳар оқшом овқатдан кейин шеър, кўшиқ, кулги кечалари ўтказардик. Бундай кечаларни кўпинча Эркин ва Анвар Исроиловларнинг шеърлари, Нурхон Хушбекова (Йўлдошева, кейинчалик машҳур кизикчи Ҳасан Йўлдошевнинг рафиқаси)нинг хиндча кўшиқлари, Мамлакат Ҳошимованинг «Келмади», «Куйгай» сингари ашулалари файзиёб қиларди. Октябрь ва ноябрь ойларида туғилган курсдошларимизнинг таваллуд кунларини барақларда камтарона дастурхон тузаб нишонлардик. Иш билан бўлиб икки ойлик пахта мавсуми икки ҳафтадай ўтиб кетиб, яна ўқишга қайтардик. Чорраҳада узоқроқ туриб қолган машиналар йўл очилиши билан газ бериб шитоб билан олдинга интилгани сингари биз соғиниб қолган ўқишимизга шўнғиб кетардик. Эркин кўзимизни ёндириб, ичимизни куйдириб кўз ўнгимизда кундан-кунга янги қирралари билан намоеън бўлар эди. «Аълочи талаба», «Илғор пахтакор», «Галангли шоир» ва ҳоказо.

Эркиннинг номи факультет ва университет талабалари, жамоатчилик ўртасида машҳур бўлиб кетишига шубҳасиз унинг факультет деворий газетасида босилган янги йил ҳазиллари сабаб бўлди десам хато бўлмас.

Гап шундаки, биз ўқиган пайтларда университет ва факультетда чиқадиغان «Утўғ», «Филолог» деворий газеталари ғоят машҳур эди. Русча ва ўзбекча чиқадиغان бу газеталарнинг таҳририятида журналистика ва филология бўлимларида ўқийдиган талантили ёшлар, аспирантлардан иборат ғоят истеъдодли муаллифлар жамоаси тўпланган эди. Газеталарнинг ҳар бир сони талабалару бу ерда дарс берадиган домлалар томонидан ҳамма вақт кизикиш билан кутиб олинарди. Унинг ёнидан одамлар ҳафталаб аримас, ҳар ким ҳам тикилинчда иложи борица газеталарга яқинроқ бориб бошидан охиригача ўқишга, расмларни мириқиб томоша қилишга ҳаракат қиларди. Чунки уларда чоп этилган университет ҳаётига оид ўткир карикатура, шеър, масал, ҳикоя,

хабар, ҳазиллар тез оғизга тушар, чор атрофга таркалар, шу боисдан қўшни олий ўқув юртларидан келиб буларни ўқиб кетадиганлар ҳам топиларди. Назаримда, бу газеталар ўша даврда республика газета ва журналлари билан рақобат қила оладиган катта ижодий кучга эга эди. Мазкур газеталарда босилиб чиққан шеър, хикоя, пародия, карикатуралар тез орада республика газета ва журналлари саҳифаларини безар, китоблардан ўрин оларди.

«Утюг»нинг машҳур бўлишида бош ташаббускорлардан бири А.Пьянов кейинроқ Москвада миллионлаб нусхаларда чоп этиладиган «Крокодил»га муҳаррир бўлди.

Хуллас, «Филолог» газетасининг 1957 - янги йилга бағишланган сонидан Эркин Воҳидовнинг ҳазиллари эълон қилинди.

Ўша йиллари факультетда профессор Георгий Владимиров декан эди. У бирор марта пахтага чиқиб талабалар ва домлалар ҳолидан хабар олмас, бугун ишни ёрдамчилари - ўзбек ўқитувчиларига ташлаб қўйган эди. Эркиннинг ҳазилида шу ҳолатга ишора қилинган:

Георгий Владимировга:

Кимдир биров пахта ранги

Қора бўлур деган экан.

Йўғ-э, ундай демагандир,

Ё у декан эканмикан?

Озод Шарафиддинов домламиз дарс ўтаётганда «характер» деган сўзни кўп ишлатардилар.

Озод Шарофиддиновга:

Тир, тир трактор,

Яратайлик характер!

Бизларга характерли

Характерлар керақдир.

Лазиз Қаюмов яқиндагина типиклик муаммосига бағишланган диссертация ёқлаб, фан номзоди илмий даражасига эришган эди.

Лазиз Қаюмовга:

Шеър деганнинг тури кўп,

Туйғу бўлса хўпу хўп,

Йўкса шеър эпик бўлур,

Қизил кўзойнақ тақиб,

Дурбин орқали боқиб,

Кўрганинг типик бўлур.

Айниқса, факультетнинг етакчи домлаларидан бири, таниқли тилшунос олим Ёқуб Фуломовга бағишланган ҳазил беғуборлиги, бор-йўғи икки сатрда домламиз қиёфасини шундоққина чизиб қўяқолгани учун ҳам ҳаммага ёд бўлиб кетди. Раҳматли Ёқуб Фуломов диалектология - шеваларни ўрганувчи фандан гоят қизиқарли дарс берарди, шевалар тобора йўқолиб бораётгани тўғрисидаги фикрни айтарди-ю, аммо ўзининг тилида Тошкент шевасининг аломатлари шундоққина сезилиб турарди.

Ёқуб Фуломовга:
Тиливузда вотти-вотти
Аста-секин йўқолвотти.

Эркин қизик устида катта домлаларга бағишлаб ҳазил шеърлар ёзиб қўйдю, аммо анча вақтгача хавотирланиб юрди. Айниқса яқинлашиб келаётган қишки сессияда Ёқуб Фуломов фанидан имтиҳон топшириш лозимлигини эслаб юраги орзиқиб тушарди.

«Ўшанда домла мендан қасдларини олсалар керак деб чўчиганман, имтиҳон куни фамилиямни айтиб чақирганларида, ох, энди шўрим қуриди деб ўйлаганман», деб эътироф этган эди Эркиннинг ўзи кейинчалик. Йўқ, домла Фуломов мард одам экан, Эркинни имтиҳон бўлаётган хонага чақиртириб олиб: «Сиз амалий машғулотларда жуда фаол ишгирок этгансиз, Фарғона ва Тошкент шеваларини чоғиштириб, яхши таҳлил қилиб бергансиз, фанимизни яхши биласиз, баҳойингиз «беш» деб, сўрамасданок синов дафтарчасига «аъло» баҳо қўйиб берган. Мен курс оқсоқоли бўлганим учун домлага ёрдамлашиб турганимда бу гапларга гувоҳ бўлганман.

* * *

Юқорида эслатиб ўтилганидек, Лазиз Қаюмов курсимизда адабиёт назариясидан дарс берардилар. Режада мўлжалланган мавзулар тугаб, маъруза ўқиб бўлингач, 20 га яқин тасвир воситаларининг ҳар бирига ўзбек шоирларининг шеърларидан бештадан мисол топиб алоҳида дафтарга ёзиб келиш вазифа қилиб топширилди. Ҳаммамиз айтилган муҳлатга топшириқни домла тушунтиргандай бажариб, бир жойга йиғдиқда домлага топширдик. Орадан бир мунча муддат ўтгач, Лазиз Қаюмов дафтарларни кўриб чикқанини, кўлчилик ўз вазифасига сидқидилдан ёндошиб яхши мисоллар топганлигини, дафтарларни имтиҳон куни албатта қайтариб беришини айтди.

Имтиҳон куни ҳам келди. Ҳар биримиз имтиҳон топширганимиздан кейин дафтаримизни бир-бир олиб хонадан чиқиб кетавердик. Аммо Эркиннинг дафтари йўқ эди. Орадан анча йиллар ўтиб, 80-йилларнинг ўрталарида Лазиз Қаюмовнинг Дўрмондаги чорбоғида чой устида суҳбатлашиб ўтирганимизда Эркин узрхоҳлик маъносиди:

– Домла, кеч бўлса ҳам бир нарсани айтиб, гуноҳимни ювиб қўяй. Биринчи курсда ўқиётган вақтимизда берган топширигингизни сиз айтгандай бажармаганман. Бадиий тасвир воситаларига оқсоқол шоирларимиздан мисоллар келтириш ўрнига ўзим тўқиб қўя қолганман. Ўшанда сизни алдаганим учун кечикиб бўлса ҳам узр сўрайман, – деди.

Лазиз Қаюмов кулисираб қўйди ва зарур бир нарса ёдига тушиб қолган одамдай уйига кириб кетди. Орадан бирор фурсат ўтар-ўтмас ўроғлик бир дафтарни кўтариб чикди-да:

– Эркинбой, мана ўша сиз узрхоҳлик қилаётган дафтар, – деди.

Маълум бўлишича, домла ўшанда алданмаган экан. Балки бу «шаккок» йигитдан келажакда зўр шоир чиқишини фахрлаб дафтарни ўзида олиб қолибди, энг зарур ҳужжатлар, муҳим қоғозлар орасида 30 йилга яқин вақтдан бери асраб келар экан.

Эркин томонидан бундан қирқ уч йил олдин ёзилиб, машҳур Фафур Фуломга нисбат берилган ва ўша дафтардан жой олган шеърлардан бири будир:

Қадим ўзбек тупроғи
Бу – кўклам кўрган ёмғир
Чамалаб қарар бўлсам,
Оролдек кўл бўлади.
Улкан ер ногорасин
Така-тум урган ёмғир
Барака нишонидир,
Пахтаимиз мўл бўлади.

4- ва 5-курсларнинг талабалари мактабларга тақсимланиб, олган билимларини амалиётда синаб кўришлари лозим эди. Бунинг учун мактабларнинг юқори синфларида ўзбек тили ва адабиётидан синов дарслари ўтказиш талаб этиларди. Эркин ва бир неча курсдошларимиз практикани Ҳадра яқинидаги 59-мактабда ўтадиган бўлдик. Бир неча кун мобайнида мактаб ўқитувчиларининг дарсларини кузатдик, ўқувчилар билан муомала қилиш, дарс бериш сирларини ўргандик. Кейин ўз билимларини амалиётда синаб кўришлари лозим бўлган талабаларга дарслар тақсимлаб берилди. Маълум тайёрганликдан сўнг курсдошларимиз турли синфларда мустақил равишда дарс бера бошладилар.

Эркиннинг 10-синфдаги биринчи дарси ҳамон ёдимда... Дарс мавзун Фафур Фуломнинг «Сен етим эмассан» шеъри эди.

Салом-алиқдан сўнг, ўтилган дарс ўқувчилардан сўраш йўли билан мустахкамланди ва «Сен етим эмассан» шеъри ҳақидаги янги дарс бошланди. Гарчи Эркиндаги ички ҳаяжонни илғаш қийин бўлмаса-да, у ўқувчилар олдида ўзини ғоят эркин тутиб, бутун синфнинг диққатини биринчи дақиқаларданок ўзига буткул жалб қилиб олди. Аввало у машҳур шеърни ғоят ширали, ёқимтой овозда, ҳар бир сўз, тиниш белгиларини хол-холига қўйиб, қойилмақом қилиб бошдан оёқ ёддан ўқиб берди. Сўнг бу шеърнинг ёзилиш сабаблари, тарихига тўхталди. Уруш даври, минглаб болаларнинг етим қолиши, ота-онасиз гўдақларнинг Тошкентга кўчиб келиши, халқимиз уларга ғамхўрлик кўрсатиб, ўз жигарғушаларидай бағрига олганлигини ғоят мазмундор, жонли, таъсирчан ҳикоя қилди. Болалар ўша давр манзараларини худди кинода кўраётгандай сўзлагувчига тикилишар, унинг ҳар бир ибораси, сўзини эътибордан қочиришдан чўчигандай жон қулоқлари билан тинглашарди.

Хуллас, бир соатлик дарс бир зумда ўтиб кетди. Дарсдан чиқишга чалинадиган қўнғироқни сабрсизлик билан кутадиган ўқувчиларга бу сафар қўнғироқнинг овози ёқинқирамагандай бўлди, назаримда. Танаффус вақтида ҳам ўқувчилар Эркинни қўйиб юборишмас, кетма-кет саволлар бериб «Сен етим эмассан» шеъри, шоир Фафур Ғулом шахси, унинг бошқа асарлари тўғрисида янги-янги маълумотларни билишга интилишарди.

Дарслар тугагач, практикантларнинг дарслари муҳокама қилинди. 59-мактабда практика олиб бораётган талабаларга раҳбарлик қилаётган домламиз, эндиликда марҳума Саида Назруллаева ва мактабнинг адабиёт ўқитувчиси Эркиннинг 10-синфдаги дарсига юксак баҳо бердилар, энг тажрибали ўқитувчилар ҳам бундай сермаъно, жозибали, қизиқарли ва самарали дарс беришлари амри маҳол деган умумий хулосага келдилар. Мактаб адабиёт ўқитувчисининг дарс ҳақидаги қуйидаги «танбеҳ»и ҳалигача қулоғимдан кетмайди: «Эркинжон фақат бир жойда жиңдай камчиликка йўл қўйиб, дарс бериш методикасига зид иш қилдилар, яъни янги мавзунини бошлашдан олдин «энди китобларни ёпиб қўйинг, дарсга қулоқ солинг!» деб таъкидлаб қўйишлари лозим эди. Лекин дарс шу қадар жозибали, қизиқарли бўлдики, синфимизнинг энг қулоқсиз, китмир, шўх ўқувчилари ҳам дарсга берилиб кетиб, парталарида очик холда турган китобларига кўз қирларини ҳам ташламадилар, натижада мен айтиб ўтган ҳалиги камчилик ҳам ўз-ўзидан ювилиб кетди. Бутун дарс мобайнида синфда пашша учса эшитилгудай жимлик ҳукм сурди. Мен анча йилдан бери ўқитувчилик қилиб бундай намунали дарсни деярли кўрмаганман. Эркинжон, ажойиб дарсингиз учун сизга минг раҳмат, омон бўлинг. Университетда сизга дарс бераётган долмаларингизга ҳам ташаккур».

«КИЧИК ОЙ СЎЗИ»

1957 йилнинг олтин куз фасли. Яна пахтадамиз. Октябр ойининг дастлабки, СССРда биринчи сунъий йўлдош учирилганлиги ҳақидаги хабар бутун дунёга тарқалган кунлар. Ҳамма ниҳоятда кўтаринки руҳда, бир-бирини табриклаган.

Айтишга осон. Мамлакатимизда дунёда биринчи бўлиб ернинг сунъий йўлдоши учирилиши мисли кўрилмаган воқеа эди. Чой пайтида ҳам, йўл юзида ҳам, пахта пайкалларида ҳам ер йўлдоши одамлар, айниқса, ҳамма вақт биз сингари кўтаринки руҳда яшовчи ёшларнинг оғзидан тушмайди. «Бу кетишда яқин келажакда коинотга чиқишимиз, ўзга сайёраларга сайр қилишимиз ҳеч гап эмас!» - деб билагонлик қилади кимдир. «У ерларда ҳам пахта экишармикин, экишса биздагидек қўлда теришармикин?» деб хаёл суради иккинчи курсдошимиз. «Бутун ухلامасам ҳам ернинг сунъий йўлдошини қандай учишини томоша қиламан», - дейди учинчи ўртоғимиз.

Борлиқни қоронғилик қоплаб, Ой чиқиб юлдузлар милтиллаб кўрина бошлагач осмонни кузатамиз, Ер йўлдошини кўриб қолишга умид қиламиз. Шундай кечаларнинг бирида курсдошларимиздан кимдир «Ана, ана!» деб қичқириб қолди. Ҳаяжонли бу хитоб «Ана, ер йўлдоши ўтаяпти, кўринглар!» маъносини англатаётганини сезиб барчамиз осмонга тикилдик. Узоқдан коптоқдай оловли нуқта бўлиб кўринаётган сунъий йўлдош юлдузлар орасидан оҳиста сузиб борарди. Барча унга махлиё бўлиб қолди. Ширин орзуларга берилиб сунъий йўлдошни кузатамиз. То у кўздан ғойиб бўлиб кетгунгача тамоша қиламиз. Фан ва техниканинг бу янги мўжизаси қалбларимизни ифтихор туйғулари билан лиммо-лим тўлдирди. Яқин келажакда ўзга сайёраларда сайр қиладигандек сездик ўзимизни. Шоир эмасми, сунъий йўлдошнинг космосга парвози, кичик ойдек чексиз, чегарасиз осмонда кезиб юриши ҳаммамиздан кўра Эркинга кучлироқ таъсир қилди. Сунъий йўлдош кўздан бутунлай кўринмай кетгандан кейин ҳам осмонга узоқ тикилиб хаёл суришда давом этди.

Шу воқеадан сал кун ўтгач, Эркин жавоб сўраб Тошкентга тушиб чиқди. Эркин шаҳардан қайтганидан кейин 2-3 кун ўтмай «Қизил Ўзбекистон» газетасида унинг «Кичик ой сўзи» шеъри босилиб чиқди.

Мана, Эркиннинг ҳаммамизни лол қолдирган Ернинг биринчи сунъий йўлдошига бағишланган ва замон ёшларининг кайфиятини яхши ифодалаган ўша шеъри:

«Майли, умрим абадий эмас,
Майли, яшай фақат бир нафас,

Лекин мени ойга қилиб тенг,
Шўълалардан ясаб кошона,
Қуёш сари узатган халқнинг
Боши узра бўлай парвона.
Майли, сўнг ўт чирмашсин танга,
Майли, мени кучсин аланга.
Фақат бўлиб Данконинг қалби,
Фазолардан нур сочай фанга.
Она-Ватан! Бир ўғлинг каби
Фидо этай жонимни санга!»

ВОДИЙ САФАРИ

1958 йилнинг саратони. Биз, талабалар, ёзги имтиҳонлардан эндигина қутилиб таътилга чиққан вақтимиз. Ёз чилласи ўз кучини кўрсатаётган, ҳаммаёқ гишт хумдондай кизиган кунлар. Иссиқдан қочиб Фарғона водийси бўйлаб саёҳатга жўнаб кетишга аҳд қилдик. Бунга яхшигина баҳона ҳам топилди. Қадрдон курсдошимиз Абдурахмон Назаровни резервистликдан ҳақиқий талабалikka ўтказиш ҳақида университет ректорининг буйруғи чиққан эди. Кези келганда шунини айтиб қўяйки, биз ўқиган пайтларда ҳақиқий талабалардан ташқари ҳар бир ўқув гуруҳига 1-2 та резервист ҳам қабул қилиш расм бўлган эди. Бундай резервистлар бошқа талабалар қатори маъруза ва амалий машғулотларда қатнашиш ҳуқуқига эга эдилару аммо нафақа олишмас, имтиҳон сессияси вақтларида деканатнинг алоҳида рухсатномаси билангина синов ва имтиҳонларга қўйиларди. Абдурахмон рошароса 3 йил ана шундай резервист бўлиб ўқиди. Яхши ўқигани, танланган касбига меҳри ва ҳар йили пахта мавсумида ўзини кўрсатгани учун 3-курснинг битирув имтиҳонларидан кейин у ҳақиқий талабалар сафига қабул қилинди.

Шундай қилиб уч курсдош – Эркин, Раҳматилла Туробов, мен, шунингдек, тўртинчи ҳамроҳимиз – биология-тупрокшунослик факультетида ўқийдиган Боқижон деган ўртоғимиз билан 13 июл куни ҳамкурсимиз Ҳасанхўжа Муҳаммадхўжаевнинг никоҳ тўйида қатнашдиғу кечаси Тошкент-Наманган поездига ўтириб йўлга тушдик. Эртасига эрталаб Кўғай бекатида Абдурахмон бизларни кутиб олди. Ҳаммамиз бир ҳафта дам олиб, бироз ўзимизга келгач, Абдурахмон ҳар биримизга биттадан велосипед топди. Бешовлон велосипедларга миниб водий бўйлаб сафарга чиқдик. Водий бўйлаб бошлаган сафаримизнинг дастлабки кунлари кўрганларимиз, оромбахш ҳамда сўлим жойлар, мурувватли одамларнинг самимияти, меҳру саховати қалбларимизга олам-олам завқ-шавқ бағишлади, руҳимизни кўтарди. Аммо

велосипедда бу қадар узоқ масофага ҳеч қачон юрмаганлигимиз учун ҳаммамиз обдон чарчаган эдик. Оёқ кўтариб юриш у ёқда турсин, ҳатто кимиришга ҳолимиз келмасди. Шу боисдан Каримбой Сахиббоевнинг дўсти Бурхон аканинг уйида тунагач, эртасига эрталабдан кечгача Наманганнинг ўша йилларда шуҳрат қозонган ғоят шинам ва гўзал машҳур истироҳат боғида дам олдик. Энди узоқ сафарни велосипедда давом эттира олмаслигимизни ҳаммамиз ҳам тушундик. Маслаҳатлашиб поездга ўтирдик-да, Абдурахмонларникига – Норинга қайтдик. Бизга беҳад завқу-шавқ бағишлаган, бироқ силламинизни қуритган велосипедларни қишлоқда қолдириб, саёхатни давом эттириш учун яна йўлга отланиб Андижонга жўнадик. Ундан Ўш шаҳрига ўтдик. Сулаймон тоғига чиқиб табаррук жойларни зиёрат қилдик. Сўнг Фарғонага қайтиб, ундан Марғилон, Водил, Шохимардонга бордик. Шохимардон қишлоғини айландик. Ҳамза ҳаёти, фаолияти, ўлдирилиши билан алоқадор жойларни, қабрини зиёрат қилдик, Куббон кўлигача бордик. Шохимардоннинг оромбахш об-ҳавоси, сервиқор тоғлари, шарқираб оқаётган зилол сувлари, бу сувларга бамисоли келинчакдай бош эгиб турган гўзал мажнунтоллар кишида ажиб туйғулар, илгари ҳеч қачон қалбимизда кечмаган мунис кечинмалар уйғотарди. Бундай чексиз кечинмалар оддий одамни шоирга, шоирни булбулга айлантириши табиий. Шу боисдан Эркин қалбида тизгинсиз туйғулар турғун ураётганини, янги-янги шеърларга пойдевор бўладиган кечинмалар оғушида нафас олаётганини ҳис этиш қийин эмасди. Шохимардонда ўтказилган икки кун шеърятга ўз овози, ўз сози билан кириб келаётган ёш истеъдоднинг кейинги ижодида ҳам сезиларли из қолдирди. Шохимардон саёхати таассуротлари натижасида Эркин кейинчалик бир туркум шеърлар ёзди. «Гоҳи поезд, гоҳи от билан», «Шохимардон», «Устоз қабрида», «Куббон кўлига», «Булоқ» шеърлари бевосита Шохимардон таассуротлари асосида майдонга келган.

Куббон соҳилида қоматинг букиб,
Олтин баргларингни кўл узра тўкиб,
Нималар ҳақида сурасан ҳаёл,
Сўйла мажнунтол?

деб бошланувчи «Мажнунтол»нинг ёзилишига туртки бўлган ва ўзим қузатган ҳолатни айтиб ўтмоқчиман.

Шохимардонга борган кунимиз бешовлон қишлоқни айландик. Икки томондан шарқираб оқаётган Оксув ва Кўксувлар ўртасидаги қишлоқ кўчасида сайр қилдик. Сувларга эгилиб турган мажнунтоллар қишлоққа, табиатнинг бу ажиб гўшасига алоҳида

хусн ва латофат бағишлаб турарди. Ҳаммамиз ҳам бу гўзал манзарани роҳатланиб томоша қилдик. Айниқса, Эркин бу манзарадан беҳад таъсирланди. У кўриб турган манзарадан кўзларини узолмас, қалбида қандайдир туйғулар жўш ураётгани юз-кўзларидан сезилиб турар, кимлар, нималар биландир сўзлашаётган ҳолатда эди. Бу ҳолат анча пайтгача давом этди. Биз унинг ҳаёлларига ҳалал бермаслик учун ҳоли қолдириб нарироқ кетдик. «Мажнунтоғ!» шу тариқа дунёга келган эди.

Меҳмонхона бўлмаганлиги туфайли Шохимардон гузардаги чойхонада тунадик. Негадир тонг ғира-ширасида уйғониб кетдим. Қарасам менинг ёнимда ётган Эркиннинг ўрни бўш. Аввалига ташқарига чиққандир, келиб қолар, деб хотиржам ётавердим. Аммо орадан 15-20 минутгача вақт ўтса ҳам Эркиндан дарак бўлавермагач, хавотирлана бошладим. Ҳамроҳларимини уйғотиб юбормаслик учун аста-секин кийиндим-да ташқарига чиқиб чоратрофдан курсдошимни кидирдим. Аммо у сувга отилган тошдай ҳеч қаерда йўқ эди. Энди чинакамига ташвишлана бошладим. Мириқиб ухлаётган ҳамроҳларимни уйғотишни ҳам, йўқолган шоирни қаердан кидиришни ҳам билмасдим. Шу орада чоратроф ёриша бошлади, ҳали қуёш кўринмаган бўлса-да, тун ўз ўрнини кунга бўшатиб берадиган палла бўлганди. Яна бир бор атрофни кузатиш мақсадида баландроқ жойга чиқиб чоратрофга синчиклаб қарадим. Шунда... Шохимардон тоғларининг анчагина баланд чўққисида туриб қуёш чиқишини кузатаётган Эркинга кўзим тушиб қолди...

Ҳамза хотирасига бағишланган «Устоз қабрига» шеърисидаги:

Тонг отар. Лоларанг уфқда кўзим,
Сукут оғушида тин олар қуёш,
Майин шуъаларда титраб турар жим
Зухро кипригида икки томчи ёш

сатрлари ана ўша дамларда қалбга муҳрланган бўлса не ажаб!

«ҲА, ЛОЙ, ҲА, ГУВАЛА!»

1959 йилнинг олтин куз фасли эндигина бошланган. Сентябрь ойининг ўрталари яқинлашганига қарамай кундузлари ҳаво ҳарорати ҳамон баланд, кун анча узоқ эди.

Димитров номи 24-мактаб (Ҳозир Шастри номи билан аталади) ҳовлисига туташ Ленточная кўчасидаги ота ҳовлимизда бир уй билан айвон қураётгандик. Бунинг дарагини эшитиб дам олиш кунларининг бирида Эркин билан Абдурахмон хашарга келиб қолишди. Уйимизни ғоят чапдаст, тиниб-тинчимайдиган Толиб ака исмли уста қураётганди. У 5-6 кишига баробар иш топиб берар, ўзи ҳам тинчимас, бошқаларни ҳам сира тиндирмасди.

Курсдошларим хашарга келишган кунни уй ва айвоннинг кесак деворини уришимиз керак эди. Беминнат хашарчиларнинг ўз оёқлари билан келиб қолишганидан гоят қувонган, ўлдирса ҳам иш ўлдирсин дейдиган уста ўртоқларимни роса ишлатди. Акаларим ва мен ҳам улар билан баробар ишлаётган бўлсак-да, «Меҳмонларни чарчатиб қўйманг, уста!» деб ўқтин-ўқтин Толиб акага мурожаат қилардик. Толиб ака эса пинагини бузмай: «Бу йигитларнинг ишлаб чарчамайдиган даври, ишларини билиб-билиб қилишяпти, бунинг устига кесак девор уришга ҳар иккалалари ҳам анча эпчил экан, қани, ҳа, чакқон-чаққон», деб уларни обдон ишлатарди. Бунақа иш суратида тушлик билан кечки овқат ўртасида қориб очқаб қоларди.

Асрдан кейин қовун сўйиб, нон билан билан тамадди қила бошладик. Шу вақт Эркин менга секингина:

– Раҳматилла, радио борми, бўлса қулоғини бураб юбормай-мизми? – деди. «Нима гап» дегандай савол назари билан унга қараган эдим, у маъноли қулимсираб қўйди-ю, ҳеч нарса демади.

Мен уйга кириб радиони турган жойидан олиб очик дераза раҳига ўрнатдим-да қулоғини бурадим. Унда аллақандай хонанданинг ашуласи янграётганди, кетидан бир куй ижро этилиб концерт тугади. Эркин гарчи чой устида биз билан гаплашиб ўтирган бўлса-да, ҳаёли радиода эканлиги сезилиб турарди.

Ниҳоят, концерт тугаб, ярим минутлар чамаси жимликдан кейин дикторнинг: «Адабий эшиттиришимизни бошлаймиз. «Янги шеърлар» туркумидаги бугунги эшиттиришимизда ёш шоир Эркин Воҳидов шеърларидан тинглайсиз. Микрофон олдида Эркин Воҳидов», деган овози янгради. Устадан бошқа ҳаммамиз «ялт» этиб Эркинга қарадик. Эркин бироз саросимада, бамисоли радиода шеър ўқиб одамларнинг вақтини бекорга олаётгандай хижолатомуз бир қиёфада жим ўтирарди. Чах-чахлашиб, аския айтишиб, ҳазил-мутойиба қилишиб ўтирган одамларнинг бирданига жиддийлашиб, миқ этмай радиога қулоқ солиши устага ғалати туюлди, аввалига хайронлиги ортди. Кейин даврадагиларга қўшилиб у ҳам радиога қулоқ солди. Бир-биридан маъноли, теран фикрларга, гўзал ўхшатишларга бой шеърлар устага ҳам маъқул бўлди. Эркин ўша кунни 15 минутлик вақт мобайнида, хотирам адашмаса, «Инсон яшамокдан толмасин учун», «Пўлат», «Севги», «Йўллар», «Қалам», «Хайрли тун» сингари шеърларини ўқиган эди.

Бизнинг шеър тинглаётганимиздаги ҳолатимиз, севинчу фахр билан радиога қулоқ тутишимиз, имо-ишораларимиздан уста ҳам бир нарсани сезаётгандай гоҳ бошқаларга, гоҳ радиодан келаётган овозга, гоҳ Эркинга қараб қўя бошлади. Эшиттириш тугагач, Эркинни табриқладик. Бу Эркиннинг радиодан биринчи марта шеър ўқиши эди.

Уста энди ҳамма нарсага тушунганди. Аммо hozиргина чуқур маъноли шеърларини ўқиб, овози республикага ёйилган шоир қаршисида ўтирган камсуқум, кун бўйи устанинг буйруқларини миқ этмай бажариб, лой, гувала ташиб мардикордай ишлаган шу Эркин эканлигига сираям ишонгиси келмасди. Кўриб, эшитиб турганлари ҳақиқат эканлигига тўла ишонгач, Толиб ака бирлагина ўзгариб, мулойимлашиб қолди. «Эркинжон укам, шоирлигингизни, ичингизда шунча гап борлигини айтмабсиз-да, мен сизни уринтириб қўйдим, чарчатдим. Мендек оддий бир устанинг амрига, инжиқлигига чидадингиз. Билмай қолибман. Мени кечиринг, шоир, бир оғиз шипшитиб қўймабсиз-да, укам Раҳматилла», – деди тўлқинланиб.

– Ҳечқиси йўқ уста қайтага яхши бўлди. Анчадан бери ҳаммомга тушолмай юрган эдим, мириқиб терладим, – деб ҳазил қилди Эркин.

– Билмаганингиз яхши бўлибди. Акс холда шунча иш битмай қоларди, уста, – деб мен ҳам ҳазилга қўшилдим.

Анча кундан бери уйимизда ишлаётган уста бу гаплардан кейин апил-тапил кийинди-да, қўшнисникада тўй борлигини баҳона қилиб биринчи марта қоронғу тушмасдан уйга жўнаб қолди. Кетаётганида яна бир бор Эркиндан узр сўради, бизга эса: «Шоирни уринтириб қўйманглар, бугунга етар, шундоқ ҳам бир ярим, икки кунлик иш битди», – деб тайинлади-да зимбиллаганича чиқиб кетди.

АВВАЛ ДОСТОН, СЎНГРА ДИПЛОМ

Талабалик йиллари охирига, ҳаммамиз диплом иши ҳаракатига тушиб қолдик. Гарчи диплом ишларининг мавзулари тўртинчи курсни тугатиш арафасида тасдиқланиб, ёзги таътил ойларида баъзи тайёргарликлар кўриб қўйилган бўлса-да, бевосита диплом иши билан шуғулланиш сентябрь ойида бошланди.

Ўша даврда талабаларда масъулият, жавобгарлик ҳисси, ўқишга иштиёқ ҳозиргидан кучлироқмиди, ҳарқалай деярли барча курсдошларимиз ўқиш билан бирга асосий вақтларини диплом ишлари билан шуғулланишга сарф қилишарди.

Эркин «Садди Искандарий» достонининг композицияси мавзуида адабиётшунос олим Маёқуб Қўшжонов раҳбарлигида диплом иши ёзишга тайёргарлик кўраётганди. У ўзбек мумтоз адабиёти, айниқса Навоий, Бобур, Машраб, Фузулийлар шеърятини ҳаммамиздан кўра теран идрок этар, араб ёзувидаги қўлёзмаларни бемалол мутолаа қиларди. Шу боисдан ҳам у Алишер Навоийнинг ғоят гўзал ва мураккаб достонларидан бири «Садди Искандарий» асарининг композицион хусусиятларини, бундаги

шоир санъаткорлигини текширишни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Эркин диплом ишига маълум тайёргарлик кўриб қўйган бўлса ҳам уни ёзишга ҳадеганда кириша олмади. Устига-устак сентябрь-ноябрь ойларида уни негадир бутунлай ташлаб қўйди. Эркин ўша кунларда анча паришон хотир аҳволда, бир нарса-нинг ҳаёлида юрарди. Маъруза ва амалий машғулот маҳалларида ҳам ҳаёли бошқа жойларга кезиб юрганини гоҳо сезиб қолардим. Нима бўлганда ҳам унинг ўй-фикрлари, диққати муҳим бир нарса билан бағдлигини пайқаш қийин эмасди. Аммо Эркинда ҳали амалга ошмаган иш тўғрисида сўз очиш одати йўқлигини билганим учун паришонхотирлик сабабларини суруштириб ўтирмадим.

Вақт бамисоли отилган ўк. Хаш-паш дегунча 1960 йилнинг январи - университетни битирадиган йилимиз ҳам кириб келди. Бу вақтда баъзи талабалар диплом ишларининг дастлабки нусхаларини қўлдан чиқара бошлаган. Эркин эса ҳамон жим. Бунинг сабаби сал кейинроқ, январь ойининг охирларида маълум бўлди. «Шарқ юлдузи» журналининг 1960 йил 1-сонида Эркин Воҳидовнинг биринчи йирик асари «Буюк ҳаёт тонги» дostonи эълон қилинганди.

Эркин диплом ишини ёзишга ҳаммадан кеч киришган бўлса-да, олдингиларган бири бўлиб ҳимоя қилди. Шундай қилиб ҳам диплом битди, ҳам ўз даврида адабий жамоатчилик, китобхонлар ўртасида катта шов-шувга сабаб бўлган, марҳум шоиримиз Туроб Тўла ғоят тантилиқ билан юксак баҳоланган илк дoston майдонга келган эди.

Эндиликда бу ажойиб дoston унутилишга маҳкум. Ҳатто шоирнинг ўзи уни кўп жылдик асарлар тўпламига ҳам кирита олмади. Бу дoston Володя Ульяновнинг ўспиринлик даври ҳақида эди. Ахир, октябр инқилоби, пролетариат, Ленин, Сталин, партия деган тушунчалар онгимизга сингиб, уларга мутаассибона ишонар эдик. Шоирларимизнинг энг яхши шеърлари шу тушунчаларга бағишланмаганмиди?! Забардаст шоир Ғафур Ғуломнинг энг ажойиб сатрлари шу тушунчаларга қурбон бўлмадими!

Ҳозир эсимда йўқ кимлиги, ҳар ҳолда бир воқеани айтиб берган эди: Ғафур Ғулом дўсти билан ўз уйида ичишиб, кайфида сиёсатдан гап очилиб, Ғафур ака партияни ҳам, Ленинни ҳам, Сталинни, калбош Хрушчëвни ҳам, шуларга югурдаклик қилаётганларни ҳам сўкиб юборибди. Буёғи чаппараста сўкиш. Бутун одам бўлган ҳалиги шериги «Ғафур жинни бўлибди, унинг жиннилигини кўрмадик, овозини эшитмадик», - дебди.

Умрининг охирларида ишонч-эътиқоди хато эканлигини до-нишманд шоир тушундимикан, дейман. Ғафур ака Эркин уйланганда тўй тантаналарида қатнашиб, охири келин-куёв билан

хайрлашаётганда: «Муҳаббат ҳақида оҳ-воҳ қилиб ёзавериб, мана маъшуқангга ҳам етишдинг, энди бўлар, бундай буёғига асосий мавзуларда ёзавер», деганини ҳамон эслайди. Асосий мавзулар эса ҳалигилар...

Замонасозликка асосланмаган яхши асар абадий қолар экан... Достон-ку унутилишга маҳкум, аммо диплом иши, яъни олий маълумот олиш учун ёзилган тадқиқот тарихда қолди.

Диплом ишининг тақризчиси, профессор Ғулом Каримов ва кафедра ўқитувчилари Эркиннинг илмий тадқиқотига ғоят юксак баҳо бердилар. Диплом нозик кузатишларга бойлиги, унда достоннинг ўзига хос хусусиятлари, Навоийнинг санъаткорлиги теран таҳлил қилинганлиги, достон ҳам шаклан, ҳам мазмунан гўзал, жонли ва ишончли далиллар ва шоирона назокат билан исботланганлиги мамнуният билан таъкидланди. Шунингдек, иложи бўлса изланишни давом эттириш, янада чуқурлаштириб мазкур диплом иши асосида китоб тайёрлаш ҳам тавсия этилди.

Агар Эркин шоир бўлмаганида улкан олим, тадқиқотчи бўлиши муқаррар эди. Чунки унда чинакам олимларга хос мулоҳазакорлик, кузатувчанлик, турли ҳодисалардан умумлашмалар чиқариш фазилатлари муҳайё эди. Бу фикрни унинг диплом иши, ўзбек шеърляти ҳақидаги нозик кузатишлари, айрим шеърлар ҳақидаги жажжи тадқиқотлари, устозларининг ижодий лабораториялари хусусидаги сермаъно мулоҳазалари тўла тасдиқлайди.

Ўзбекистон телевиденияси орқали «Ғазал окшоми» кўрсатувларини мириқиб ва зўр иштиёқ билан кўрган, эшитган миллионлаб тамошабинлар, «Шоир шёру шуур», «Изтироб» китобларини ўқиган, бу китобларга кирган «Қаро кўзим...», «Шоир қалбининг фиғони», «Айлагач», «Куйида йиғлар эдим», «Ҳазон япроғи», «Ҳамдардликни куйлаган ғазал» сингари ихчам тадқиқотлар, теран мазмунли ўнлаб мақола, суҳбатларни ўқиган китобхонлар шоир билим доирасининг кенглигига қойил қолмай иложи йўқ.

ТОНГ НАФАСИ УФУРДИ

1961 йилнинг охирида Эркин Воҳидовнинг дастлабки шеърйи тўплами – «Тонг нафаси» босилиб чиқди. Гарчи республикада чиқадиган газета, журналлар, радио тўлқинлари орқали Эркин Воҳидов номи ўқувчиларга танила бошлаган бўлса-да, шеърхонлар билан чинакамига танишув шу тўплам орқали рўй берди, десак хато бўлмайди.

Бу тўплам нашрга топширилгунгача Эркин талайгина шеърлар ёзган бўлса-да, биринчи китобига бор-йўғи йигирма иккита шеър ва яқиндагина ёзиб тутатган достонини киритди ҳолос.

Тўплам тез орада оғизга тушди, шеърят ихлосмандларининг муҳаббатини қозонди, беш минг нусхада босилган китоб сотилиб кетди. Эркин бу жажжи китоби билан адабиётга янги эпкин, янги рух, тонгнинг мусаффо нафасини олиб кирди. Бошқача айтганда, схематизмга мойиллаша бошлаган ўзбек шеърятини янгича ўзанга солишга уринди.

Эркиннинг илк тўпламига кирган бир-биридан содда, шу билан бирга бир-биридан гўзал шеърлари янгича фикр ва ғоялар, инсоннинг севинчи ва изтироблари, турфа кечинмалари тамомила янгича оҳангларда, ўзига хос йўсинда тараннум этилганди. Шу боисдан дилдан чиққан, беғубор шеърлар халқнинг юрагига тез йўл топди. Адабиёт мухлислари давраларида, тўй-томошаларда Эркиннинг шеърларини бот-бот тилга оладиган бўлдилар, адабий жамоатчилик ўзбек шеърятининг келажаги Эркин Воҳидов сингари янги авлод ижодкорлари қўлидагига ишона бошладилар.

«Ўзбекистон маданияти» газетасининг 1962 йил 7 март сонида адабиётшунос Озод Шарафиддиновнинг «Тонг нафаси» тўплами тўғрисидаги тақризи босилиб чиқди. «Талант ва масъулият» деб номланган ўша мақолада ёш шоир Эркин Воҳидовнинг ижодига жуда катта баҳо берилган.

Тақриз эълон қилинган пайтда Эркин «Ёш гвардия» нашриётида муҳаррир вазифасида, мен эса «Билим» жамияти бошқармасида ишлардим. Тақризга кўзим тушиши билан шошилиб ўқиб чиқдим. Курсдошим ижодига берилган юксак баҳодан ғоят ҳаяжонландим. Ишхонамдан Эркинга кўнғироқ қилиб, уни мақола билан қутладим.

– Ўзингиз мақолани ўқидингизми? – деган саволимга:
– Дарагини эшитдим курганам йўқ, – деб жавоб берди Эркин.
– Бўлмаса эшитинг, – дедим-да мақолани бошидан охиригача телефонда ўқиб бердим.

Қанча кузатган бўлсам, аниқлаганим шуки, Эркин ўзи ҳақидаги мақтов мақолаларига лоқайдрок қарайди. Ўшандан кейин унинг ижоди ҳақида қанчадан-қанча мақолалар ёзилди, дарсликлардан ўрин олди, назарий китобларнинг марказида унинг ижодига бағишланган салмоқли саҳифалар бор. Кўпларини ўзи кўрмаган ва ўзи ҳақидаги бундай мақтовларга қулимсираб муносабатда бўлади. У бир нарсани аниқ билади: шоирнинг иши шеър яратмоқ, илоҳий илҳом билан куйламоқ, фан эса ўз ишини бажаравериши керак.

Энди ўша китобларда, тақризларда айтилмаган бир гапни айтиш мавриди келди. Бу ижодкор муҳити деган гап. Уруғнинг униб чиқиши учун соз тупроқ, қулай об-ҳаво шароити муқаррар

бўлганидек, шоирнинг камолга етишуви учун муайян муҳит бўлмоғи керак. Не-не истеъдод эгалари, ўта қобилиятли кишилар иқлимнинг носозлиги, зарурий муҳитнинг йўқлиги туфайли очилмасдан хароб бўлганлар.

Эркин шоир сифатида нисбатан соғлом муҳитда шаклланди. Унинг шеърляти, умуман адабиётга ҳавас кўйиб, ижодкорлик, яратиш завқи билан тўлиб-тошиб келаётган ўқувчилик йиллари тақдир уни Ғайратий домладай жонкуяр инсон, ёшлар кўнглида адабиётга меҳр-иштиёқ уйғотиш истеъдодига эга бўлган меҳрибон шоирга рўбарў қилди. Домланинг шеърлят ҳақида тўлиб тошиб гапиришлари, ўтмишдаги улуғ шоиру фозиллар тўғрисидаги ажиб ҳикоялар, ижод сирлари хусусидаги ўринли мулоҳазалари, шарқ ва ғарб адабиётларининг дурдоналари бўлган айрим асарларнинг яратилиш тарихига доир сўзлари Эркиннинг юрагида шеърлятга бўлган муҳаббатнинг янада авж олишида муҳим ўрин тутади.

Тўғарақдаги ижодий руҳ, домла Ғайратийнинг дилбар суҳбатлари, ижодга рағбатлантиришлари, адабиётга дастлабки асарлари билан бирин-кетин кириб келаётган Хайридин Салох, Юсуф Шомансур, Сайёр, Анвар Исроилов, Анвар Эшоннов, Тамилла Қосимова, Тўлқин, Матлуба Исломова сингари тўғарақдошларнинг ижодий мусобақаси, ҳали кураги ерга тегмаган полвон доимо майдонга интилганидай ҳаваскор шоирларнинг шеърлят майдонида ўзини кўрсатишга ошиқиши ва яна кўлгина омиллар Эркинни шоир сифатида тез шакллантирди. Матбуотда эълон қилинган илк шеърляриёқ Эркиннинг қалами анча чархланиб қолганлигини кўрсатди. Натижада 9-синфда ўқиб юганида ёзиб, «Шарқ юлдузи» ойнамасида эълон қилинган «МГУ га» шеъри адабий жамоатчилик эътиборини ўзига жалб этди. Устоз Ғайратий раҳбарлигидаги тўғарақдан ташқари Ўрта Осиё Давлат университети филология факультетидаги ижодий муҳит-Фулом Каримов, Ҳомил Ёқубов, Субутой Долимов, Натан Маллаев, Матёқуб Қўшжонов, Лазиз Қажумов, Фозила Сулаймонова, Озод Шарафиддинов, Алийбек Рустамий сингари зукко домлаларнинг сабоқлари, «Ёш адабиётчилар» сингари турли тўғарақларда олиб бориладиган ибратли йиғинлар, Ғайратий домланинг ижод мактабида бирга қатнашган собиқ тўғарақдошлари, эндиликда курсдошлари бўлган ўнлаб ёшлар, шунингдек бирга сабоқ олаётган тиришқоқ ёшлар ҳамда факультетда ўқиб, адабиёт сирларини ўрганаётган Шукур Холмирзаев, Тўлқин, Абдулла Орипов, Иброҳим Ғафуров, Талъат Солиҳов, Ҳасан Тўрабеков, Абдуғафур Расулов, Муҳсин Олимов каби ўнлаб талабалар билан мулоқотлар, адабиёт тўғрисидаги адоқсиз баҳслар, улкан шоир ва адиблар билан учрашувлар Эркиндаги шоирликка бўлган интилиш ва иштиёқни янада авж олдиради.

1960 йилнинг кузида Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси котибияти ташаббуси билан Дўрмондаги Ҳамза номидаги Ижодкорлар боғида ёш ижодкорларнинг бир ойлик семинари ўтказилди. Семинарни Миртемир ва Саид Аҳмад бошқардилар. Ҳозирги ёшу қари ижодкорлардан жуда кўшлари республиканинг турли туманларидан, шаҳарларидан чақиртирилган эдилар, ётоқхона, овқат билан таъминландилар. Шулар орасида Эркин Воҳидов ҳам бўлиб, семинарнинг ҳар бир машғулотида фаол иштирок этди. Семинар машғулоти жуда қизиқ эди. Режа асосида оқсоқол ижодкорлар билан учрашув – суҳбатлар ўтказилса, бўш соатларда Саид Аҳмад ёшларни атрофига тўплаб қизиқ хангомалар айтиб ҳаммани қулдирар ва бирдан мушоира бошланиб кетарди. Шундай мушоиралардан бирида Эркин:

Навбатим келмоқда.

Сўзлайман мен ҳам.

Энг яхши шеъримни излайман мен ҳам.

Қани, қуйларимнинг энг сози қани?!

Кўнглимнинг энг дилбар овози қани?

деб бошланадиган «Шеър кечаси» асарини ёддан ўқиб берган эди.

Ўша куни кафтини қулоғининг орқасига елпиғич қилиб шеърни тинглаётган Миртемир домла шеър ўқиб бўлингач, оғир тин олиб ён-атрофда ўтирганларга «Шу бола келажакда буюк шоир бўлади, бўтам», деб башорат қилган эдилар.

Бу семинар ҳақида ўша йили «Литературная газета» ҳам илиқ фикрлар билдирди. Энг муҳими семинар иштирокчиларидан бир неча киши, шу жумладан Эркин Воҳидов ҳам Ёзувчилар уюшмаси аъзолигига қабул қилинди. Бу семинар кейинчалик анъанага айланиб «Миртемир семинари» деб ном олди. Ҳар ойда бир мартаба мунтазам равишда ўтказилиб турилган ижодий йиғинларда улкан шоирларнинг ижодий лабораториялари ҳақида фикр юритилиб, гоҳ бирор ёш шоирнинг шеърини тўплами ёки йирикрок асари муҳокама қилинарди. Шундай йиғинларнинг бирида Эркин Воҳидовнинг «Нидо» достони муҳокама қилинганини ҳали-ҳали эслайман. Ўша муҳокамада Миртемир, Саид Зуннунова ва Асқад Мухторлар дostonга юксак баҳо бергандилар. Устоз шоирларнинг янги дoston ҳақидаги фикрлари фақат баландпарвоз гаплардан иборат бўлмади, балки улар дostonнинг ўзига хос фазилатларини далиллар асосида, шоир асаридан келиб чиқиб, чуқур таҳлил қилдилар, дostonни янада пишитиш учун қандай ишларни амалга ошириш лозимлигини босиқлик билан, гоҳ таълимчилик, меҳрибонлик билан тушунтирдилар. Ҳақиқатдан ҳам дostonнинг кейинги нусхаларига устозларнинг маслаҳатлари асосида айрим ўзгаришлар киритилди.

Шарқ шеърини сиру синоатини ўрганиш, маъзини чақишда Эркинлар уйида бўладиган фозил кишиларнинг улфатчилиги,

дилтортар суҳбатлари ҳам муҳим омиллардан биридир. Бу тўғрида Эркиннинг ўзи шундай ҳикоя қилади:

«Эсимда бор, тоғамнинг улфатларига чой ташиб, хизмат қилиб юриб уларнинг шунақа ажойиб суҳбатларидан кўп баҳраманд бўлганман. Алихонтўра Соғуний, Чустий, Маъруфхўжа Баҳодиров, ака-ука Шожалиловлар қатнашадиган бу улфатчилик Навоий, Фузулий, Огаҳий, Машраб шеърларини талқин ва таҳлил қилиш билан ўтарди. Мен бу даврага ўзим мағзини чақолмаган байтларни тайёрлаб қўярдим, кўпчилик бўлиб улар бу байтларни шарҳ қилишар эди.

Фузулий девонида бир байт бор:

Баниким ғамларим вордир, бийирин устина қўйсанг,
Чиқар кофир жаҳаннамдин, кулиб аҳли азоб ўйнар.

Мазмуни бундай: менинг шундай ғамларим борки, уларни туянинг устига қўйсанг, кофир жаҳаннамдан чиқади, азоб чекканлар кулади, ўйнайди... Ажабо дейман, ғамни туянинг устига қўйиш нимаси-ю, кофирнинг жаҳаннамдан чиқиши нимаси? Буларнинг қандай алоқаси бор? Хаттотнинг хатосимикан? Ундай деса ҳамма девонларда шундай ёзилган. Байтни ўқиб берганимда уни ҳеч ким шарҳ қилолмади. Мажлис тўрида Алихонтўра Соғуний улфатларини имтиҳон қилгандай жилмайиб ўтирардилар. Ниҳоят у киши, қани бир қўлни очинглар, деб Фузулий ҳақиқа узун дуо ўқиб, сўнг байтни шарҳ қилиб бердилар. Пайғамбаримиз айтмишларки, кофир абадул абад жаҳаннамда бўлади. Туя игнанинг тешигидан ўтса, кофир дўзоҳдан чиқади, яъни ҳеч қачон чиқмайди. Фузулий байти шу ҳадисга ишора эди. Менинг шундай ғамларим борки, улар туянинг устига ортилса, туя ипдек озиб кетади ва игнанинг тешигидан ўтадиган ҳолга келади-ю кофир жаҳаннамдан чиқади...

Навбатдаги суҳбатда мен ўзимнинг янги машқ қилган ғазалимни ўқиб бердим. Ўтирганлардан бирига бу ғазалнинг бир байти маъқул келиб, уни мен сира ҳаёл қилмаган мазмунда шарҳлай бошлади. Мен ёшлик – ғўрлик, дегандай у ҳурматли мўйсафидга эътироз билдирдим. Мен ундай демаганман, бундай деганман, деб ўзим кўзлаган мақсадни айтдим. Шунда тоғам мени койиган бўлиб: «Қулоқ солиб жим ўтир, сен бола нарса нимани биласан?» – деганлари ҳеч ёдимдан чиқмайди...»

Эркиннинг донишмандлар баҳсига сазовор бўлган

Кўнғил мулкани торож

Айлаган ишқ истилосидир,

На бўлғай охири бу

Истилонинг ибтидосидир, –

деб бошланадиган ғазали эди.

Каримбой Сахибоевнинг хонадонида бўлган бу гурунг 1968 йилнинг қиш фаслида эди шекилли. Ҳазал барчага маъқул келди-ю, аммо бир мисра – «Билинг, динсизлар осиймас, муҳаббатсизлар осийдир» – баҳс уйғотди. Кимдир «Динсизлар осиймас» деган жумлани қуфрга кетиш, деб баҳолади, бошқа биров Ҳазалнинг энг яхши мисраси ҳам шундай, деган фикрни айтди. Ҳар галгидек, бу баҳсни ҳам Алихон Соғуний яқунладилар. «Умуман Ҳазал тасавуффона. Шоир қуфрга кетаётгани йўқ, инсон диндор бўлса-ю, Аллоҳга ишқи мўрт бўлса, у осийдир, аммо кўнглида ишқ, яъни Аллоҳга ишқи зиёда бўлса-ю ўзи динсиз бўлса-да, у осий эмас. Ана шундай тушунилганда тўғри бўлади», дедилар тўра.

Шу ўринда Фузулий Ҳазалини бу қадар нозик шарҳлаётган зукко олим Алихонтўра Соғуний шахсиятини ҳозирги авлод китобхонларига таништириб ўтсам фойдадан ҳоли бўлмас. Жаноби расулulloҳ авлодларидан бўлмиш бу табаррук зот серқирра олим, уломой киром, шоир, атоқли давлат ва жамоат арбоби, машҳур саркарди эди.

Алихонтўра Шокирхонтўра ўғли Соғуний 1885 йил 21 мартда Туркистон ўлкасининг Тўқмоқ (қадимги номи Боласоғун) шаҳрида ўзбек оиласида туғилган. Соғуний таҳаллуси таваллуд топган шаҳарлари номига ишорадир. Тўранинг падари бузрукворлари Шокирхонтўра деҳқончилик билан шуғулланиб ўрта ҳол ҳаёт кечирган бўлсалар-да илм маърифатни эъзозлайдиган инсон бўлганлар. Шу боисдан фарзандларнинг илмли кишилар бўлиб етишишларига ҳаракат қиларди у зот. Болалигидаёқ ғоят зийрак, илмга иштиёқи шундоққина сезилиб турган Алихонтўра ўсмирлик чоғида акаси Олимхон билан бирга маълум муддат Арабистонга бориб Мадина мадрасасида таълим олади, сўнг юртига қайтиб Бухоро мадрасасида ўқишни давом эттиришади.

Алихонтўранинг деярли 30 йиллик ҳаёти Тошкентда ўтди. 1976 йилда 91 ёшда вафот этгунига қадар баракали илмий, ижодий, ижтимоий фаолият билан шуғулланди. Аҳмад Донишнинг «Наводирул вақое», Дарвиш Али Чангийнинг «Мусиқа рисоласи», «Темир тузуклари» сингари машҳур асарларни маҳорат билан ўзбек тилига таржима қилди, «Девони Соғуний» шеърый тўпламини тайёрлади.

«Тарихи Муҳаммадий» олимнинг илмий асарлари орасида алоҳида ўрин тутади. Икки жилдан иборат бу машҳур асарда пайгамбаримиз Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васалламнинг тарихлари ғоят билимдонлик билан ҳикоя қилинган. «Мен бу дунёга исломпарастгина эмас, балки инсонпараст бўлиб келдим ва ҳаётим давомида шунга содиқ бўлиб қолдим» деб ёзганида тамомила ҳақ эди Алихонтўра.

Эркиннинг мумтоз адабиётга меҳрини оширишда унга сезиларли таъсир кўрсатган Алихонтўра Соғуний ана шундай улуғ инсон, машҳур арбоб, диний ва дунёвий илмларнинг бекиёс билимдони эди.

Кези келганда нокамтарлик бўлса-да, Маликаҳон билан каминанинг никоҳини шундай табаррук зот ўқиганидан фахрланишимни, фарзандларимиз Дилдораҳон, Гулнораҳон, Нигораҳон, Иззатиллаларнинг ҳалол, оқибатли инсонлар бўлиб етишишларида Алихонтўранинг дуолари ҳам сабаб бўлгандир, деб ўйлаб қолишимни айтиб қўяй.

КИТОБХОНЛАР БИЛАН ИЛК УЧРАШУВ ВА ДАВОМЛИ ГУЛДУРОС ҚАРСАКЛАР...

1962 йилнинг баҳори. Борлиқ ўз либосини ўзгартириб, яшил ва оқ рангларга бурканган. Мевали дарахтлар гуллаб, киши табиатга термулиб тўймайдиган кунлар.

Янглишмасам, шанба – дам олиш куни эди. Эрталаб соат 10лар атрофида Эркин «Маданият» маҳалласидаги эски ҳовлимизга кириб келди. Салом-алиқдан кейин у: «Бир жойга бориб келайлик» – деди. «Нимага?» – деб суруштириб ўтирмай тез кийиндим. Кўчага чиққанимизда Эркин: «Кутубхонага, китобхонлар билан учрашувга чақиришибди, бирга бориб келамиз», деди. Учрашув тайин этилган кутубхона ҳовлимиздан унча узоқ бўлмаган жойда – Чигатой дарвозасида экан.

Масофа узоқ бўлмаганлиги туфайли кутубхонага пиёда жўнадик. Баҳор манзарасидан завкланиб, суҳбатлашиб кетаямиз. Баҳорнинг такрорланмас табиати, олма, шафтоли дарахтларининг ўзига хос анвойи гуллари киши қалбида ажиб туйғулар уйғотади, назаримда одамни алталаётганга, эркалаётганга ўхшайди. Эркин одатдагидан ўзгачароқ руҳда, ҳаяжонда эканлигини сезиб турибман. Унинг бу кайфияти фақат баҳорий ўзгаришлар билангина боғлиқмас, балки бошқа сабаблар ҳам бордай туюларди.

Гурунглашиб кутубхонага етиб келганимизни ҳам сезмай қолдик. Кутубхона Чигатой дарвозасида, III-мактаб рўпарасидаги чойхона ёнбошида жойлашган, эскироқ бўлса-да, шинамгина экан. Кутубхонанинг чоғроқ қироат зали 45-50 чамасидаги одам билан тўлган. Кўпчилиги ёшлар, кўринишидан юқори синф ўқувчилари, талабаларга ўхшайди.

Менга сўз берилганда, курсдошимнинг ҳаётий йўли, шеърятга кириб келиши, илк ижоди, талабалик йиллари, меҳнатсевар ва тиришқоқлиги, барча фанларни иштиёқ билан ўрганиши, баъзи шеърларининг ёзилиш тарихи, умуман олганда Эркин адабиётга янгича оҳанг олиб кираётганлиги тўғрисида билганларимни

хикоя қилдим. Учрашув сўнгида Эркин биринчи тўпламига кирган, шунингдек эндигина ёзилиб, ҳали ҳеч қаерда эълон қилинмаган шеърларидан ўқиди, китобхонларнинг кўплаб саволларига жавоб қайтарди, айрим шеърларининг ёзилишига туртки бўлган ҳолатлар хусусида гапирди. Бу учрашув Эркин Воҳидов, гарчи эндигина биринчи китоби нашр этилган бўлишига қарамай, китобхонлар қалбига қира бошлаганини, улар ўртасидаги шухрати кун сайин ортиб бораётганини, сеvimли шоирлардан бирига айланаётганини кўрсатди.

Мен Эркин Воҳидовнинг китобхонлар билан бўлган жуда кўп учрашувларида ишгирок этганман. Шоирнинг Кўкон шаҳар театри, Норин туманидаги маданият саройи, Тошкентдаги «Билимлар уйи», Обид Содиқов номли 249-мактаб, ўқитувчиларнинг ўқув-методик маркази сингари жойларда бўлиб ўтган китобхонлар билан учрашувлари чуқур ва унутилмас таассуротлар қолдирган. Айниқса бундай ўн бир йил муқаддам, аниқроғи 1987 йил 10 январ куни Тошкент Давлат университетининг маданият саройидаги китобхонлар билан учрашув ғоят баланд савияда, мазмундор ва қизиқарли ўтганлиги билан ҳамон одамлар ёдида. Мингта яқин одам сифадиган зал ўша куни камида икки мингта яқин одамни бағрига олди. Чунки залнинг икки чеккаси ва ўртадаги кенг йўлаклар одамлар билан тирбанд, учрашувнинг бошидан охиригача тик турганлар на олдинга, на орқага силжий олади. Шунча одам бир жойга тўпланганлигига қарамай залда папша учса эшитилгудай тинчлик ҳукм суради, йиғилганлар Эркин Воҳидов ижоди тўғрисида гапираётганларнинг ҳар бир сўзини жон қулоғи билан эшитмоқда. Озод Шарофиддинов, Умарали Норматов, Иброҳим Ғафуров сингари адабиётшунослар, университет ректори, академик Саъди Сироҷиддинов, халқнинг сеvimли шоир ва адиблари Саид Аҳмад, Абдулла Орипов, Ўткир Ҳошимов, Омон Матчонлар ўзбек шеърятининг забардаст вакили, улкан истеъдод соҳиби Эркин Воҳидов ижоди, ўзига хос хусусиятлари, фазилатлари, адабиётимиздаги ўрни ва салмоғи тўғрисида гапирдилар. Мазкур анжуманда ирод этилган нутқлар ғоят маънодорлиги, теран мулоҳазаларга, ўткир ҳазил-мутойибаларга бойлиги билан кўпчиликнинг ёдида қолган. Саид Аҳмад Эркин мансуб бўлган авлод шоир ва ёзувчиларнинг адабиётда тутган ўрни, улар адабиётга тамомила янгича рух, оҳанглар олиб кирганликлари, Эркин Воҳидов ўзининг ёрқин истеъдоди билан тенгқурлари орасида алоҳида ажралиб туриши тўғрисида эҳтирос билан сўзлади. Абдулла эса Эркин Воҳидов ўзбек шеърятининг шухратига шухрат қўшаётган такрорланмас талант соҳиби эканлиги, унинг шеърлари ғоят самимийлиги, халқоналиги, халқнинг дард-аламлари, қувончу шодликлари юксак пардаларда

тараннум этилаётганлиги билан ажралиб туриши тўғрисида юрак сўзларини изхор этди. Омон Матчон Эркин Воҳидов ҳозирнинг ўзидаёқ устоз шоир бўлиб қолганлиги, унинг ижоди маҳорат мактаби, халққа, адабиётга сидқидилдан хизмат қилиш намунаси бўлиб қолажаклигини мамнуният билан таъкидлаб, шоирга бағишланган «Денгиздаги шахмат ўйини ёки битта ортиқ пиёда ҳақида» номли шеърини ўқиб берди.

Ёзувчи Ўткир Ҳошимов Эркин Воҳидов ўзбек адабиётининг олтин фондини дурдона асарлари билан бойитган кўп қиррали санъаткор, чинакам халқ шоири эканлиги ҳақида гапирди. Сўнг даврага қувноқ кайфият бағишлаш учун қуйидаги ҳазилни айтиб берди.

Эркин Воҳидов университетни битирган пайтидаёқ таникли шоир эди. Ўзингиз биласиз, олий ўқув юртини битирган одам олдида уйланиш муаммоси кўндаланг бўлади. Шу масала юзасидан Эркин ака Саид Аҳмад акага маслаҳат солибди

– Оқсоқол, – дебди. – Хабарингиз бор, бир-иккита китобим чиқди, уч минг сўм пулим ҳам бор. Лекин қайси бирига етказишни билмайман. Машина олайми, уй солайми, хотин олайми? Машина олсам, уй сололмайман, уй солсам уйланолмайман, уйлансам машинага пул қолмайди... Нима қилай?

Саид Аҳмад пешонасини Рашид Абзининг гармонидай тириштириб чуқур ва узоқ ўйга толибди. Охири чехраси ёришиб бундай дебди:

– Болам, мен кўп ўйладим. Ҳисоблаб кўрсам уч минг сўм пулинг ҳаммасига ҳам етаркан. Маслаҳат шуки, сен автобус сотиб олгин! Автобус дегани машина бўлади. Рулини қаёққа бурсанг кетаверади. Бу - биринчидан. Автобуснинг ичи кенг-мўл бўлади. Кўч-кўронингни олиб кирсанг тайёр уй бўлади. Бу - иккинчидан. Учунчидан, ростки автобус бўлгандан кейин ичида кондуктори ҳам бўлади. Ўша кондукторни хотин қилиб қўя қоласан! Кўрдингми, оқагинанг айлансин, мен сенга ҳеч қачон нотўғри маслаҳат бермайман...!

Учрашувда қатор хушовоз хонандалар Эркин Воҳидов шеърлари билан айтиладиган севимли кўшиқларини ижро этишиб, улкан анжуманнинг фойзига фойз қўшишди.

Эркиннинг талабалик йиллари хотиралари, ҳаёт, адабиёт тўғрисидаги теран фикрлари, шеърятнинг моҳияти ҳақидаги ўринли мулоҳазалари, айниқса янги шеърлари учрашув катнашчиларида кучли таассурот қолдирди. Айниқса, «Дорулфунунга» деб аталиб, учрашув кuni ёзилган шеър ҳаммага маъқул бўлди.

Тошкент Давлат университетининг Маданият саройида атокли шоирлар, олимлар, давлат арбоблари билан кўплаб учрашувлар ўтказилган. Лекин Эркин Воҳидов билан китобхонларнинг бу учрашуви Маданият саройи тарихидаги энг мароқли учрашув

бўлди десам, аминманки, кўпчиликнинг фикрини ифодалаган бўламан.

Китобхонлар билан учрашувлар икки томонлама аҳамиятлидир. Бир томондан ўқувчилар шоир билан шахсан танишиб, янги асарларидан баҳраманд бўлсалар, ўз навбатида шоирлар ҳам китобхонлардан маънавий қувват оладилар, уларга қандай шеър маъқул бўлишини аниқлайдилар. Шунингдек, учрашув пайтларида баъзан илгари ёзилган шеърларига ўзгартишлар киритилади, таҳрир қилинади. Бунинг натижасида шеър янада силлиқлашади, сайқал топади. Мен бундай ҳолатнинг кўпига гувоҳ бўлганман. Масалан, Жаҳон иқтисоди ва дипломатияси университетида Эркин Воҳидов билан учрашув чоғида шоир «Матмусанинг меҳмондўстлиги» шеърисидаги:

«Шунча тилда додлашни
Ўрганиш ҳавасмиди,
Ундан кўра сузишни
Ўргансанг бўлмасмиди»

бандини қуйидагича ўзгартириб ўқиди:

«Шунча тилни ўрганиб
Дунёлик бўлармидинг?
Бундан кўра сузишни
Ўргансанг ўлармидинг!»

Бундай ҳодисаларни Эркин Воҳидовнинг китобхонлар билан учрашувларида кўп мартаба кузатиш мумкин.

ЖАЖЖИ ШЕЪРНИНГ УЗУН ТАРИХИ

Истеъдодли ижодкорлар, туғма шоирларнинг шеърлари ўқилганда бир зарб билан, осонгина ёзилгандай туюлади китобхонга. Тўғри, адабиёт тарихида бир ўтиришда яратилган, шоирга ҳаловат бермай, қоғозга тезгина тушган шеърлар ҳам кўп бўлган. Лекин чинакам кашфиёт даражасига кўтаришган аксарият асарлар шеърини истеъдоддан ташқари машаққатли меҳнат ва узоқ изланишлар натижасида майдонга келади.

Эркин Воҳидовнинг ўзбекона содда, самимий ва ғоят гўзал «Камтарлик ҳақида» шеъри бор. Шеър шоирнинг илк ижодига мансуб бўлиб, 1956 йилда ёзилган. Камтарлик ҳақидаги мазкур шеърнинг ўзи ҳам камтаргина, бор йўғи 8 мисрадан иборат.

Кўпгина шеърят мухлисларига ёд бўлиб кетган ушбу жажжи шеър шоир ўз асарлари устида кунт билан ва узоқ меҳнат қилганлигига ёрқин мисолдир. Шеър дастлаб масал жанрига хос услубда ёзилган бўлиб, унга «Чойнак ва пиёла» деб ном қўйилган. Шеърнинг ҳажми ҳам сўнгги нусхага қараганда икки маротаба катта, 16 сатрдан иборат. Мана, ўша шеърнинг дастлабки нусхаси:

ЧОЙНАК ВА ПИЁЛА

Йиғилиб пиёла, тарелка, тахсим
Хизматни ўзаро қилдилар тақсим.
Чойнак идишларга бўлди хўжайин,
Пиёла ёрдамчи этилди тайин.
Пиёла ишларкан елиб-югуриб,
У буйруқ қилади ўртада туриб.
Чойнак аввал ўзин камтар тутарди,
Кейинроқ шишиниб бурнин кўтарди.
Аччиғи чиққанда бақириб қолди,
Ҳамма идишларга дўқ уриб қолди.
Ва лекин пушаймон бўлди у ўзи
Тағи чўкқа тегиб, очилди кўзи.
Энди идишларни доим кўрганда,
Эгилиб саломин қилмайди канда,
Пиёла бўлганчун ишчан ва камтар
Инсон тутар уни боши баробар.

Шеърнинг иккинчи вариантида унинг номи ўзгартирилиб, «Камтарлик ҳақида» деб аталади, ортиқча деталлар, тафсилотлар олиб ташланади, бунинг ҳисобига ҳажм икки баробар қисқариб энг сўнгги нусхага тенглашди:

КАМТАРЛИК ҲАҚИДА

Гарчи бурнин кўтариб,
Чойнак манманлик қилди,
Барибир у пиёла
Қаршисида эгилди.
Пиёлада ғурурнинг
Топмай нишонасидан,
Инсон уни кўтариб,
Ўпар пешонасидан.

Шоир шеър устидаги ишни давом эттириб, сўнгги нусхага анча яқинлашадиган асар яратди, лекин сарлавҳани яна ўзгартириб «Пиёла» деб номлади.

ПИЁЛА

Доим мағрур тургани учун
Пиёлага эгилар чойнак.
Шундай экан манманлик нечун
Такаббурлик нимага керак.
Камтарин бўл, ҳатто бир қадам
Ўтма гурур остонасидан.
Пиёлани шунинг учун ҳам
Ўпар инсон пешонасидан.

Энди шеър анча пишиб қолганди. Лекин бу нусха ҳам шоирни барибир қаноатлантирмади. Баъзи сатрларни таҳрир қилди, ўзгартиришлар киритди, шеърнинг номи яна ўзгартирилиб, иккинчи вариантдаги сарлавҳага қайтилди:

КАМТАРЛИК ҲАҚИДА

Гарчи шунча гурур қилса ҳам
Пиёлага эгилар чойнак.
Шундай экан, манманлик нечун?
Кибру ҳаво нимага керак?

Камтарин бўл: ҳатто бир қадам
Ўтма гурур остонасидан,
Пиёлани инсон шунингчун
Ўпар доим пешонасидан.

Шеър деярли тайёр бўлганди. Шоир шеър устида узок давом этган меҳнатига шу ерда нуқта қўйиши мумкин эди. Аммо «деярли тайёр» сўз бирикмаси тайёр маъносини англатмаслиги маълум, шеърга нимадир етишмаётгандай, қайсидир сатрлари маромига етмагандай туюлаверади. Шеърнинг биринчи ва учинчи сатрлари яна таҳрир қилиниб, уларга ўзгартиришлар киритилди, қутилганидан яхши бўлди, шеър жуда очилиб кетди. Ниҳоят, шоир оғир тин олиб, шу ерда ўз шеърига сўнгги нуқтани қўйди. Мана ўша шеърнинг бешинчи нусхаси:

КАМТАРЛИК ҲАҚИДА

Гарчи шунчи мағрур турса ҳам,
Пиёлага эгилар чойнак.
Шундай экан манманлик нечун,
Кибру ҳаво нимага керак?
Камтарин бўл, ҳатто бир қадам
Ўтма ғурур остонасидан.
Пиёлани инсон шунинг-чун
Ўпар доим пешонасидан.

ЭРКИННИНГ УЙЛАНИШИ БАҲОНАСИДА...

Эркин Воҳидовнинг шеърларидан бирида:

Сўқмоқлардан тупроқ кечдим,
Босдим тоғлар тошини...
Қанча-қанча йўллар кездим-
Топгунимча то сени

каби сатрлар бор.

Ҳар бир йигит балоғат ёшига етгач, ўзига муносиб қаллик, умр йўлдоши кидиради. Айниқса Эркиндай ижодкор учун зарур шароитни муҳайё қила оладиган, илҳомига илҳом қўшадиган дилбар ва садоқатли умр йўлдошининг ўрни ва аҳамияти бошқа аёлларнинг оиладаги ўрни ва аҳамиятидан икки, балки унданда ортиқроқдир.

Нима бўлганда ҳам Эркиннинг уйланадиган вақти яқинлашиб, ўзи айтганидай «сўқмоқлардан тупроқ кечиб, тоғлар тошини босиб, қанчадан-қанча йўллар кезиб...» шундоққина маҳалласида истиқомат қиладиган Фуломиддинхўжа ака билан Маҳсураҳон аянинг бешинчи, кенжа қизлари Гулчехраҳонни топди ва унга кўнгил қўйди. Бу хонадонда тарбия топган Ойпўлатхон, Муҳаббатхон, Латофатхон сингари уч опа-сингил мураббий-ўқитувчи, Зумрадхон эса шифокор бўлиб етишиб эл хизматини адо этишарди. Гулчехраҳон эса Тошкент Давлат университети филология факультети журналистика бўлимининг тўртинчи курс толибаси эди.

Гулчехраҳон орадан анча йиллар ўтиб, «Саодат» журнали муҳбирининг «Шоирнинг рафиқаси бўлиш осонми?» деган саволига шундай жавоб берган эди:

- Шоирнинг рафиқаси бўлишнинг қийинчиликлари ҳам, афзалликлари ҳам ўзига хос. Умуман қийинчиликлар ҳарбир аёлнинг бошида бор нарса. Лекин шоирнинг рафиқаси дуч келадиган қийинчиликлар ўзгача. У ўз ҳаётини шоирга бағишлаши, демак,

шеърга, шоирнинг ижодига бағишлаши лозим. Шоирнинг ижоди учун биринчи ўринда унинг рафиқаси масъулиятли деб биламан. Мен «Шоир билан яшашнинг турган-битгани машаққат» демоқ-чимасман. Йўқ. Модомики, шоир ҳаёти – сенинг ҳам ҳаётинг, унинг машаққатлари, тортаётган қийинчиликлари сенга ҳам тегишли экан, унинг машаққатларини бирга баҳам кўраётган экансан – демак унинг ютуқлари – ўша изланишлари, машаққатлар меваси, ҳаёл маҳсули – кишиларнинг дилига жо бўлаётган шеърлари сенинг ҳам ютуғинг, сенинг ҳам меҳнатларинг натижаси. Бундай пайтларда «аёл киши учун шоирнинг рафиқаси бўлишдан улканроқ бахт бормикан?» деб энтикаман, такдирга шукроналар айтаман. Шоирнинг рафиқасиман. Бу менинг ҳаётим. Бундан ўзгача турмушни биз – шоирларнинг рафиқалари билмаймиз».

Эркин ва Гулчехраҳонларнинг тўйлари 1963 йилнинг 14 июлига белгиланди.

Биласиз, ўзбекнинг тўйи осонгина ўтадиган маросим эмас. Унинг ўзига яраша тайёргарлиги, ташвишлари бўлади. Одатда тайёргарлик қариндош-уруғ, энг яқин кишиларни тўйга айтишдан бошланади. Эркинларнинг тўйига таҳминан 10 қушлар қолганда яқинларни никоҳ кечасига таклиф қилишни бошлаб юбордик. Эркин иккаламиз Ғафур Ғуломнинг Бешёғочдаги ҳовлиларига устоз шоирни тўйга айтиб борганимиз ҳамон эсимда.

Жужунчадан тикилган йўл-йўл халат ва шалвор кийиб олган Ғафур Ғулом қўлларидан тоқ қайчи ушлаб гулзор ичида юрган эканлар. Устоз бизни илиқ кутиб олдилар. Тўйга таклиф қилиб келганимизни эшитиб, Эркинни «Илоҳим, бахтли бўлинглар!» – деб алқадилар-да, сўнг кўшиб кўйдилар: «Эркинжон, Сизнинг тўйингизга, Қаримбойнинг ҳовлисига албатта борамиз».

Тўйда кўшлаб шоиру олимлар, созандаю хонадалар ҳозир бўлишди. Келин-куёвни биринчи бўлиб Ғафур Ғулом қутладилар. «Бахтли бўлинглар, одамлар ҳавас қиладиган ширин турмуш қилинглр, бир-бирингизга умр бўйи кўмақдош, меҳрибон ва вафодор бўлинглар», деб эзгу ниятлар билдирдилар. Сўнг Эркин ва Гулчехраҳонларнинг ҳар бирига алоҳида-алоҳида насиҳатлар қилдилар. Табрикларининг охирида «Куёвтўра Эркинжон шу вақтгача менга шоғирд, ўғилдай гап эди, Гулчехраҳоннинг отаси марҳум Ғуломиддинхўжа менинг ўртоғим бўлганлиги боисдан энди бизга куёв ҳам бўлди», деб ҳазиллашдилар-да, шеър ўқиб бердилар.

Тўй қизигандан қизиди. Бир ёнда Фаҳриддин Умаров, бир ёнда Нейматжон Қулабдуллаев авжга чиқишади, бир-биридан чиройли табрик сўзлари айтимокда. Шоир Чустий «Мени бахтим олиб келди бу хил тўю тамошага» деб бошланадиган ғазал ўқиб ёшларни қутладилар.

Атоқли ғазалнавис шоир Чустий Эркин тарбия топган, ўсиб-улғайган хонадоннинг яқин кишиси, қадрдони эди. Қаримбой

Сахибоевнинг кўп йиллик дўсти, улфати бўлган бу табаррук зот Эркинни гоят хурмат қилар, дилбар шеърлари, нафис достонларини ёктирар, айниқса ғазалчиликдаги дастлабки ютуқларидан севинарди. Шу боисдан Эркин ва Гулчеҳраҳонларнинг тўйларига бағишлаб алоҳида ҳафсала ва илҳом билан гўзал муҳаммас битди. Тўй кунини ёзилиб, никоҳ кечасида ўқиб берилган, дўстимиз Абдураҳмон Назаров лутфан бизга такдим этган ушбу муҳаммас яратилганига 34 йилдан кейингина матбуотда илк мартаба эълон қилинди. Ўша муҳаммаснинг матни будир:

Мани бахтим олиб келди бу хил тўю томошага
Бу тўйхона чароғин ҳар бири ўхшар сурайёга
Фалак ҳам суқланиб бокмоқда икки нур сиймога
Чаман булбуллари ҳам чиқдилар авжи тасаннога
Етишди ошиқи маъшукқа, маъшук етди шайдога.

Чаман Гулчеҳрасин яшнатди бу Эркин назар солди
Қуёш ой бошидан сочмоқ учун чўнтакка зар солди
Дилим халвогари табрик қозонига шакар солди
Ширинлик муждаси кими кўнгилга завқлар солди
Кетурдим парча қоғозга ўраб бу тўйга совғога.

Тутиб гулдаста юлдузлар билан шамсу-қамар келди
Қуюқ табриклар аҳли-донишу фазли ҳунар келди
Фалак зухросидан Гулчеҳраҳонга муждалар келди
Само баҳромидан Эркин йигитга минг асар келди
Азилар фикрини жалб айладим мен ушбу маънога.

Намоён этди менга зўр тасаввур мисли ойна
Қуёш кошонасида наслингиз фандан ясар зийна
Қучиб ўпмоқ учун очмиш уларга Муштарий сийна
Юрур ой томида гўё Терешкова Валентина
Шу хил мардонлар сиздан туғилсин ушбу дунёга.

Жаҳондан маҳв ўлур, ҳеч ким эшитмайдур уруш отин
Яқин келгуси авлод кўрсатур бу сўзлар исботин
Фаришта бўлса тиз чўккай кўриб озод башар зотин
Ўғил қизларнинг ижодин билиб кашфу камолотин
Улуғбек мақтасин шайхул раис Ибн Синога.

Йигит ўз жисмида гар севгили жононасин жон дер
Унинг жонони ҳам сўзида содик пок виждон дер
Шу хил умр ўтказувчиларни эл чиндан қадрон дер
Қариб қолганда ҳам ўз кампирин ўз чоли жонон дер
Бу хил уй ўхшагай байрамга-ю тўю томошога.

Бу истаклар гулин сиз ундиринг сўлмас гулистонда
Яшанг Гулчехрахон, Эркин, яшангиз тоза давронда
Ўгун сизларга ёр-ёр айтишурлар сайри осмонда
Кўрингай бу каби тарихий тўйлар шеър, дostonда
Юрак девонидан бу бир варақ сиз икки барнога.

Териб табрик гулин келтирдилар покиза боғлардан
Бу тўйга нур ёғилди юзи ой, кўзи чароғлардан
Ичиб илҳом сувин тинмай оқар қайнар булоқлардан
Муборақбод этиб Чустий мен ҳам вақти чоғлардан.
Кўйинг соқий, қадаҳ бўлсин лимо-лим тоза винога.

Эркин ва Гулчехрахонларнинг тўйлари ҳар жиҳатдан чиройли ташкил этилганди, шу сабабли Каримбой аканинг каттагина ҳовлисини тўлдириб ўтирган меҳмонлар келин-куёвларга бахт ва узоқ умр тилаб алламаҳалда тарқалишди. Раҳматли онам Рихси Иноғомова, Қудратилла ва Суннатилла акаларим ҳам тўйдан хурсанд бўлиб қайтишди, бир неча кун тўй таассуротлари билан яшадик.

Эркинларнинг тўйи ўтиши билан менинг уйланишим хусусида гаплару ҳаракатлар кучайиб кетди.

Тўй кунлари Эркинларнинг хонадони билан янада яқинроқ танишган ойим, акаларим, айниқса курсдошининг тўйига Нориндан етиб келган Абдурахмон ўртоғим ўзларига маъқул бўлиб қолган Эркиннинг синглиси Маликахонга совчиликка борамиз деб туриб олишди. Гарчи Эркинларнинг уйи мен учун анча йиллардан бери азиз ва қадрдон бўлиб қолган, Каримбой ака ва у кишининг умр йўлдошлари Махбубахон аяни ниҳоятда ҳурмат қилсам, Эркин ҳаётда орттирган энг яқин дўстим бўлса-да, бу хонадонга куёв бўлиш ҳаёлимга ҳам келмаганлиги учун уйимдагиларнинг совчи бўлиб боришларига қатъиян қарши бўлдим. Маликанинг қариндош-уруғларидан ёхуд таниш-билишлардан бирортасига мўлжаллаб қўйишган бўлса, бизнинг Эркин билан дўстлигимизга раҳна тушади деган хавотирда эдим. Бир кунмас бир кун ҳазиллашиб бўлса-да: «Бизникига синглим учун бориб юрган экансизда, ўртоқ!» деса не деган одам бўламан, деб андиша қилардим.

Қийин-қистовлар тўхтамагач, «Э, биланларингни қилинглар» деворибман. Уларга шу гапим керак эди чоғи. Ойим, акаларим, Абдурахмонлар ўзлари ишлаб чиққан сценарий бўйича ҳаракатга тушиб кетишди.

Эркинларнинг тўйидан бир ҳафта ўтгач, ойимлар уларникига «ҳорма, бор бўл»га бордилар. Эркинни ўз боласидай авайлаб вояга етказган Махбуба ая:

– Энди Раҳматиллани ҳам уйлантирсангизлар бўларди, – дебдилар.

– Уйлантирардигу, ўғлимга муносиброқ киз тополмайдимизда, – жавоб берибдилар онамиз.

– Раҳматилла уйланадиган бўлсалар муносиб киз топилиб қолар...

Шу тариқа икки онанинг гаплари гапларига қовушиб, муддаога анча яқинлашишибди... Хуллас, эркакларнинг аралашувидан кейин Маликахон билан бизнинг тўйимиз 1963 йил 21 сентябрга белгиланди.

Бизнинг тўйимиз ҳақидаги гаплар бошлангунча ҳар куни, кун ора кўришиб турадиган икки ўртоқ бир ойлар чамаси мутлақо кўришмадик. Тўғрироғи, мен Эркинга дуч келмасликка ҳаракат қилиб, ундан ўзимни олиб қочардим. Андиша кучли эди шекилли.

Эркин барибир кунлардан бир куни телефонда мени тутиб олди.

– Ҳа, ўртоқ бормисиз дунёда, менга ўртоқсиз деб юрсам...

Гарчи ҳазил тариқасида бўлса ҳам эшитишим эҳтимол бўлган гап охири айтилган эди. Телефонда Эркинга нима деб жавоб беришни билмай:

– Мен эмас, уйдагилар, уйдагилар, – дейман холос. Машҳур давлат арбоби, журналист Рихси Сахибоев ва халқ ифтихорига айланган Эркин Воҳидов тарбияланган, Тошкентнинг муътабар хонадонларидан бири Сахибоевлар хонадонига куёв бўлиб қолишнинг тарихи қисқача шундан иборат.

Шу ўринда Эркин тарбияланиб, вояга етган хонадон ҳақида сўзлаб бермоқчиман.

Шундай қилиб мен ҳам Эркин тарбия топган хонадоннинг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлиб қолдим. Хонадон соҳиблари илгарилари менга фақат Эркиннинг ўртоғи сифатида муомала қилишган бўлса (ўшанда ҳам муносабатларимиз ғоятда самимий ва илиқ эди. Акс ҳолда кизларини менга беришмаган бўларди), эндиликда куёв сифатида ҳам ҳурматимни жойига қўйишарди. Гўдаклигимдаёқ падари бузрукворим Зикрилла Иноғомов оламдан ўтиб, отасиз ўсиб, ота меҳрига ташналигимми, гаплашган одамнинг меҳрини ўзларига тортадиган, истараси иссиқ инсон бўлганликлариданми – ҳар қалай, ҳар иккала ҳолат бир-биридан кам аҳамиятга эга бўлмаган бўлса керак – у кишини ўз отамдай эъзозлашга, кўлимдан келганча ҳурматларини ўрнига қўйишга ҳаракат қилардим.

Эркиннинг тарбиясида ғоят катта рол ўйнаган меҳнатқаш, мунис ва меҳрибон Маҳбубахон ая ҳам мен учун ўз онамдай азиз ва ардоқли эдилар. Бу оила аъзоларига меҳрим, ҳурматим тобора ортиб бораверди. Улардан иложи борича тез-тез хабардор бўлиб туришга ҳаракат қилардим.

Бўш вақтларда кексалардан хабар олиб туришдан ташқари хар пайшанба оқшонида Саҳибоевлар хонадонида оила аъзолари йиғилиб туришни одатта айлангирдик. Белгиланган кун оқшонида оиланинг куёвлари – пахтачилик бўйича таниқли олим ва мутахассис, Тошкент қишлоқ хўжалиги институтида узок йиллар доцент, кафедра мудири, декан вазибаларида ишлаган Аскар Сулаймонов, тўғрисиў ва мард, дастлаб кўрган одамга кўполроқ туйиладиган, лекин аслида гўзал қалбли ажойиб инсон, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Ҳакимжон Охунов ва мен, бу вақтга келиб бола-чақалари билан Хувайдо маҳалласидаги ўзи қурган участкага кўчиб чиққан Эркин Гулчехрон билан олдинма-кетин кириб келардик. Имкон топилган кунларда бундай оилавий йиғинда оиланинг тўнғич фарзанди, ғоят дилбар ва оқила Марғубахон опа, сингиллари молия-иқтисод институтини тамомлаган, оғир-босиқ Саодатхон опа, филолог Маликахон ҳам иштирок этишарди. Қайнотамиз меҳмонларини кутавериб ғоят пазанда бўлиб кетган, барча таомларни лаззатли тайёрлайдиган Маҳбубахон онамиз бизнинг боришимизга муқаррар равишда паловга тайёргарлик кўриб, зирвагини босиб кўярдилар. Ҳол-аҳвол сўрашиб, бир пиёладан чой ичганимиздан кейин ошнинг гуручи солинади. Раҳматли Маҳбубахон аямиз тайёрлаган ошлари ғоят хуштаъм, такрорланмас мазага эга бўларди. Каттагина сопол лаганга сузилган паловни раҳматлар айтиб, охиригача еб кўярдик, ўша ошларнинг мазаси ҳамон оғзимиздан кетмайди. Ошгача ва ошдан кейин оилавий ширин суҳбат қураддик.

Ярим асрдан ошиқроқ вақт мобайнида адлия соҳасида бенуҳсон ва ҳалол ишлаган, республиканинг турли жойларида судья, адвокат вазибаларида самарали меҳнат қилган, ҳаётнинг пасту баландини кўп кўрган, граждонлар урушию, колхозлаштириш даври машмашаларини, машъум қатоғон даври, оғир уруш йилларини бошидан кечирган, қозоқ билан қозоқча, қирғиз билан қирғизча, туркман билан туркманча гаплаша оладиган, энг оғир дамларда ҳам эътиқодига содиқ қолиб беш вақт намозини қанда қилмаган пок имонли Каримбой Саҳибоев ҳар сафар бизга ўз бошларидан ўтган, бугунги кунда ҳам ўрناق бўлиши эҳтимол воқеаларни ғоят таъсирчан ва жонли ҳикоя қилиб берардилар. Бу одамдаги ақл-идроққа, билим доирасининг кенглигига, адабиётни чуқур идрок этишига, энг оғир дамларда ҳам эътиқодига умр бўйи содиқ қолганига қойил бўлардик, у кишига ҳурматимиз янада ортарди. Ишчилар синфидан етишиб чиқиб кейинчалик таниқли ҳуқуқшунос даражасига кўтарилган бу ажойиб зот ўз соҳасидаги энг адолатли ходимлардан бири

бўлган. У адлия соҳасининг етук билимдонларидан бирига айланади, кўплаб ёшларнинг устози сифатида эъзозланади, кўп йиллар мобайнида Тошкент вилояти суди, Ўзбекистон Олий судининг ҳайъат азоси вазифасида ҳалол ва фидокорона меҳнат қилиб обрў-эътибор қозонади. Шу боисдан Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 70 йиллигига бағишлаб чиқарилган мўътабар нашрда Карим Саҳибоевга бағишланган мақола ҳам ўрин олган. У замонасининг етук уламолари, шоиру хонанда, аскиячию ишбилармонлар билан дилтортар суҳбатлар қурган, бундай суҳбатлардан Эркинни ҳам баҳраманд этишга интиланган. Шеърят шайдоси, ҳафизаси ўткир бу инсон ҳақида, унинг хизматлари, фазилатлари тўғрисида яхшиси таниқли ҳуқуқшунос олим, профессор Бердиёр Аҳмедовнинг хотира мақоласини келтирганимиз маъқулроққа ўхшайди:

«Биз унутилмас тарихий замонда яшамоқдамиз. Халқимиз буюк мустақил давлатнинг пойдеворини қураётир. Президентимиз Ислам Каримовнинг узоқни кўзлаган доно сиёсати ўз меваларини бермоқда ва юртимиз жаҳонда ўзининг улуғ мавқеига эга бўлмоқда.

Республика Олий судининг 70 йиллигини нишонлаш тўғрисида юртбошимиз шаҳсан ўзларининг берган фармонлари ана шундай савобли ишлардан биридир. Бу тарихий кунларга етганлар бор, етмаганлар бор. Бундай кунларда озод ва мустақил ватанни орзу қилиб яшаганларнинг руҳини шод қилиш катта савоб бўлади.

Шундай юртпарвар, пок ниятли инсонлардан бири-умрини машаққатли ва шарафли адлия соҳасига бағишлаган Карим Саҳибоевич Саҳибоев эди.

Карим Саҳибоев 1904 йилда дунёга келди. У оилада тўнғич ўғил бўлиб, ота вафотидан кейин рўзғор тебратиш унинг зиммасига тушди. Тошкентдаги кўнчилик заводидида оддий ишчи бўлиб меҳнат қилди ва ишлаб туриб рус-тузем мактабидида савод чиқарди. Ўттизинчи йилларнинг бошида ишчилар синфи вакили сифатида К.Саҳибоев ҳам колхоз қурилиши ишига сафарбар этилди. У Фарғонанинг Олтиариқ туманида яшаб меҳнат қилиб юрган вақтида адлия соҳасидидаги фаолиятини бошлади. Аввал суд маслаҳатчиси, сўнг туман судьялигига сайланди. К.Саҳибоев аввал маҳсус юридик маълумотга эга эмас эди, лекин табиий қобилият, билимга ташналик, ўз устида қунт билан ишлаш уни адлия соҳасининг яхши мутахассиси даражасига кўтарди. К.Саҳибоев кўп йиллар Тошкент вилоят судида, Ўзбекистон Олий суди ҳайъатининг азоси вазифасида ишлаб, кўплаб шогирдлар этиштирган.

Шулардан бири менинг умр йўлдошим Насимова Комилахон бўлади. У юридик факультетини имтиёзли диплом билан тугатиб, амалиётда ҳам тезгина кўринган ходимлардандир. У 1958-1960 йилларда Карим Саҳибоевнинг раҳбарлигида Тошкент вилоят судининг аъзоси бўлиб ишлаган, фидокорона меҳнат қилишни устоздан мерос қилиб олган.

Адлия хизматчиси учун зарур бўлган фазилатлар-ҳалоллик, адолатпарварлик, тўғрисузлик, хушмуомалалик, раҳм-шавқатлилик Карим Саҳибоев учун хос хусусиятлар эди. Айниқса дилбарлиги, одамшавандалиги ҳамкасблар ўртасида машҳур ва матлуб эди. Карим ака билан улфатчилик қилган, ҳамсухбат бўлганлар унинг ибратли ҳикояларини, ҳазил-мутойиба, аскияларини ҳамон эслайдилар. К.Саҳибоев санъат ва адабиётни севган серқирра киши эди. Ўтиришларда мумтоз шоирларнинг шеърларини мароқ билан ўқиб, маъносини чақиб берарди.

Ўз бошидан кўп қийин кунларни ўтказган Карим Саҳибоев ёшларга нисбатан меҳрибон ва талабчан устоз эдилар. У киши тартибни яхши кўрар, пала-партиш ишни ёқтирмасдилар. Ўзлари интизомли бўлгани учун бошқалардан ҳам шунини талаб қилар эдилар.

У киши ҳақиқий юрист эдилар, десам айни ҳақиқат бўлади. Чунки қонунларни чуқур тушунар, шарҳларигача билиб олар эдилар. Шунинг учун бўлса керак, қонунларни ва ҳар қандай ҳуқуқий қоидаларни амалда тўғри қўллашга одатланган эдилар. Бошқаларни ҳам шундай қилишга ундар эдилар. Чунки ҳар бир қонун-қоида замирида инсоннинг кадр-қийматини, ҳаётий ҳуқуқини ҳимоя қилиш ётади. Унга бефарқ қараш мумкин эмас, деб ўргатар эдилар. Шу боисдан мен фан соҳиби, амалиёт ходими бўлишимда Карим Саҳибоевнинг катта таъсирлари бор деб, ғурур билан айта оламан. У киши нафақат адлия соҳасидаги, балки бошқа соҳадаги кадрларни ҳам ватанпарвар, фидойи, ташкилотчи раҳбар бўлиб етишида катта роль ўйнаганлар. Шундайлардан бири Тошкент вилояти, Бекобод тумани «Қизил шахмат» жамоат хўжалиги раҳбари қаҳрамон Абдуқодир Шукуралиев бўлган. У киши К.Саҳибоевни доимо ўзининг меҳрибон устози сифатида сийлаган. «Кани энди, ҳамма адлия ходимлари ҳам Карим ака каби адолатпарвар бўлса» – дер эди у.

Карим Саҳибоевни эслаганда унинг хонадониди тарбия топиб, юртнинг машҳур кишилари бўлиб етишган шахсларни тилга олмайд ўтиш мумкин эмас. Моҳир публицист ва таржимон, давлат ва жамоат арбоби Рихси Саҳибоевни кўпчилик яхши билади. Республикада йирик раҳбарлик лавозимларида ишлаган

бу хушгабиат инсон К.Саҳибоевга ука эди ва унинг тарбиясида камол топган. Бу оилада фарзанддек ўсган Эркин Воҳидов Ўзбекистон халқ шоири бўлди. У тоғаси Карим ака тўғрисида шундай сатрлар ёзган:

Жигар бўлиб бокди неча мушфиқ кўз
Неча дўст-ёр топдим, неча биродар.
Эсим таниб менга, «тоға» деган сўз
«Ота» деган сўзга бўлди баробар.

Унинг меҳри ила умр ирмоғим
Кўшилди каттакон ҳаёт наҳрига.
Қолди Олтиариқ-ота қишлоғим,
Она шаҳрим Тошкент олди бағрига.

Умр боқий эмас, эзгулик боқий дейдилар. Кадрдон дўстим Карим Саҳибоевнинг одамлар юрагида ёқиб қолдирган чироғи асло сўнмайди¹.

Саҳибоевлар оиласидаги йиғинларда баъзан отамиз ёхуд бирортамизнинг таклифимиз билан Эркин эндигина ёзган шеърларидан ўқиб берарди.

2-3 соатлик ширин суҳбат ёхуд Эркиннинг янги ўқиган шеъри таъсирида уй-уйимизга тарқалардик, келаси пайшанбани интизорлик билан кутарди.

Орадан анча йиллар ўтди... Эркин ва Гулчеҳраҳонлар, Маликаҳон ва биз учтадан қиз, биттадан ўғилга ота-она бўлдик.

Эркин ва Гулчеҳраҳонларнинг фарзандлари ҳам ўзларидек эл-юртда эътиборли, хушмаомала, одобли йигит-қизлар бўлиб етишишди. Тўнғич фарзандлари Нозимаҳон – шифокор, ўғиллари Хуршидҷон шарқшунос, қизлари Моҳираҳон – филолог, Фозилаҳон – шифокор. Уларнинг ҳаммаси ҳам яхши хонадонларга куёв ва келинлар бўлишди. Куёвлари Алишербек ва Баҳодирлар – шифокор, Ҳидоятulloҳ – шарқшунос, келинлари Нарғизаҳон – иқтисодчи. Эркиннинг қудалари ҳам таниқли ва дилбар одамлар. Эркин Қосимов ва Саидҷалол Баҳромов шифокор – профессорлар, Неъматуллоҳ Иброҳимов эса атоқли шарқшунос олим, ЎзРФА мухбир аъзоси, профессор, халқ ноиб, Шокамол ака эса тадбиркор ва ишбилармон, фирма бошлиғи.

Эркин ва Гулчеҳраҳонлар саккиз набиранинг буvasи ва буvasи бўлишдек бахтга эришган ардоқли инсонлардир.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди. «Ўзбекистон» нашриёти, Т, 1994 йил, 104-106 бетлар.

ЖИЯНЛАРГА АТАЛҘАН ШЕЪРЛАР

1969 йилнинг куз фасли. Тўнғич кизим Дилдора (ҳозир у уч фарзанднинг онаси) 5 ёшга яқинлашган пайт. У синглиси Гулнора (ҳозир у ҳам уч фарзанд онаси) билан маҳалламиздаги боғчага қатнашарди, учинчи қизимиз Нигора ҳали гўдак эди. Дилдора анча эсли, ҳамма нарсага қизиқувчан, тийрак қиз бўлиб ўсаётганди. У анчагина шеърларни ёд билар, уй-рўзгор ишларида онасининг дастёри эди. Оилавий суҳбатлар, овқатдан кейинги мутолаа вақтлари ва ўзаро гапларимиздан кейин у тоғасининг шоир эканлигига, ўзи ёдлаб юрган шеърларига ўхшаш шеърлар ёзишига ақли етиб қолди. Шунинг натижасида бўлса керак, қуяларнинг бирида: «Ада, тоғам шоир бўлсалар нега менга атаб шеър ёзиб бермайдилар?» – деб сўраб қолди.

– Тоғаннинг жиянлари жуда кўп. У ахир ҳаммасига ҳам шеър ёзиб беролмайди-ку, фақат энг ақлли, опасига ёрдамчи, ука-сингилларига меҳрибон жиянларига шеър ёзиб беради, – дедим.

– Ўзиз ва опам ақлли қиз деб мактайсизлар-ку, боғча опаларим ҳам мени ўртоқларимга намуна қилиб кўрсатишади, синглисига меҳрибон, опа деган шундай бўлиши керак, дейишади, – деб бидирлади.

– Бундан ҳам ақлироқ, бундан ҳам намуналироқ, жиянларининг ичида энг яхшиси бўлсанг, тоғанг сенга ҳам шеър ёзиб берар, – деб қизимни умидвор қилдим.

Орамизда бўлиб ўтган бу гап хаёлимдан кўтарилиб кетди, аммо қизимизнинг эсидан чиқмаган экан, Эркин бир сафар уйимизга келганда ширин тиллари билан:

– Тоға, ақлли жиянларингизга шеър ёзиб бераркансиз. Феруза опамга ёзиб берган шеърингизни опам ўқиб берганлар. Мени ҳам адам, боғча опаларим «ақлли қизим» деб макташади. Менга ҳам шеър ёзиб беринг, – деб туриб олди.

Эркин «алдагани бола яхши», деганларидек, «хўп, ёзиб бераман», деб ваъда қилиб юборди. Бу ёлғон ваъда унутилди. Аммо... Тоғаси бир-икки бор келганида шеър ундира олмаган қизим гўё ҳамма нарса шу шеърга боғлиқдай: «Шеър ёзиб бермасайиз, сизни тоға қилмайман!» деб масалани кўндаланг қўйди.

Эркин жиянсиз қолипдан кўрқдими, Дилдора алданадиган қизлардан эмаслигига бутунлай ишондими, ҳарқалай кейинги сафар уйимизга шеър кўтариб кириб келди.

Мана ўша Эркиннинг кейинчалик ўрга мактабни олтин медаль билан битирган, талабалик йилларидаёқ студент ва ёшларнинг Москвада бўлиб ўтган Жаҳон ёшлари фестивалида таржимон сифатида қатнашган, Шарқшунослик институтининг араб филологияси бўлимини аъло баҳоларга битирган жияни Дилдора Иноғомова (Толипова)га бағишланган шеъри:

Дилдораман, дилдор киз,
Ҳамма ишда илғор киз,
Боғчамнинг бекасиман,
Адамнинг эркасиман.
Опам ҳар кун эрталаб,
Ўпиб, кучиб, эркалаб,
Киймимни тузатурлар,
Боғчамга кузатурлар,
Боғчада ўртоғим кўп,
Ҳар хил ўйинчоғим кўп.
Ўйнаб, қўшиқ айтаман.
Кеч кирганда қайтаман.
Опам қарши олиб дер:
Ёд олдингми янги шеър?
Шеър ўқийман мен шу дам,
Шеър ўқир Гулнора ҳам.
Опам деса ким ёзган?
Айтаман, Эркин тоғам.

«ЎЗБЕГИМ»НИНГ ДУНЁГА КЕЛИШИ ВА ИЗТИРОБЛАРИ

Жаҳон халқлари адабиёти тарихига назар ташланса, шундай асарлар борки, улар муайян миллий адабиётни бирданига бир поғона юқорига кўтарган, довругини оширган, ижодкорнинг номини эларо машҳур қилган.

Халқнинг дилида ва тилининг учида турган гаплар биринчи мартаба жасорат билан гўзал шеърый сатрларда тараннум этилган «Ўзбегим» қасидаси адабиётимиз жараёнида улкан воқеа бўлган. Мазкур асар майдонга келгунга қадар Эркин Воҳидов халқ ўртасида танилган, «Тонг нафаси», «Юрак ва ақл», «Лирика», «Менинг юлдузим» сингари шеърый китоблари, «Буюк ҳаёт тонги», «Нидо», «Орзу чашмаси», «Палаткада ёзилган дoston» билан халқнинг севимли шоирларидан бирига айланган, асарлари бошқа тилларга таржима қилиниб нашр этила бошлаган эди. Аммо «Ўзбегим» қасидаси беғубор ва сокин осмонда тўсатдан гумбурлаган момақалдиروق янглиғ ҳаммаёқни ларзага келтирди, Эркин Воҳидов номини тез машҳур қилиб юборди, турли давралар, тўй-ҳашамларда муқаррар ижро этилган кўшиқ, ёд ўқиладиган шеърга айланди.

1967 йил июль ойининг иккинчи ярмида Эркин иккаламиз Ўзбекистон маданият вазирлигининг Хумсондаги «Санъат» пансионатига чиқиб бордик. Оромбахш табиат бағрида бироз ҳордик чиқариш билан бирга шаҳарда амалга ошира олмаётган

ишларимизни бажаришни мўлжаллагандик. Эркин напрга тайёрлаётган «Ёшлик девони» учун янги ғазаллар ёзмоқчи, мен эса дисертацион ишимнинг бирор бобини тугатиб келишни мақсад қилгандик. Бир-икки кун ўзимизга эрк бердик, дам олдик, шахмат ўйнадик. Учинчи кундан иш бошладик, Мен кичкина столча топиб ўзимиз жойлашган икки кишилик хонанинг бир чеккасига ўрнатдим-да, «ишхона» ясаб олдим. Эркин эса кроватида чалқанча ётганча шеър хаёлига чўмди.

Хонада пашша учса эшитилади, миқ этмай ишлаймиз. Иккимиз ҳам ўз хаёлларимиз, ишимиз билан бандмиз. Аҳён-аҳёнда Эркинга секингина разм соламан – унинг хаёли паришон, қараганимни ҳам сезмайди. У ёзишдан кўра кўпроқ хаёл суреди. Ҳар замон-ҳар замонда нималарнидир ёзаётгани ручкасининг қитирлашидан билинади. Баъзан эса ручканинг юришидан ёзганларини ўчираётганини хис этаман.

Эркин шеър ёзишни соғинган, вужуди шеърга тўлиб турган экан шекилли, икки кунда 3-4 та ғазал ёзди. Булар оасида «Хаёл», «Узум» ғазаллари бўлганлигини эслайман.

Ниҳоят, дам олиш уйдаги учинчи иш кунимиз бошланди. Нонушгадан кейин боғни бироз айландик, сўнг яна ишга тутиндик. Тахминан орадан икки соатча вақт ўтиб, ўн бир ярим, ўн иккиларга яқинлашди. Эркин ўрнидан туриб ўтирди-да: «Раҳматилла, эшитиб кўринг, қандай чиқдйкан?» – деди. У одатдагидан кўра хаяжонлироқ овозда янги ғазални ўқиб берди.

Тарихингдир минг асрлар
Ичра пинхон, ўзбегим.
Сенга тенгдош Помиру
Оқсоч Тиёншон, ўзбегим.
Сўйласин Афросиёбу
Сўйласин Ўрхўн хати,
Кўхна тарих шодасида
Битта маржон, ўзбегим.
Ал Беруний, Ал Хоразмий,
Ал Фароб авлодидан,
Асли насли балки Ўзлук,
Балки Тархон, ўзбегим.
Ўтдилар шўрлик бошингдан
Ўйнатиб шамширларин
Неча қоон, неча султон,
Неча минг хон, ўзбегим.

Шоир ўша куни менга ўқиб берган нусха билан юқорида келтирилган сатрлар айнан бир-бирига монандлигига кафолат бе-

ролмайману (кейин таҳрир қилингандир, ўзгартирилгандир) лекин ҳар қалай, қулогимда ўрнашиб қолган сатрлар орасида шу мисралар ҳам бор эди.

Ўзбекнинг қаддини бир поғона баланд кўтарган машҳур қасидага асос бўлган ғазал шу тариқа 1967 йилнинг ё 20, ё 21 июлида дунёга келганди.

Шундан кейин Эркин ғазални ярим йилгача ташлаб қўйган. 1968 йилнинг январь ойида у Ёзувчиларнинг Дўрмондаги ижод боғида «Ёшлик девони» устидаги ишнини давом эттиради. «Ўзбегим» ғазалининг қасидага айланиши ҳам айти шу даврга тўғри келади. Уша кунлари Файратий домла ҳам ижод уйида дам олаётган эканлар. Эркин энди тамомила кўлдан чиққан қасиданинг тўла нусхасини биринчи бўлиб устозига ўқиб беради. Фарзанднинг зафаридан ўзида йўқ қувонган отадай устоз кўзларига қалқиб чиққан ёш билан: «Баракалла, болам, зўр шеър бўлибди, илоҳим бошингиз омон бўлсин», деб алқайди. Ижод боғида дам олаётган шоирлару адиблар ҳам шеърдан хабар топиб ўқитгириб эшитадилар.

Олтмишинчи йилларнинг иккинчи ярмида Навоий номли давлат кутубхонаси эски биносининг рўпарасида жойлашган Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида ижодий ишлар ғоят яхши йўлга қўйилганди. Жумладан, «Бир шеър кечаси» номи остида ўтказиладиган шеърят кечалари адабиёт мухлисларининг муҳаббатини қозонган бўлиб, хамиша залга одам сиғмай кетарди.

«Ўзбегим» қасидаси адабий жамоатчиликка биринчи маротаба «Бир шеър кечаси» туркумида 1968 йил февраль ойида ўтказилган ана шундай йиғинларнинг бирида ўқиб берилган. Шеър тугагандан кейин залда бир сония сукунат ҳукм сурган, сўнг тўсатдан гулдурос қарсақлар янграб, бир неча дақиқа давом этган эди.

Қоидага кўра ҳар бир шоир кечада фақат битта шеър ўқиш ҳуқуқига эга эди. Уша кун қоида бузилди. Гулдурос қарсақлар тинавермагач, Эркин иккинчи шеърни ўқиш учун яна минбарга таклиф этилди. Шу кундан эътиборан шеър одамларнинг оғзига тушди, тез фурсатда халқ ўртасида кенг ёйилди.

Уша йиллари «Гулистон» журнали унутилган кадрятларимизни тиклашга ёрдам берадиган, халқимизнинг ўзлигини англашга ўргатадиган мақола, публицистик чиқишлар, оригинал ва таржима асарларини бирин-кетин эълон қила бошлади. Журнал таҳририятининг Алихонтўра Соғуний томонидан таржима қилиниб, нашрга тайёрланган Амир Темурнинг «Тузуқлар»и, машҳур авар шоири Расул Ҳамзатовнинг «Доғистоним» асарининг Эркин Воҳидов таржимасида журналда босилиб чиқиши фидойи ва миллатсевар жамоанинг саъй-ҳаракати натижасида майдонга келди. Шундай бир шароитда «Ўзбегим» 1968 йилнинг кузида журналда

босилиб чиқиши миллатсеварликни миллатчилик сифатида талқин қилиб ўрганган кучларнинг қазабини қўзғатди. Қасида барибир шоир кўнглидагидек бўлиб бекаму кўст эълон қилинмаганди. Асардаги шоҳ байтлардан бири тушиб қолганди.

Сен на зардушт, сен на буддий,
Сенга на оташ, санам,
Одамийлик дини бирла
Тоза имон, ўзбегим

сатрлари ўчириб ташланган эди.

У пайтларда диний тушунчаларни англаувчи бирон сўз ҳам матбуотдан, китоблардан қиртишлаб олиб ташланар эди. Замонавий ёзувчиларгина эмас, шунингдек мумтоз адабиётимизнинг улкан вақиллари, жаҳон адабиёти забардаст намояндалари асарлари нашр этилаётганда уларда учровчи «Худо», «Раббим», «Имон», «Пайгамбар» сўзлари ёппасига олиб ташланар, бундай асарларнинг худо ва пайгамбарларга бағишланган дебоча қисмлари буткул тушириб қолдириларди. Шу боисдан имон-эътиқодли ёзувчилар ҳам қатағон қилинган бундай сўзларни ишлатишдан ўзларини бутунлай тийишга мажбур эдилар.

Шу ўринда қизиқ бир воқеа эсимга тушди. Ўша пайтларда сўз эркинлигини (агар бўлса) назорат қиладиган идора бўларди. Абдулла Ориповнинг машҳур «Биринчи муҳаббатим» мусаддасини газеталардан бири эълон қилмоқчи бўлибди. Назоратчи тўсатдан ўқиб туриб:

Ғуссага ботса одам муҳаббатга суянгай

мисрасига кўзи тушиб имони қирқ газ сакрабди.

– Бизнинг хур замонда ғусса нима қилиб юрибди! Олиб ташланг! – дебди муҳаррирга. Муҳаррир «тўғри, тўғри» деб бошини қашиб турибди-да бирдан:

– Их, топдим! «Ғусл» десак-чи»

– Мана бу бўлади! Ғуслга ботса одам муҳаббатга суянгай, ҳеч нарса ўзгармади.

На муҳаррир, на назоратчи, «Ғусл» билан «Ғусса»нинг фарқига борар экан.

Худди шундай, ўшанака назоратчи Эркин Воҳидов қасидасидаги шоҳ байтни бирон жойи оғримай олиб ташлаган бўлиши мумкин.

Имони сустрок ёхуд эътиқодсиз кўпгина ёзувчилар эса замона ноғорасига ўйнаб динга, худога, пайгамбарга, азиз авлиёларга қарши ҳужумга отланиб, «худонинг йўқлиги», «диннинг афюнлиги»ни исботлаш мусобақасига тушиб кетдилар. Деярли барча шоирлар хатто динни таҳқирловчи даҳрий руҳдаги асарлар

яратдилар. Лекин шу нарсани зўр мамнуният ва тўла ишонч билан айта оламан ва гувоҳлик бераманки, дин ва унга мойиллик билдирган, отаси ёхуд акасига жаноза ўқитганлар таъқиб остига олинган, партиядан ўчирилган, ишдан ҳайдалган ўша машғум йилларда ҳам Эркин Воҳидов дин, имон-этиқодга қарши бирор сатр шеър ёзмаган. Аксинча, халқининг «Одабийлик дини бирла тоза имон»лигидан чексиз фахрланган. Бугина эмас, Рамазон ҳайити арафасида Тошкент телевидениеси тарихида биринчи маротаба мусулмонларни бу муборак байрам билан қутлаган эди. Унинг бу хайрли иши туфайли телевидение ходимларидан бир неча киши дашном эшитганлар.

Шундай қилиб, қасиданинг биринчи маротаба эълон қилинган нусхасида ҳам, Гафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти томонидан 1969 йилда нашр этилган «Ёшлик девони»да ҳам бар нечта «қалтис» байтлар тушириб қолдирилган эди. Бундан ўша кунларда шоир жуда изтироб чекканлигидан хабардорман.

Йиллар ўтиши билан қасидадан тушириб қолдирилган сатрлар ҳофизаси ғоят ўткир шоирнинг ҳам ёдидан кўтарилди. Аммо не бахтки, шоирнинг ҳар бир шеърини ёд биладиган чинакам мухлислари кўп. Ана шундай мухлислардан бирининг хушёрлиги туфайли яқинда қасидадан тушириб қолдирилган янги сатрларни аниқладик. 1997 йил март ойининг ўрталарида Эркин Воҳидов, Асрор Самад ва камина узок йиллар Андижон тиббиёт институтида кафедра мудири вазифасида ишлаган, эндиликда эса ўзи туғилиб ўсган Кўкча яқинидаги маҳаллади истиқомат қилаётган атоқли олим, тиббиёт фанлари доктори, Ўзбекистон хизмат кўрсатган фан арбоби, профессор Хусниддин Салоҳиддиновни зиёрат қилдик. 85 ёшлик бу мухтарам зот шоир шеърларининг чинакам шайдоси экан. Шоирнинг деярли барча асарларини ёд билгувчи олим Эркин Воҳидов шеърларининг муқобилларигача эса сақларкан. «Ўзбегим» қасидаси кўплар қатори олимга ҳам кучли таъсир қилибди, ёдлаб, юрагига жо қилиб олибди.

70-йилларнинг бошларида Эркин Воҳидов ёзги таътил вақтида «Чортоқ» санаториясида дам олди. Бир неча кун шоир ва олим ҳамсухбат бўладилар. Шеърятнинг чинакам шайдоси бўлган Хусниддин ака Эркиннинг меҳрини қозонади. Дилкаш суҳбатларнинг бирида Хусниддин ака:

– Эркинжон, «Ўзбегим» қасидангиз асримизнинг энг зўр шеърларидан бўлди. Шу шеърингиз бекаму кўст, ўзингиз хоҳлагандек босилдими ёхуд баъзи байтлар тушиб қолганми? Назаримда, нимадир етишмаётгандай туюлади. Агар чинакамига шундай бўлса қасиданинг тўлиқ муқобилини ўқиб берсангиз».

Гарчи «Ўзбегим» билан боғлиқ изтироблари қайтадан янгиланса-да, Эркин ҳамсухбатига ҳурмати туфайли қасиданинг тўлиқ

муқобилини ўқиб беради. Зийрак Ҳусниддин ака журнал ва китоб саҳифаларидан тушиб қолган сатрларни дарҳол дафтарчасига қайд этиб, кейинчалик ёдлаб олади.

Орадан ўттиз йилга яқин вақт ўтгандан сўнг Ҳусниддин ака ёзиб қўйган ўша байтларни ўқувчиларга маълум қилиш бахтига мушарраф бўлиб турибмиз.

Қасиданинг тўлиқ муқобилида 3 байтдаги «Асли наслинг балки Ўзлик, балки Тархон, ўзбегим» мисрасидан кейин:

Оқ Эдил бирла Ёйикда
Кенг ёйиқ яйлов сенинг,
Тақдирин кифтига ортган
Дардли карвон, ўзбегим.

байти бўлган. Бу байтнинг «хушёр» назоратчилар томонидан тушириб қолдирилганлиги ўз-ўзидан аён. Чунки унда ўзбек яйловлари Эдил (Волга), Ўрол (Ёйиқ) дарёларигача боради деган фикр очикдан-очик айтилган эди.

Шунингдек, қасиданинг «Кўзларингдан оқди тунлар кавкабистон, ўзбегим» мисрасидан кейин келадиган қуйидаги байт ҳам олиб ташланган.

Бор жаҳонгир ўғлинг аммо
Қатли хун бирлан эмас,
Илму донишликда топдинг
Шухрату шон, ўзбегим.

Эндиликда бутун элимизда, қолаверса жаҳонда эъзозланаётган буюк соҳибқирон Темур бобомиз ҳақида салгина бўлсин ижобий фикр билдириш қатагон этилган ўша даврда бу сатрлар ҳам дунё юзини кўра олмаганлиги ўз-ўзидан маълум.

Шундай қилиб шеърят шайдоси, нуруний олим Ҳусниддин Салоҳиддиновнинг ўткир хотираси туфайли ўзбек шеърятининг шоҳ асарларидан бири «Ўзбегим» эълон қилинганидан ўттиз йил ўтгач янги байтлар билан бойиди.

Дарвоқе, бир гап ёдимдан кўтарилмай айтиб олай – бу гап иккита, биринчиси: халқ ўртасида маълум ва машҳур хонандалар назаримда ўша йиллари «Ўзбегим»га муносиб куй басталаш, яхши ижро этиш мусобақасини бошлаб юборган эдилар. Бу санъаткорларнинг халқ ўртасида машҳур бўлиб кетишларида «Ўзбегим» қасидасининг алоҳида ўрни бор.

Иккинчиси, «Ўзбегим» қасидаси ўқилгандан сўнг шунгача Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида мунтазам ўтказилиб турилган «Шеърят кечаси» йиғилишлари бутунлай барҳам топди.

Касида фақат журнал жамоасигагина эмас, шоирнинг ўзига ҳам қимматга тушди. У журналда эълон қилиниб, сал кейинроқ «Ёшлик девони»да нашр этилгач, қандайдир кўринмас кучлар Эркинни таъқиб остига ола бошлади, шеърлари матбуот органларида деярли босилмас, китоби чиқмас, бунгача радио ва телевиденида фаол бўлган шоир қарийб бу даргоҳларга таклиф қилинмас эди. Ўзига бўлган муносабатдан шоир рухан эзилиб юганини биз – унинг яқин кишилари албатта сезардик, унинг кўнглини кўтаришга ҳаракат қилардик. Ўзи учун гоят оғир бўлган ўша йилларда шоир энг яқин одамларига ҳам: «Менинг шеърларимни чиқаришмаяпти ёхуд тазйиқ қилишяпти» деб бирор мартаба бўлсин шикоят қилган эмас. Бу тўғрида гап очишни истамас, бошқалар беихтиёр бу ҳақда сўз юритиб қолсалар, Эркин албатта мавзунини ўзгартиришга ҳаракат қиларди. Умуман, у ҳасратни ёмон кўради, шахмат ўйинида ҳам 64 катакнинг бирортасидан нолимайди.

Эркин ўша кезларда зада бўлган қуш сингари эди: узлат кидирар, одамлар била мулоқотдан кўра ўз ҳаёллари, дилбар шеърлари билан ёлғиз суҳбатни хуш кўриб қолган эди. Шоирнинг «Ёлғизлик истаги» шеърларидаги сатрлар унинг ана шу пайтлардаги руҳиятини ифодалайди дейиш мумкин.

Мени ёлғиз кўйинг, дўстларим
Чарчаганман, ором олайин.
Бугун менга керакмас ҳеч ким,
Ўзим билан ёлғиз қолайин.
Истамайман, безовта қилманг,
Менсиз ўтсин бугунча гурунг.
Бир кунгина қошимга келманг,
Бир кунгина чақирмай турунг.
Толиққанман теккундай жонга
Улфат, тўю тамошалардан.
Чарчаганман мени меҳмонга
Чақиргувчи ошинолардан.
Керак эмас менга бу фарах,
Букун менга керакмас шароб.
Дўстлараро кўтариб қадах
Шеър ўқиш ҳам мен учун азоб.
Кўйинг, бугун қолай гапгақдан,
Бўлолмасман сиз билан бирга.
Барибир мен яйраб юракдан,
Кулолмасман сиз билан бирга.
Бугун менга сукунат керак,
Сукунатки, йўқлик қадар тинч.
Фақат жимлик тилайди юрак,

Сиздан бугун биргина ўтинч:
Ўлғиз қўйинг мени, дўстларим,
Чарчаганман, ором олайин
Бугун менга керакмас ҳеч ким,
Ўзим билан ўлғиз қоламан.

Шундай кўнгилзадалик кунларнинг бирида шоир узлат истаб Сирдарё вилоятининг Гулистон шаҳарига боради...

Келинг, яхшиси бу ҳақда Исмоил Сулаймоновдан эшитайлик¹.

«Ўшанда 1969 йил эди. Хонамга олдинма-кетин бўлиб шоирлар Эркин Воҳидов ва Тўлқин кириб келишди (ўша йиллари вилоят газетаси – «Сирдарё ҳақиқати»нинг муҳаррири эдим). Ҳолаҳвол сўрашиб бўлгач, бироз суҳбатлашдик. Хар иккисининг напъаси пастрок. Тошкентда бўлаётган паст-баланд гаплардан андак бўлса ҳам хабардор эдим. Ҳамма гаплар ўша қисқа муддатда эларо машҳур бўлиб кетган «Ўзбегим» қасидасига бориб тақаларди. Унда халқнинг тили учидан турган гаплар бамисоли бир вулқон каби катта куч ила отилиб чиққанди. Лекин айни пайтда сеvimли шоиримиз таъкиб қилина бошланди. «Ёшлик девони» китобига муҳаррирлик қилган Тўлқин ишдан четлаштирилган, Эркиннинг эса шеърлари матбуотда деярли кўринмай қолганди.

Гулистон туманининг хўжаликларида яшовчи, лекин ўзи «Совет Ўзбекистони» (ҳозирги «Ўзбекистон овози») газетасининг ходими уйланаётган эди. Редакция ходимлари автобус ва машиналарда келишган. Бир неча юз кишилик дастурхон атрофи одам билан тўлган. Ўртада ашулачилар авж пардада куйлашмоқда. Навбатдаги қўшиқ тугаши билан маҳаллий меҳмонлардан кимдир «Ўзбегим» бўлсин деб ашулачилардан илтимос қилди. Даврани олиб бораётган газета бўлими мудирини (у ўзи ҳам баъзан шеър қоралаб юрарди) нинг юзи бирдан жиддий тус олди.

Керак эмас, у гоясиз шеър, апалитичний, – деди бор овози билан. Сўнг ашулачиларга юзланиб, – сизлар бироз дам олинглар, навбатни бошқа санъаткорларга берамиз, – деди.

Ана шундай вазиятда икки дўст – бири Эркин, бири Тўлқин Сирдарё вилоятига келишган эди. У пайтларда республика Ёзувчилар уюшмасининг вилоят бўлими бизда йўқ эди.

---

¹ Исмоил Сулаймонов – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, журналист ва адиб. У «Тошкент ҳақиқати», «Совет Ўзбекистони» газеталари таҳририятларида ишлаган, сўнг «Сирдарё ҳақиқати» «Қишлоқ ҳақиқати» газеталарига муҳаррирлик қилган. Ушбу китобнинг биринчи нашри босилиб чиққач, Исмоил ака ўкиб бир воқеа эсларига тушибди. Бизнинг илтимосимиз билан шу воқеани қозоғга тушурдилар ва агар китобнинг иккинчи нашри бўлса фойдаланарсиз, деб бизга битикни лутфан тақдим этдилар. Биз у кишининг марҳаматларидан фойдаланиб, битикни тўла равишда китобхонга тақдим этдик.

– Режалар қандай, оғайнилар? – сўрадим улардан. – Бирор ерда учрашув ўтказармиз балки...

– Биз шунчаки келдик, агар иложи бўлса бир холис жой бўлса, тинчгина ўтирсак, ниятимиз шу. Илтмос, биз келганимизни ҳеч кимга айтманг, иложи бўлса бирор раҳбар зоти билмасин ҳам.

Хайрон қолдим. Афтидан катта-кичик тўраларнинг майда-чуйда гапларидан тўйиб кетишган бўлса керак. Холи бўлишга, ҳаёт ташвишларидан бироз бўлсада нарироқ туришга интиларди улар. Эҳтимол Эркиннинг «Ёлғизлик истаги» шеъри ўша пайтларда туғилган бўлса ҳам ажаб эмас.

Шуниси қизикки, Эркин бўлиб ўтган нохолис сўзлардан чурқ этиб оғиз очмади, нолиб бир оғиз ҳам гап демади, гарчи ноҳақлик уни изтиробга солган, руҳан эзилган бўлса ҳам. Бу ахволда бирор ҳўжаликка, корхона ёки ташкилотга бориш ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Чунки ҳар икки гапнинг бирида давра расмий бўлмасин, чарчаганмиз ўшандай расмий учрашувлардан, деб туришибди. Уйга таклиф қилдим. Кўнишмади. Булар ҳолатини тушунадиган бирор кимса керак. Ким ўша дили яроларга малҳам бўлгучи инсон? Бирдан эсимга кўнгли очик, бироз дарвешона феъллик ўзимизнинг сирдарёлик Ғафур Ғуломимиз – Тўра Сулаймон келди. У район газетасида хизмат қиларди. Топиб аҳволни тушунтиргандим, қувониб кетди.

– Ундай зотларга жоним паёндоз, – деди у энтикиб. – Бирок уйларимиз... ҳалигидек жа културний эмас, ўзимизнинг қишлоқ уйларидан.

Хуллас, Гулистон шаҳрига ёндош райондаги Тўранинг уйига жўнадик. Шоир дўстимиз қувончидан энтикарди. Билишимча, қўрада битта қўйи бор эди. Олиб чиқиб меҳмонлар пойига сўйди.

Деразаси кичкинагина уйда ўтирибмиз. Тўра бор бисотини тўкиб солди. Оқу қизиллар ҳам бўлди. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирибмиз. Лекин гап яна айланиб «Ўзбегим» га тақалади.

– Билмадим, бу гап фақат кўнгил учун эмас, балки юрагимнинг аллақаеридан келяпти, бир кун келиб шу қасида миллатни улуғловчи чинакам мадҳияга айланади. Биласизлар, хинд халқининг буюк шоири Рабиндрант Тагорнинг «Хиндистон» деган шеъри бўлган. Ҳозир у хинд давлатининг мадҳияси бўлиб қолди. Шундай қулни кўриш насиб этсин ҳаммамизга.

Навбатдаги қадах шу ният учун кўтарилди. Тўра Сулаймоннинг ўша оддий, соф ўзбекона меҳру муруввати ҳаммамизни бутунлай мафтун этганди. Дилдаги чигиллар бироз бўлсада ёзилгандек эди. Тун ярмидан оғандан сўнггина ором олмоқ нияти туғилди.

Эртасига эрталаб яна редакцияга тўпландик.

– Хўш, энди нима қилдик, кўнгил не истади? – сўрадим улардан.

– Кўнгил тинчлик ва ҳолиликни сўрайди, – эшитган жавобим шу бўлди.

– Сизларга битта-яримтанинг бўлса ҳам кўзи тушди, жилла қуриса бир соатга бирор жойга бориб, кишилар билан учраш-масангиз, қандай бўларкин. Ишонинг, улар сиз каби кишиларга илҳак.

Хуллас, кўярда қўймай уларни ўша пайтда гуриллаб турган, эл оғзига тушган 3-«Боёвут» совхозига олиб бордим. Хўжалик раҳбари Қуддус Рашидов (худо раҳмат қилган бўлсин) адабиёт ихлосманларидан эди. Телефонда гаплашиб қўйгандик. Борсак ҳаммаёққа сувлар сепилган, кўча-йўлкалар чиннидек қилиб тозаланган. Хўжалик маркази сердарахт, сергул. Шу ҳолатни ўзиёқ дилларимиз тугунини ечгандек бўлди. Клуб олдида тумонат одам. Меҳмонларни гуллар ва қарсақлар билан кутиб олишди. Ичкарига кирсак зал лиқ тўла одам. Оёқ босгани жой йўқ. Йўлкалар, деворнинг икки четига ҳам тизилиб олишган. Ҳамма ўрнидан туриб қарсак билан қарши олди. Одатдагидек меҳмонларни таништирдик. Аввалига Тўлқин (худо раҳмати насиб қилган бўлсин унга) гапирди, сўнг уч-тўртта шеър ўқиб берди.

Навбат Эркинга келди. У ўрнидан туриши билан зал бир қалқиб олди. Кузатиб турибман: ҳамма ҳаяжонда, борлиқни унутган шу топда улар. У одатдагидек босиқлик билан шеър ўқий бошлади. 500-600 киши тўпланган жойга ўхшамасди зал, шу қадар сокин эдики, пашша учса билинарди. Кишилар энтиқиш билан, ютиниб, жон қулоғи билан тингларди ўз севимли шоирини. Уч-тўртта шеър ўқилгач, ўртада кимдир илтижоли оҳангда «Ўзбегим»ни ўқиб беринг, деди. Эркин бир дам тепароққа қараб хаёл суриб қолди. Шоирнинг нозик кўнглидан не хаёллар кечаётгани бир Худонинг ўзигагина аён эди.

Тарихингдир минг асрлар ичра пинхон, ўзбегим...

У шу қадар ҳаяжон билан ўша машхур қасидасини ёддан ўқий бошлади. Ундаги қарама-қарши ҳолат сезилмасдан қолмади, овози билинар-билинимас титрарди, менга бироз бўрсиқиб, рангига қизил югургандек туюлди. Мана қасиданинг охириги мисралари ҳам ўқилди. Зал сув қуйгандек жим-жит. Ҳамма сеҳрланиб қолганди гўё. Бирдан гулдирос қарсақлар янгради, Кишилар кўзини кўрсангиз эди шу топда. Бамисоли чўғ бўлиб ёнарди. Зийрак шоир одамларни тинчителиш учун яна шеър айта бошлади. Яна беш-олти шеър ўқиди чамамда. Учрашувни тутатсак бўларди. Шу тарадудда ўрнимдан турган эдим олдинги қаторларнинг бирида ўлтирган бир қария қўл кўтарди.

– Ўғлим Эркинжон, ўзим Зоминданман, бу ерга невараларимни кўргани келгандим. Икки кун бўлди. Энди қайтаман деб

куёв-қизларим, невараларим билан хайрлашиб йўлга тушгандим. Сизларнинг келганингизни эшитиб яна қолдим. Умрингдан барака топ, ўғлим, ўша «Ўзбегим»ни яна бир оғзингдан эшитай, жон болам.

Ҳамма ҳайрон. Барчанинг нигоҳи шоирда. У шахт ўрнидан турди-да қасидани ўқий бошлади. Афтидан қариянинг гаплари унга қаттиқ таъсир қилганди. Рост-да, у ёқда ҳар хил дашномлар. Бу ёқда шу қадар эъзоз. Ҳали яқиндагина эшитган мисраларимиз эндиликда бизга ҳам бошқача таъсир қилаётганди. Эркин ўзгача бир кўтаринки руҳда, овози ҳам ўзгариб кетгандек эди. Кишилар шоирга чексиз меҳр билан, айтиш мумкинки, фахр билан бамисоли михлаб кўйилганди. Одамлар билан мулоқотдан ўзини холи тутишга интилган шоир ҳозирги ҳолатдан ўзи ҳам таърифга сизмас бир туйғу симирмоқда эди.

Қасида тугади, зал қалқиб ўрнидан турди. Меҳмонлар залдан чиқиб кетгунча бирор киши ҳам ўрнидан силжимади, қарсақлар ҳам тинмади. Ташқарига чиқдик. Ўзимизнинг ҳам ҳаяжонимиз ҳали босилмаган эди. Қуддус ака Рашидов бир пиёла чойга таклиф этди. Энди у кишига эргашиб, уч-тўрт қадам ташлаган эдик:

– Ўғлим Эркинжон, шошмай турунг, – деган овоз эшитилди.

Ҳаммамиз қайрилиб қарадик. Бу ўша – «Ўзбегим»ни яна бир бор эшитай деган қария. Соқолларини серкиллашиб худди йигитлардек илдам қадам ташлаб келарди.

– Ўғлим, сўзларинг шунчаки сўз эмас, сенга Худойимнинг назари тушган, кел, бир пешонангни силай, сенга мени етказганга жоним фидо бўлсин. – Қария меҳр тўла қалби ҳарорати ила шоирнинг юзларини силади, бағрига босиб, пешонасдан ўпди. – Сенинг гардларинг кўзларимга тўтиё дея унинг юзига теккан қўлларини ўпди, сўнг деди, – Илоё Яратган эгам сени ёмон кўздан ўзи асрасин, умринг узок бўлсин, икки дунёда азизу муқаррам бўл.

Қария фотиҳага очган қўлларини кўтарар экан кўзларида ёш қалқиди. Шоир эмасми, бу гаплардан қалби тугёнга келди унинг...

Мана шу воқеага ҳам 30 йил бўлибди. Шу давр ичида не-не ҳодисаларга гувоҳ бўлдик. Лекин мазкур учрашувни ҳали ҳануз ҳаяжонсиз эслай олмайман. Миллатсеварликни миллатчилик деб бошда ёнғок чақилаётган ўша кезларидаёқ улус ўз шоирига холис баҳосини берганди. Камдан кам ижодкорга насиб этадиган эларо машҳурлик унга ўша пайтдаёқ насиб этганди. Бу шоир жасоратига, маҳоратига, иқтидорига миллатнинг мангу миннатдорчилиги эди»...

Эркиннинг ўз оиласи учун қураётган Хувайдо кўчасидаги (ҳозирги Ал-Хоразмий) уй ҳам чала ярим, қуриб битказишга

маблағ йўқ, хотинининг маоши носвойга ҳам етмайди, болалари жикка гўшт – ҳаммаси гўдак. Аммо табиатан иродали бўлган Эркин ижодидан тўхтамади. Росмана ўтириб, Гётенинг «Фауст» асарини ўзбекчалаштириш учун жой изларди.

1969 йилнинг охирида барча хизматларидан ҳам бўшади. У вақтини зое кетказмаслик учун Гётенинг машхур «Фауст» асарининг таржимасига киришди. Эркин хотиржам ишлайдиган, ҳолироқ жой қидириб юрганидан хабардор бўлганим учун «Билим» жамиятида илгари бирга ишлаган, эндиликда сиёсий маориф уйида хизмат қилаётган кадрдоним Дамир Усмоновга учрашиб, муддаони тушунтирдим. Дамир Усмонов Эркин Воҳидов шеърларининг мухлиси эди. У шоир ихтиёрига бажонидил бир хонани ажратиб беришни, зарурияти туғилса хонанинг қалитини ҳам Эркинга бериб қўйишини айтиб илтифот кўрсатди. Дамир Усмонов ажратган хонани кўрсатганимизда унинг озода, ёруғ, шинамгиналиги Эркинга маъқул бўлди. Бу жой Навоий номли театрнинг орқа томонида жойлашган эди. Шоир ижод-хонасини таклиф этилган жойга кўчириб, худди шу ерда хизмат қиладиганлардай эрталаб келиб, кечкурун уйига қайтарди. Эркин ижоддан толиққан пайтларда Дамирнинг хонасига кириб суҳбатлашар ёхуд шоир ишлаётган хонага киритилиб юбориладиган чойнакдаги иссиққина кўкчой бироз ҳордигини чиқарарди. «Фауст»ни юракдан берилиб, завқ ва шавқ билан таржима қилди. Гўё Гёте бўлиб ўзбек тилида ёзди. Деярли беш йил давом этган машаққатли меҳнатини ниҳоясига етказди. Ўлмас «Фауст» ўзбек адабиётининг кўп асрлик тарихи мобайнида ўзбек тилига таржима қилинган энг буюк таржималардан бири сифатида майдонга келди.

Каримбой Саҳибоев хонадониди бўладиган суҳбатдаги мўътабар кишиларнинг билимдонлиги, мушоҳада қувватининг кучлилигига тан берган Эркин Ёзувчилар уюшмасидаги йиғиндан кейин бир неча кун ўтгач, қасидани шу мажлисга ўқиб бериб, фикрларини билмоқчи бўлди. Касблари, қиладиган ишларидан қатъий назар, ўз халқини жондан ортиқ севгувчи, улуғ аждоқларига ҳамиша ҳурмат бажо келтириб яшовчи бу доно даврада қасида ғоят маъқул бўлди. Улар шеърдан олган таассуротлари ҳақида тўлқинланиб гапирдилар. Улфатларнинг фикрларига Алихонтўра Соғуний яқун ясаб:

– Бундай шеър янги давр ўзбек адабиётида ҳали ёзилган эмас. «Ўзбегим» халқнинг кўзини очадиган, ўзлигини танитадиган улуғ шеър бўлибди, – деганлар. Шоир салмоқлироқ асарларини кўпинча Алихонтўра Соғунийга ўқиб берар, у кишининг мулоҳазалари шоир учун ғоят мўътабар бўлганлигига шохидман

Жумлдан, 1973 йилда шоирнинг ғоят гўзал фалсафий асарларидан бири «Инсон» қасидаси майдонга келганида, Соғунийнинг Себзордаги уйларига Эркин иккаламиниз борганимиз ҳамон

кечагидек эсимда. Алихонтўра бизни илиқ кутиб олдилар. Саломаликдан сўнг: «Эркинжон, янги шеърларингизни эшитамизми?» – деб сўрадилар.

– Янги қасида битгандим, шуни сизга ўқиб беришни ният қилиб келганман, – деди Эркин.

– Бажонидил.

Эркин ўз қасидасини охиста, аммо дона-дона қилиб ўқий бошлади, Тўра кўзларини юмганча жон қулоқлари билан тингладилар. Мен қасидани илгари эшитган бўлганим учун кўпроқ олимнинг ҳолатини, шеър у кишига қандай таъсир қилаётганини кузатаман. Соғуний домла шеърни ёқимли куй тинглаётган одамдай берилиб эшитдилар.

Ниҳоят, Эркин қасидани ўқиб тугатди. Домла ҳалиги, кўзларини юмган ҳолатда оғир тин олдилар. Сўнг кўзларини очиб, Эркинни биринчи бор кўраётган одамдай унга синчқлаб тикидилар: «Ўлманг, болам, баракалла, гўзал қасида ёзибсиз, дунё, ҳаёт фалсафасини унга жобажо қилибсиз. Инсоннинг бағоят қудратию ожизлиги ҳақидаги фалсафани бир шеър бағрига сингдирибсиз, омон бўлинг», – дедилар тўлқинланиб.

Сўнг Эркинни дуо қилдилар. Мен ҳар доим Эркиннинг эл-юртдаги обрў-эътибори, машҳурлиги, ардоқлиги сабаблари ҳақида ўйлаганимда ундаги талант ва тиришқоқликдан ташқари мўътабар зотларнинг дуолари ҳам муқаррар равишда муҳим ўрин тутган деган ақидага келаман.

Қасиданинг халқ ўртасида машҳур бўлиб кетиши, ҳар бир хонадонга кириб бориши, миллий гимн даражасига кўтарилиши айрим арбобларнинг гашинаи келтирарди. Улар «шаккок» шоирнинг халқ дили ва тилига тобора сингиб бораётганидан, бу орқали миллионлаб кишиларнинг миллий гурури ўсишига кучли таъсир кўрсатаётганидан ташвишга тушишганди. Ҳар хил чоралар билан қасиданинг зафарли юришини тўхтата олмасалар-да, уни сустлаштиришга ҳаракат қилишарди. Бунинг учун ҳар хил йўллари воситалар ишга солинди. «Ўзбегим»ни халқ ўртасида ижро этиб, унинг янада кенроқ оммалашувига хизмат қилаётган ҳофизлар зимдан таъқиб остига олина бошлади. Шубҳасиз, бундай шароитда энг катта калтак шоирнинг бошида синиши тайин эди. Қасидани таҳрир қилишни, бу йўл билан унинг кучини қирқишни таклиф қилувчи маслаҳатгўйлар, у ер бу ерига қалам уриб ҳар хил дашномлардан шоирнинг ҳоли бўлишини истовчи соддадил ҳайрихоҳлар, ҳатто асарга ўзгартишлар киритишни талаб этувчи раҳбарлар кўпайиб кетди. Аҳвол шу даражага бориб етдики, комфирқанинг олий даражадаги собиқ раҳбарларидан бири шоирни ўз ҳузурига чақириб қасидага янгидан 4-5 байт қўйишни талаб қилди. У бу байтларда нималар ҳақида сўз

юритилиши лозимлигини ҳам олдиндан «доноларча» белгилаб берди. Унинг фикрича, биринчи байтда рус халқининг улуғлиги, кейинги мисраларида рус халқининг барча миллату элатларга раҳнамолиги, учинчи байтда Лениннинг инсоният, жумладан ўзбек халқи тақдиридаги буюк хизматлари, тўртинчи байтда эса ўзбек халқи аҳил советлар оиласида озод ва бахтиёр яшаётганлиги ҳақида ёзилиши шарт экан. Бунинг эвазига шеърят мухлислари аллақачон талаб кетган «Ёшлик девони» китобини шу давргача мисли кўрилмаган тиражда қайта нашр этиш, энг юқори баҳода қалам ҳақи тўлашга ваъда берди.

Шоир раҳбарга қараб бамайлихотир шундай деди:

– «Ўзбегим» халқ ўртасида машҳур бўлиб кетди. Энди унга бирор байт кўшилса ҳам чипта ямоқдай бўлиб қолади. Боз устига бу фикрлар асар руҳига унчалик сингишмайди.

Бундай жавобни кутмаган раҳбар столни муштлаганча қолаверди...

Бахтимизга замонлар анча ўзгарган, эркин фикрларга маълум даражада йўл очилган йиллар эди. Акс ҳолда миллатпарварлик руҳидаги «Ўзбегим» Эркин Воҳидовга мислсиз доврुक келтириш билан бирга бу асар учун у Чўлпон, Қодирий, Усмон Носирлар сингари маҳв этилиши, Худо кўрсатмасин, қаҳрамонона қасида шоирнинг сўнгги асари бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмасди.

«Ўзбегим» шоирни бир томондан ўз юртида ва чет мамлакатларда тез машҳур қилиб юборган, ҳеч муболағасиз, етти яшардан етмиш яшаргача бўлган миллатдошлар Эркин Воҳидов сиймосида ўз дард-аламларини баралла куйлаётган чинакам халқ шоирини кўриб, миллионлаб китобхонлар чинакам ихлос қўйган санъаткорлар сафига қўшган бўлса, иккинчи томондан шоирнинг мислсиз изтиробларига ҳам сабабчи бўлди.

Таниқли тарихчи олим, профессор Ҳамид Зиёев «Қалбларга нур сочган «Ўзбегим» мақоласида ҳаққоний таъкидлаганидек, «Ўзбегим»нинг тарихий аҳамияти шундаки, у «ёв қочганда» эмас, балки қиличчини қайраб турганда дунёга келди. У туғилганда коммунистик партиянинг улуғ миллатчилик ва тоталитар сиёсати ҳукм сураб, миллий ҳис-туйғулар, ўз-ўзини англаш, она юрти билан ғурурланиш ва фахрланиш сингари миллий манфаатлар эса ҳибсда эди. Иккинчи тарафдан ёзувчилар, шоирлар, олимлар, умуман зиёлилар кўпроқ ёппасига партиянинг «улуғвор миллий сиёсатини», «социалистик тузумни» ва «пролетар интернационализмини» мақташ ва олқишлаш билан банд эдилар. Бундай қалтис шароитда фақат ўта жасоратли ва чинакам ватанпарвар кишигина партия чизиб берган чизикдан четланиши мумкин эди. У Эркин Воҳидов мисолида кўзга ташланди. Зеро, шоирнинг «Ўзбегим» шеъри оғзига қулф, оёғига кишан солинган

халқнинг миллий ҳис-туйғуларини, сиёсий қарашларини чархлади, уни ўзлигини англашга чорлади. Эркин Воҳидов ушбу шеъри орқали амадда: Эй, ўзбегим! Сен қудратли давлатлар ва оламшумул аҳамиятга молик тараққиёт яратган халқнинг авлодисан, ўз насл-насабингни, буюк ўтмишингни ва қадр-қимматингни унутма, кўзингни оч! – деб жар солди. Бу ўша давр учун ошқора исёнкорлик эди».

Хар бир сатридан ўз халқига, Ватанига муҳаббат руҳи уфуриб турган мазкур фахрия ўзлигини унутаёзган миллион-миллион кишилар, истибдодга кўникиб, ҳатто уни мадҳ этишни асосий касбига айлантириб олган юзлаб ижодкорларни ғафлат уйқусидан уйғотди, уларга кучли таъсир кўрсатди. Эркин Воҳидовнинг чинакам қаҳрамонлик дейишга арзийдиган бу жасорати халқнинг йиллар мобайнида чўкиб қолган руҳини кўтариб юборди, эркин куйловчи янги-янги асарларнинг майдонга келишига туртки бўлди, шоирлар у томон, бу томонга қараб-қараб, ҳадиксираб бўлсада, ўз кўнгилларидаги туйғуларини тараннум эта бошладилар.

Таниқли афғон олими Абдулҳаким Шаррий Журжоний Эркин Воҳидовга бағишланган ҳароратли мақоласида тўғри уқтириб ўтганидек, бундан кўп йиллар муқаддам, ўзбек миллатининг гурури, миллий руҳияти ва миллий ўзлигини ўлдириш ва унинг маданий ёдгорликларини йўқотишга қаратилган тоталитар тузум томонидан олиб борилаётган мустамлакачилик сиёсати авж олган бир пайтда, Эркин Воҳидовнинг аруз вазида ёзилган «Ўзбегим» номли фахрияси, тарих нидоси сингари нафақат Ўзбекистон худудида, балки барча ўзбеклар яшайдиган ўлкаларда кенг кўламда янграб кетади ва кўп йиллар ҳукм суриб келган сукутни синдириб, оз вақт ичида ўзбек халқининг миллий фахриясига айланди.

Ушбу шеърнинг қиличдек ўткир сўзлари ҳар бир ёпик кўнгил эшигини очиб киришга қодир бўлган мазмуни тагида нима ётади, унинг жозибали ибораларида қандай сеҳрли куч мавжуд эди? Ҳаммадан аввал ушбу қасида тоталитар ҳокимиятга, қизил мустамлакачилар сиёсатига қарши ўзбек халқининг эътирози эди. Қасида Абдулла Қодирий, Фитрат, Усмон Носир ва Чўлпонлардан кейин, истибдод даври жараёнида, халқ оғзида бўғилиб келаётган фарёднинг озод бўлиши эди. У улус яширин дард-аламининг инъикоси, ҳоким тизим истакларига мағрур халқнинг рад жавоби эди. Шунингдек, қасида ўзбек халқи буюк ва кўп қиррали тарихининг мангулиги, эркинлик, мустақилликка нисбатан ўзбек халқи муштоқлигининг қатъий бир кўриниши эди». Бугина эмас, «Ўзбегим» қасидаси чет эллардаги миллион-миллион ватандошларимизнинг, ўзбекларнинг энг сеvimли шеърига, миллатнинг гимни мақомидаги асарга айланди. Ўнлаб

шоирлар «Ўзбегим»дан илҳомланиб, унинг вазни ва мотивлари асосида ғазал ва қасидалар яратдилар. Саудия Арабистони, Покистон, Туркия, Шарқий Туркистон, Афғонистон мамлакатларидаги кўплаб шоирлар Эркин Воҳидовнинг барча Шарқ мамлакатларида катта шухрат қозонган «Ўзбегим» қасидасига назира, мухаммаслар боғладилар. Шунингдек, қасида Америка, Европа мамлакатларида истиқомат қилувчи ўзбеклар орасида ҳам машҳур бўлиб кетди, шеърдан нусхалар кўчирилиб тарқатилди, «Америка овози», «Озодлик» сингари эътиборли радиостанцияларда мазкур шеър кўплаб маротаба ўқилди. Биргина Афғонистоннинг ўзида ўнлаб ўзбек шоирлари «Ўзбегим» қофияси билан талай ғазал ва қасидалар битишди. Булар орасида айниқса Ашраф Азимий, Матийн Андхуйий, Олим Лабийб, Ҳафизий Сарпулий сингари номи Афғонистонда кенг маълум бўлган шоирларнинг асарлари диққатга сазовор. Жумладан Олим Лабийб шеърда шундай сатрлар бор:

Эй буюк шавкатли даврон этган ижод ўзбегим,
Эски тарихдан бошлаб, янги мийлод ўзбегим!
Кенг фазога ваҳ нехуш қокдинг қанот лочин каби,
Қолди тишлаб бармоғин ҳасратда сайёд ўзбегим!
Чун насибанг бўлди истиқлол қутлуғ неъмат
Шукр қилким, ушбу неъматдур худодод ўзбегим!

Ёхуд Ашраф Азийий шеърдаги қуйидаги сатрлар Эркин Воҳидов қасидаси руҳига янада яқинлиги билан характерланади.

Қад кўтарган боғи олам ичра шамшод ўзбегим,
Бу чаман озодаси сен, сарви озод ўзбегим!
Нотавон ғам чеккан ўғлонинг, муҳаббат истарам,
Сендай эй отам-бобом, эй менга аждод ўзбегим!
Айрилиқ кузнинг шамоли етмасун бўстонингга,
Бирлику ваҳдатда доим яшна обод ўзбегим!

«ЙЎҚОЛГАН ШЕЪР»

Эркин Воҳидовнинг «Йўқолган шеър»ида шундай сатрлар бор:

Ярқ этдию мен бўлмай огоҳ
Бир лаҳзада йўқотдим-қўйдим.

Ҳа, дарҳақиқат, Эркин бу шеърини «бир лаҳзада» йўқотди – қўйди».

70-йилларнинг бошида ҳозирги Амир Темура хиёбонининг яқинидаги ўзбек филармониясининг концерт залида «Кўшиқ ва шеър кечалари»ни ўтказиш анъанага айланиб қолган эди.

Бундай «Кўшиқ ва шеър кечалари»да ўзбек шеърятининг деярли барча атоқли намоёндалари иштирок этишган. Мазкур йиғинларнинг ўзига хос томони шундан иборат эдики, ҳар бир анжуман бир ёки икки шоир ижодига бағишланар, хонандалар ҳам аксарият ҳолатларда шу шоир ёки шоираларнинг шеърларига басталанган кўшиқларни куйлашарди. 1972 йилнинг кузидаги «Шеър ва кўшиқ кечалари»дан бири Саида Зуннунова ва Эркин Воҳидовларга бағишланди. Адашмасам, шанба кун эди. Мен пешиндан кейин Эркинни кига борган эдим.

– Келганингиз яхши бўлди. Сизни қандай топишни билмай турган эдим. Янги шеър ёзганман, ўшани ўқиб бераман, кечга томон концертга борамиз, – деб кутиб олди Эркин. Чой устида бироз чакчақлашганимиздан кейин мен янги шеърни эслатдим. Эркин иш кабинетидан 2-3 саҳифа қоғозга ҳафсала билан кўчирилган шеърни кўтариб чиқди.

– Ўшитиб кўрингчи, – деди-да, қоғозга қараб-қараб уни ўқиб берди. Менга ўқиб берилган шеър бутун ёзиб тугалланган «Йўқолган шеър» эди. Эркин: «Қалай?» дегандай менга қаради.

– Жуда соз, шеърят кечасига келадиганларга яхши совға бўлибди, – дедим. Шоир янги шеърига берган баҳоимдан кўнгли таскин топдими, ҳарқалай мамнун жилмайиб қоғозларини уйга олиб кириб кўйди. Кўшиқ ва шеърят кечаси бошланадиган вақт яқинлашиб, кетиш тараддудига тушдик. Эркин уйдан кийиниб чиққанда:

– Ҳалиги шеърингизни чўнтагингизга солиб кўйдингизми? Йўқотиб кўйманг яна, – деб ҳазиллашдим.

– Йўғ-э, чўнтагимга солиб кўйдим, – жавоб берди Эркин.

Эркиннинг машинасида Гулчехраҳон учаламиз йўлга тушдик. Кеча бўладиган манзилга етиб борганимизда Саид Аҳмад билан Саида опалар ҳам эндигина келиб туришган экан. Бироз гурунглашиб ўтирганимиздан сўнг ичкарига таклиф этишди. Саида опа билан Эркин саҳнага чиқишди. Саид Аҳмад ака, Гулчехраҳон ва мен залнинг биринчи қаторига бориб ўтирдик. «Шеърят ва кўшиқ кечаси» бошланди. Унинг биринчи қисмида Саида Зуннунованинг кўшиқлари янгради. Охиrhoғида опа ўзларининг янги шеърларини нафис ва майин овоз билан ўқиб бердилар. Сўнг кечанинг Эркинга бағишланган қисми бошланди. Хонандалар Эркин шеърлари асосида кўшиқларни ижро этишди.

Ниҳоят, навбат шоирнинг ўзига келди. Эркин бамайлихотир ўрнидан туриб микрофон олдига келди. Унг кўлини костюмининг чўнтагига тикиб шеърини олмоқчи бўлди. Лекин... Шеър йўқ, у

йўқолган эди. Эркин бир дақиқа ўзини йўқотгандай, ҳатто назаримда «Шеър қаердайди?» дегандай биз ўтирган жойга қарамқочидай бўлди. Гулчехраҳон иккаламиз бир-биримизга қараб кўйдик. Аммо Эркин ўзини жуда тез ўнглаб олди, «Биродарлар, тўхтаб туринглар, мен шеъримни топиб олай, бугун ёзганлигим учун ҳали ёд эмас», деб бўлмаслигини, ҳамма нарса ўзига, хотирасига боғлиқлигини хис этдию, шеърини аста-секин ёддан ўқий кетди. Бу ҳолат жуда оз фурсат, яшин тезлигида бўлиб ўтганлиги туфайли томошабинлар қандай ходиса рўй берганини ҳам сезмай қолишди.

Бир шеър фикри ярқ этди ногоҳ,
Вужудимда ғалаён туйдим.
Ярқ этди-ю, мен бўлмай огоҳ
Бир лаҳзада йўқотдим-қўйдим.

Бу сатрлардан кейин Эркин шеърини ростдан ҳам йўқотиб кўйганлиги ёдига тушдим, бир дақиқа жим бўлиб қолди. Аммо энди ўзини бугкул қўлга олиб, одамларга қараса эсидан чиқиб қоладигандай тепароққа тикилганича ўқишда давом этди.

Шоир бир зарб билан 56 сатрдан иборат каттагина шеърни дадил ўқиб берди. Залга йиғилганлар шоирни қарсақлар билан олқишладилар. Биз ҳам «хайрият» деб енгил тин олдик. Кейин маълум бўлишича, шоир паришонхотирлик қилиб ёмғирпўшдан шеърни олмабди.

Юракдан сиркиб чиққан шеър хотирага муҳрланиб қолар экан-да.

Хўш, ўша кунги ҳолат – бундан бир неча соат аввал ёзилган шеърни Эркин ҳеч бир тутилмай, дадил ўқиб бериши тасодифми? Асло, тасодиф эмасди! Эркин саҳнада киприк қоққунчалик қисқа фурсат ичида саросимага тушган бўлса-да, унинг бу ҳолатдан чиқиб кетишига ишонардим. Чунки Эркиннинг хотираси ғоят кучлилигини билардим. У ҳазрат Навоийнинг бир неча минг сатр шеърини ёд билади. Бобур, Фузулий, Амирий, Нодира, Машрабларнинг ҳар биридан ўнлаб ғазалларни шеърхонлик йиғинлари ва дастурхон атрофидаги суҳбатларда ёддан ўқиб берганлигига гувоҳман. Пушкин, Лермонтов айниқса Есенин шеърятининг қатор нодир намуналарини рус тилида ёддан ўқийди. Бедил рубоийларини форс тилида чиройли талаффуз билан кироат қилади.

Чўлпон, Фафур Фулом, Миртемир, Усмон Носир, Саида Зуннунова, Асқад Мухтор сингари шоирларнинг юзлаб шеърлари унга ёд эди. Уйғуннинг 70 ва 80-йиллик юбилейлари нишонланаётган кезларда кўпгина жойларда оксоқол шоир билан учрашувлар

бўлиб ўтган эди. Ана шу учрашувларнинг аксариятида иштирок этган Эркин ҳар сафар шоирнинг кўпгина шеърларини ёддан ўқиганлиги шеърят мухлислари ҳали-ҳалигача ҳайрат билан эслаб юришади.

80-йилларнинг охирида Югославияда бир неча кун мобайнида жаҳон шоирларининг шеърят байрами бўлади. Мазкур улкан анжуманда Ўзбекистондан Эркин Воҳидов, шунингдек таржимашунос Ғайбулла Саломов (Ғайбулла ас-Салом)лар иштирок этишади. Ғайбулла Саломовнинг гувоҳлик беришича, гапдан гап чиқиб Эркин Воҳидов билан бир турк шоири ўртасида Фузулийнинг қайси халққа мансублиги хусусида баҳс бошланиб кетади. Турк шоири «Фузулий туркларники» деган фикрни исботлаш учун унинг ўнлаб шеърларини ёддан ўқийди. Эркин ҳам Фузулий шеърлари билан жавоб қайтариб кетма-кет унинг ғазалларини ўқийди. Бу баҳс бир неча соат давом этиб, турк шоири Фузулийдан биладиган шеърлари тугаганидан кейин ҳам Эркин улғу шоирнинг ўнлаб ғазалларини ёддан ўқийверди. Эркиннинг Фузулийга мухаббати, кўпчилик ғазалларини ёд билишига қойил қолган турк шоири «Биз Фузулийни озарбайжон ва турк шоири деб юрибмизу аслида у ўзбек шоири экан» деб эътироф этибди.

Ғайбулла ас-Салом Югославия сафари таассуротларига бағишланган «Ҳожи бадал» сарлавҳали сафарномасининг «Македонияда фузулийхонлик» номли бўлимида шундай ёзади:

«Хуллас, ибодатхона ҳовлисида кутилмаганда мушоира бошланди. Дарҳақиқат, бу гал чиндан ҳам, том маънода мутаржимга иш қолмаган эди. Чунки байтлар тилдан тилга эмас, дилдан дилга кўчаётган, маънолар кўз ўнгимизда қувнок рақс тушаётган эди. Анқарадан келган таникли турк шоири Жумали атокли тошкентлик ўзбек шоири Эркин Воҳидов билан галма-гал ва басмабасига ўзимизнинг ягона, муштарақ тилимиз бўлмиш усмонли туркийда буюк Фузулийнинг ғазалларини ёддан ўқишга тушиб кетишди. Жумали жуда зеҳни ўткир, қуввайи ҳофизаси тиниқ шоир экан. Дилимда шу топда бир иштибоҳ кечди: ишқилиб бизнинг Эркин унда-бунда қоқилиб қолмасинда. Қаёқда! Куръонни ёд билган қори ва ҳофизлардай чунонам сайрадики... Қачон вақт топиб бутун бошлиқ Фузулий девонини ёд олган экан, деб ҳайратга тушардим. Инсон хотираси магнитофон тасмаси эмас, барибир. Унутиш «қобилиятига» ҳам эга. Гоҳи-гоҳида турк шоири бирон мисрани эслай олмай, бир зум тўхтаб қолганда. Эркин шу захоти уни айтиб юборарди. Ёхуд ўзбек шоири бирор калимани, радифними фаромуш қилиб безовталанса, Жумали дархол ёрдамга келарди.

Ўша кунимиз жонон кун бўлди. Садағаси бўлсанг арзийдиган, Авлиё Наум қароргоҳида туркиёна-ўзбекона шеъррий нафосат, оташин калом, Фузулий руҳи барҳаёт ва ғолиб эди. Бу таассуротларни асло тушунтириб бўлмайди. Уни фақат кўрган, уққан, бу бемисл нашъу намони ўз қалб эҳтироси билан туйган одамгина гапирсин.

Икки-уч соат ичида Фузулий ашъори назаримда бус-бутун ёддан ўқилди. Ахири икки ғолиб: турк Жумали билан ўзбек Эркин Воҳидов бир-бирларини ғоят самимий бир тарзда, камоли шукроналик билан муборакбод қилишди. Улар бир-бировига ва биз «ғомошабинлар» уларнинг ҳар иккаласига олқиш сўзларини айтиш ҳам унутилмади.

Алқисса, энг сўнгги дамда Жумали бу дилбар мушоирага яқун ясаган бўлиб, ўзбек шоирига адл туриб деди: «Эркин ака, шаҳар бердим Сизга. Офарин»!

Шундай қилиб ёшлигидан Фузулийга меҳр қўйиб, асарларини севиб ўқиган,

Еллар бир дақиқа тўхтанг эсишдан,
Сернаво булбуллар сайраманг бир оз.
Қарбало даштида яёв кезишдан
Чарчаб тин олмокда Фузулий устоз.
Денгиз, тўлқинларинг урма қирғоққа,
Шоир ўйларига бермагил халал.
Устоз юрагида шеър туғилмокда,
Дунёга келмокда бир мунис ғазал:
«Сабо агёрдан пинхон ғамим дилдора
изхор эт,
Хабарсиз ёрими ҳоли харобимдан
хабардор эт

деб бошланадиган «Фузулий ҳайкали қошида» номли гўзал шеърларидан бирини улуғ устозга бағишлаб, «Этмасмидим» ғазалига ажойиб мухаммас болаган Эркин турк ва озарбайжон шоирларини ўтқир хотираси, шеърятга меҳри билан лол этган экан ўшанда.

Бу воқеанинг тафсилотини кейинчалик Эркиннинг ўзидан сўраганимизда, у кулиб туриб:

– Эртасига Навойихонлик қилишимиз керак эди. Лекин турли гуруҳларга бўлиниб турли ёққа кетдик-да, шеърхонлик давом этмади. Бир ҳисобда яхши бўлди. Жумалига Навойихонликда ютқизиб қўйсаму, турк шоири, энди хазрат Навоий бизники бўлди, деса не ҳолда қолардим. Бундай кўргиликни худо кўрсатмасин, – деган эди.

АРСЛОНБОБ САЁХАТИ

1969 йил июл ойининг бошларида анчадан бери соғиниб қолган дўстимиз Абдурахмон билан дийдор кўришиш, тўйиб-тўйиб шахмат ўйнаш, иложи бўлса бирор сўлимрок жойда бир неча кун дам олиб, ҳордиқ чиқариш мақсадида Эркин иккаламиз Наманганга қараб учдик.

Самолётда тилшунос олим Алийбег Рустамов, Шоназар Шоабдурахмонов, Азим Хожиевлар билан кўришиб қолдик. Улар ҳамкасблари Наманган педагогика институтида декан вазифасида ишлайдиган тилшунос олим, марҳум профессор Абдуғани Алиевни кига, тўйга кетишаётган экан. Наманган аэропортида самолётдан тушганимизда тўй мутасаддиларидан бир неча киши меҳмонларни кутиб туришган экан. Бизни ҳам қўярда-қўймай тўйга боришга қисташди. Бир томондан мезбонлар ва самолётда бирга келган ҳамроҳларимизнинг қистови, иккинчи томондан кечки пайт бўлганлиги сабабли Норинга етиб олишимиз қийинрок бўлармикин деган хаёлда биз ҳам олимлар билан машиналарга ўтириб тўйга кетдик. Абдуғани ака ўғилларини уйлантираётган эканлар. Ғоят батартиб тўй бўлди, Эркин меҳмонлар номидан келин-куёвларни чиройли табриклади.

Эртасига нонуштадан сўнг Наманган шаҳар истироҳат боғида бироз хордиқ чиқаргач, Эркин ва мен меҳмонлар, мезбонлар билан хайрлашиб Норинга қараб жўнадик. Норинда – дўстимиз Абдурахмонникида 2-3 кун дам олдик, мириқиб шахмат ўйнадик, ўртоғимиз туфайли танишган эски кадрдонларнинг уйларида меҳмон бўлдик. Шу орада улар биздан изн сўраб Арслонбоб саёҳатига тайёргарликни бошлаб юборишди.

Ўша йиллари одамларда шахсий енгил машиналар йўқ ҳисобида эди. Шу сабабдан Абдурахмон колхоз райси билан гаплашиб бир юк машинасини ундирди. Машинанинг икки томонига истироҳат боғларига қўйиладиган оғир скамейкалар қўйилди, керакли озиқ-овқат, асбоб-ангорлар олинди. Икки меҳмону ўн тўрт мезбон «ҳайё хайт» деб Арслонбоб сари йўлга тушдик. Сафарга Абдурахмон дўстимизнинг домлалари, қишлоқнинг мўтабар кишиларидан бири, кекса муаллим Абдуллажон ака бош бўлдилар. Ҳамсафарларимиз – Абдурахмоннинг ёру дўстлари, қишлоқ зиёлилари, асосан ўқитувчилардан иборат эди. Машина тепасида гоҳ турли мавзуларда дилкаш суҳбатлар қуриб, гоҳ аския, ҳазиллар қилиб, гоҳ шеърлар айтиб, гоҳ тикилиб тўймаётган манзаралардан завқланиб Андижон, Ўш, Жалолобод шаҳарларию, йўлдаги ўнлаб қишлоқлар ҳам ортга қолди, Арслонбобга кириб бордик. Бу ернинг об-ҳавоси, табиати ҳақиқатан ҳам роҳатбахш экан. Ҳамроҳларимиздан бирининг қариндоши яшайдиган, икки кенг дара

оралиғининг рўбарўсига баландликда жойлашган гўзал ёнғокзор боққа жойлашдик.

Арслонбобга саёхатимиз, бу ердаги шахмат мусобақамиз, ҳазилларимиз бу ғазалнинг майдонга келишига сабаб бўлди. Абдурахмон ғазални шундай бошлаган:

Арслонбоб сафари бир умрга ёд бўлди,
Диллар яйраб бағоят, кўнгиллар кушод бўлди.
Саёхатда биз билан бирга бўлган дўстларнинг
Ҳаммаси ҳам дам олиб кўнгиллари шод бўлди.
Лекин шахмат бобида Эркин, Раҳматилланинг
Ишлари юришмади, айлагани дод бўлди.
Гоҳо карта ўйнадик, дуруст рақиб чиқмади,
Бу ишда ҳам икковин бозори касод бўлди.

Эркин эса ғазални яқунлаб қуйидаги сатрларни битди:

Даврамиз қувнок бўлди, улфатлар ҳам бари соз,
Меҳрибонликда бизга Домлажон устод бўлди.
Бироз ёмғирда қолдик, ивидик-у ва лекин
Ёмғирда сабззордек дилимиз обод бўлди.
Сафарда жиндаккина дил хижиллик томони
Абдурахмон шахматда беш юз марта мот бўлди.

Арслонбоб сафаридан кўнгилларимиз яйраб аввал Наманганга, ундан Тошкентга қайтдик.

«БАХМАЛ» ДОСТОНИ

Эркин Воҳидов барча истеъдодли шоирлар сингари табиат, гўзаллик шайдоси. У айниқса табиат бағрида ўзини янада эркинроқ сезади. Шундай пайтларда айниқса илҳоми жўш уради, силкитсанг шеър ёғиладигандай, бутун вужуди шеърга айланаётгандай кайфиятда бўлади.

Бахмал шоирда ана шундай кўтаринки кайфият уйғотган маконлардан бири эди.

1974 йилнинг кузига келиб Эркинда Бахмал ҳақида йирикроқ асар ёзиш истаги пайдо бўлди. Бунинг учун шоирга яна бир бор Бахмалга бориш, машҳур қишлоқ тарихи билан яқиндан танишиш, унда истиқомат қилаётган одамларнинг тарихи билан яқиндан танишиш, ўша сўлим жўйнинг ҳавосидан нафас олиш, табиати манзараларига ижодкор кўзи билан назар ташлаш зарур эди.

Сентябр ойининг иккинчи ярмида Эркин, таниқли шоир Йўқсул (Баҳром Иброҳимов), педагогика фанлари бўйича йирик мутахассис, профессор Раҳимжон Усмонов ва мен – тўрт киши бўлиб Бахмалга бордик.

Ҳали амалга оширмаган ишини олдиндан айтиб, жар солишни ёктирмайдиган Эркин бу гал ўз эътиқодига ҳилоф равишда Баҳмалга боришдан кўзда тутаётган мақсадининг учини чиқарди – иложи бўлса бирор асар қоралаш нияти борлигига ишора қилди. Эркиннинг шундай нияти борлигини эшитгани учунми ёхуд она қишлоғига тобора яқинлашаётганимиз туфайли тўлқинланиб кетиб, болалик хотиралари юзага қалқиб чиқдимми, билмадим, ҳар қалай, одатда жуда камгап Баҳром ака йўлда кетаётганимиздаёқ қишлоқ тарихи тўғрисида билганларини тўлиб-тошиб ҳикоя қила бошлади.

Эркин Баҳром ака сўзлаб бераётган воқеаларнинг муҳим жойларини ёндафтарчасига ёзиб олар, ахён-ахёнда сўзлагувчи бир фикрни тугатиб, иккинчи фикрга ўтаётганида беозоргина саволлар бериб, баъзи деталларни аниқлаштириб оларди.

Қишлоқда бўлган вақтимизда кўп давраларда бўлдик, одамлар билан суҳбатлашдик. Бундай пайтларда ҳам Эркин суҳбат нишабини кўпроқ қишлоқ тарихига буришга ҳаракат қиларди, қизиқарли туюлган воқеаларни дарҳол дафтарига қайд этиб, ёзиб кўярди. Шоир кўпроқ қишлоқда анчагина вақтдан бери яшайдиган, ёши улуғроқ аёллар билан суҳбатлашишга, уларни гапга тутишга ҳаракат қиларди.

Эркин, айниқса, илгари колхозда звено бошлиғи, кейинроқ ўқитувчи бўлиб ишлаган аёл қисмати билан қизиқиб қолди. Шоир аёлнинг хаёлларига озор бермаслик учун уни жимгина тинлар, ҳар замон - ҳар замонда енгилгина саволлар бериб, уни ўзи кўзлаган мавзуга йўналтирмоқчи бўларди.

Достондаги:

Елдек учар зангор тойчоғим,
Менга ҳамроҳ нуроний аёл:
– Шундай, Баҳмал менинг қишлоғим,
Қишлоқ эмас, мужассам хаёл.
Баҳор ая улуғ анжуман
Сафаридан қайтиб боради.
Йўл-йўлакай менга у маскан
Таърифини айтиб беради.

сатрлари негадир менга Эркиннинг ўша аёл билан суҳбатини эслатди.

Албатта, Эркин Воҳидовнинг қишлоқ кишилари, айниқса аёллари билан суҳбати Баҳмал тарихини ўрганишда унга кўп нарса берди. Лекин «Баҳмал» достонига ҳикоя қилинган воқеалар, айниқса асар қаҳрамони Баҳорнинг ҳаёти, қисмати, Мақсуд ҳикояси шоир хаёлотининг меваси сифатида майдонга келган. Шоир дoston устида завқ билан берилиб ишлади. Шу боисдан каттагина дostonни Баҳмал сафарига бориб келганимиздан кейин кўп ўтмай, сентябр ойининг ичида – қисқа фурсатда ёзиб тугаллади.

«БУНИНГДЕК БЎЛМАС ЭРКИН...»

Эркин адабиётга энди кириб келган кезлариданоқ Ғафур Ғулом, Ойбек, Абдулла Қахҳор, Уйғун, Миртемир, Ғайратий, Зулфия, Саид Аҳмад сингари устоз шоир, адибларнинг меҳрини қозонди, улар қуршовида бўлди. Бу устозлар унинг ҳар ютуғидан қувониб, бошига булутлар соя ташлаган кезларда ташвишланиб ёрдамга шошилдилар. Абдулла Қахҳорнинг Эркин тўғрисида кўрсатган ғамхўрлиги, матбуотда шеърлари босилмай қолганда унга қилган меҳрибонликлари бунинг ёрқин мисолидир. Бу тўғрида Эркин Воҳидов устозга бағишлаган «Қарздорлик» мақоласида шундай ҳикоя қилади: «60-йилларнинг бошида ҳаётимда юз берган бир воқеа менинг қисматимда ўчмас из қолдирди. Ўшанда мен эндигина бир китобча автори. Адабиёт нашриётига янги ишга кирган вақтим эди. Бир куни мени бош редактор ўринсобрари ҳузурига чақирди. Бу серзарда, раҳмсиз бошликнинг чорлаши одатда яхшилик келтирмас эди. Бунинг устига ўша кезлари менинг баъзи шеърларим танқид қилиниб турган, матбуотда янги асарларим тўхтаб қолган пайт эди. Мен энди ишдан ҳам кетдим, шекилли, деб қўрқа-писа ўринбосар кабинетига кирдим. У киши мени қутилмаган тавозе билан қаршилаб, телефонга таклиф қилди: «Сизни Абдулла Қахҳор сўраяптилар».

Ҳаяжон титроғида телефон трубкасини қулоғимга қўйдим. Қулоғимга қўйдиму у ёғига нима қилишимни, нима дейишимни билмайман «Алло» дейиш ҳурматсизликдек, салом бериш – тондан тараша тушгандек туюларди. Ниҳоят, ўзимни қўлга олиб «Лаббай» дедим ва улуғ устознинг овозини эшитиб салом бердим. Абдулла Қахҳор худди мени аввалдан танигандай, суҳбатлашиб юрган одамдай жуда қисқа сўрашиб асосий гапга ўтди, янги ҳикоя ёзганини айтиб унинг мазмунини шопмай баён қила бошлади. Мен ҳамон мақсадни тушунмай ҳайрон бўлиб, қулоғим трубкада, кўзим ўринбосарда, тинглаб турардим. Ўринбосар ҳам ҳайрон – улуғ ёзувчининг бу тирранчага айтадиган шунча узок нима гапи бор экан, дегандек ўқтин-ўқтин хатдан бош кўтариб қараб қўярди. Абдулла Қахҳор ҳикоя баёнини тугатиб, унга эпиграф ёзиб беришимни сўради. Ҳайратдан лол бўлиб қолдим. Одатда эпиграф классикларнинг асарларидан олинарди ва эпиграф автори бўлган ёзувчи, шоирга катта ҳурмат нишонаси ҳисобланарди. Менга айтилган таклиф эса қонданнинг тескариси эди. Хрестоматияга кирган асарларини ўзим мактаб дарслигида ўқиган классик ёзувчи мендан – бир бошловчи ёш шоирдан эпиграф олмақчи. Нима дейишимни билмай турардим. Бирор гап айтиш керак. Мен секин «Қандоқ бўлар экан...» дедим. Абдулла Қахҳор менинг сўзимни эшитмагандек ўз телефон рақамини

айтди ва ёзиб олишни сўради. Тўртлик биттач, телефон қилишимни тайинлаб трубкани қўйди. Бир ҳафтадан кейин «Совет Ўзбекистони» газетасида Абдулла Қаҳҳорнинг «Маҳалла» деб аталган хикояси босилди. Хикояда менинг тўрт сатр шеърим эпиграф қилиб қўйилган эди».

Абдулла Қаҳҳор илтимоси билан «Маҳалла» хикояси учун Эркин ёзиб берган, ёш шоир номининг халқ ўртасида янада кенгроқ танилишига сабабчи, тўхтаб қолган асарларига янгидан йўл очилишига туртки бўлган тўртлик будир:

Инсон билан тирикдир инсон,
Муҳаббатдан ҳаётнинг боши.
Одамзотга бахш этади жон
Одамларнинг меҳр қуёши.

Албатта, Абдулла Қаҳҳордай устозларнинг Эркинга нисбатан ҳурмат, эътиборлари бежиз эмас. Бинобарин, Эркин ўз одамшавандалиги, одоби, истеъдоди билан шундай эътибор қозонди. Эркин каттага ҳурмат, кичикка иззат руҳида тарбияланган. У барча ижодкорларга ҳурмат билан қарайди, «фалончи шоир ундоқ» деб пешонасини тириштирганини кўрмаганман. Ҳатто шуни биламанки, ҳар бир шоирдан шоҳ байт ёки шоҳ сатр топмоқ учун Лутфийдан тортиб ҳозирги ёш шоирларнинг шеърларигача мутолаа қилган ва топган шоҳ байт ва сатрларини ёд билади. Ҳатто адабий жамоатчилик шоирмас, деб инкор қиладиган бир одамнинг шеърларини титкилаб ўқиб бир дона гўзал сатр топибди.

Эркин «Ёшлик девони»ни нашрга тайёрлаш жараёнида мумтоз адабиётни чуқур ўрганди. Шунингдек у замондош ғазалнавис шоирлар – Ҳабибий, Чархий, Собир Абдулла, Хуршидларнинг бу соҳадаги ижод сирлари билан ҳам танишди. У айниқса устоз Ҳабибийга айрича ҳурмат ва муҳаббатда эди. Бу ҳурмат ифодаси сифатида «Устоз Ҳабибийга» ғазали 1970 йилда дунёга келди.

Ҳабибий ҳам ўз ижодида мумтоз шеърят билан замонавий шеърятнинг энг яхши фазилатларини ажойиб тарзда уйғунлаштирган «зарифу нуктадон, эркин нафас, ҳозиржавоб», «назмидек нозик миждозу, дилкашу дилбар Эркин»га муҳаббатини, ҳам ижодкор, ҳам шахс сифатида ўзига хослигини «Эркин» деб номланган бир ғазалда катта маҳорат билан ифодалаганлар:

Кўринди шеърятда турфа ҳам олий-
жаноб Эркин,
Зарифу нуктадон, эркин нафас, ҳозир-
жавоб Эркин.
Ёқимли, ранг-баранг мазмуни хўб жон-
парвар ашъорин

Ватанга қилди гўё партав афшон
офтоб Эркин.
Ўзи ҳам назмидек нозик миждозу
дилкашу дилбар,
Бунингдек бўлмас Эркин, кўрдим аммо
беҳисоб Эркин
Қилур эркинлик Эркин бузмайин эркинлик
услубин,
Бўлур васф этса эркинликни Эркин
бир китоб, Эркин.
Замон эркинларига Эркиним эркинрок
Эркиндур,
Бу Эркин тоза, пок Эркинким этгай
эхтисоб Эркин.
Омон бўлсин ҳамиша, тегмасин рашку
ҳасад тоши,
Адаб-ахлоқидур бошида қалқону ниқоб,
Эркин.
Ҳабибий шарти шоирлик дилида ишқ
ўтин сездим,
Нечукким сўзга лаб очса келур
бўйи кабоб, Эркин.

Ўзбекистон халқ шоири Собир Абдулла ҳам Эркин Воҳидов
ғоят эъзозлайдиган, эргашадиган шоирлардан бири эди. Кекса
шоирнинг ҳар бир ғазали Эркиннинг назаридан четда қолмасди.
Бугина эмас, у устоз шоирнинг талай ғазалларини, кўплаб гўзал
байтларини ёддан айтиб юрарди.

Эркин Воҳидовнинг тимсолида ғазал жанрининг янғидан жон-
ланаётганини, юксалаётганини кўрган Собир Абдулла «Ёшлик де-
вони» китобини ғоят мамнуният билан кутиб олди, уни чин
юрақдан олқишлади, «Ёшлик девони» муаллифига» деган ғазал-
лини битди:

Бол томди бу комимга татимли асарингдан,
Маъно ўқидим ҳар ғазали мухтасарингдан.
Дўндир яна ҳам ишни сатр тўлдиришингда,
Мухлис кишилар саф чека ўтсин назарингдан.
Ҳар қатра сиёҳ қадрига ет, умр ила ўлчаб,
Мазмунни бойит, парча қоғоз тўлғазарингдан.
Эл қалбида кез, бўлса муродинг яшамоқлик,
Шеърингга ҳаёт бахш қилур бу кезарингдан.
Дил денгизини сўз ила тўлқинлата олмоқ –
Шоир хунари! Мўъжиза ундир хунарингдан.
Сўз кўпу, вале барчаси ҳам шеър бўла олмас,
Ажрат хас ила хорини «сим» ила «зар»ингдан.

Ҳар бир ғазалинг мевали дарахт бўла қолсин,
Эл баҳра олар ширину шарбат самарингдан.
Шеър гулшанининг яхши миришқори бўлур деб,
Собирда умид туғди сатрлар тузарингдан.

70-йилларнинг ўрталарида Қирғизистонда адабиёт ҳафталиги бўлиб ўтган эди. Ҳафталикда собиқ иттифокдаги барча республикаларнинг машҳур шоирлари иштирок этишади. Мазкур анжуманда Ўзбекистондан Эркин Воҳидов ва Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ шоири Иброҳим Юсуповлар қатнашган эдилар. Анжуман Бишкекда бошланди, сўнгра бутун мамлакатга ёйилди. Унинг қатнашчилари республиканинг барча йирик шаҳарлари, кўплаб туманларида бўлиб, ишчилар, чорвадорлар, ўқувчию хизматчилар билан учрашдилар. Ўша даврда қабул қилинган таомилга кўра ҳар учрашувдан кейин тўкин дастурхон тузалиб, меҳмонларга зиёфат бериларди. Биласиз, бундай зиёфатлар қадах сўзларисиз ўтмайди. Учрашувлардаги шеърый мушоира бу ерда ҳам давом этар, ким ўзарга қадах сўзлари айтиш ҳам ўзига хос мусобақага айланиб кетарди.

Энг муҳими, ҳафталик иштирокчилари яйловларда учрашувлар ўтказилаётганда чавандозлик ҳам қилишди: Эркин Воҳидовнинг шўхлиги тутиб яхши, ўйноқи бир отга миндида шу яқин орада тирик ёзувчи ва шоирларга анқайиб турган нозиккина бир қирғиз қизнинг қўлтиғидан олиб, оёқларини ердан узди-да эгарга ўнгарди. Қийқирик кулги бўлиб кетди.

– Олиб қочингиз, Эркин ака сулувни! – деган хитоблар янгради.

Қиз ҳам чапдаст чавандоз шоирга тан бергандек, шоирнинг тиззасида яйраб ўтириб куларди...

Ҳафталикнинг барча қатнашчилари пировардида пойтахтга қайтиб, ҳафталикнинг ёпилишига бағишланган тантанали кечада қатнашадилар. Табиийки, ҳафталикнинг ёпилиши маросимидан кейин меҳмонлар шарафига яқуновчи зиёфат берилади. Ҳафталик мобайнида ўзининг дилбар шеърлари, маънодор нутқлари, ичак узди ҳангомалари билан мезбонлару меҳмонларнинг меҳрмуҳаббатини қозонган Эркин Воҳидовга сўз берилади.

– Адабиётларимиз байрамига айланиб кетган ҳафталик мобайнидаги сон-саноксиз зиёфатларда 257 мартаба қадах сўзи айтилди. Давлатларимиз бошлиқларию ҳафталикда иштирок этган барча шоиру адиллар, адабиётимиз оқсоқолларию шеърятга эндигина кириб келаётган ҳаваскор шоирларнинг соғлиғига ҳам қадах кўтарилди. Лекин мен шунча кундан бери бизни саломат олиб юрган, республика бўйлаб қилаётган сафарларимизда доимо бизга ҳамроҳ бўлиб кўк чироқ ёқиб турган, ҳар қадамда бизга ҳаёт бериб турган ГАИ ходимлари соғлиғига қадах кўтаришни

таклиф этаман. Бундай дейишимнинг сабаби бор. Бундан беш-олти йил илгари бола-чақаларимни машинага ўтказиб, ёзда Иссиқкўлга борган эдим. Нимаям бўлдию Бишкек яқинида ГАИ ходими мени тўхтатиб ҳайдовчилик гувоҳномамни олиб қўйди. Мен ўзимни таништириб, «Ўзбекнинг фалончи шоириман» деб гувоҳномани қайтариб беришларини илтимос қилдим. ГАИ ходими чап томони билан турган эканми, ялиниб ёлворсам ҳам гапимга қулоқ солмади. «Чингиз Айтматов бўлсангда тесем», – деди қовғини уйиб. Ахири талонимни тешиб қайтариб берди. Ҳайдовчилик тарихимдаги биринчи ва охири маротаба талонимнинг тешилиши шу – Бишкек яқинида бўлганини ҳали-ҳали эслаб юраман. Орадан йиллар ўтиб, мана кўриб турганингиздек, ГАИ ходимлари энди шоирларни ҳурмат қиладиган, уларнинг шеърларини ўқиб, ўзларига ҳаёт бериб турадиган даражада ўзгаришибди. Мен шунинг учун ГАИ ходимлари соғлиғига, улар билан шоирлар дўстлигига қадаҳ кўтаришингизни таклиф этаман.

Эркиннинг бу сўзларига даврадагилар қарсақ чалиб юборишди, кулги кўтаришди. Эркиннинг қадаҳ сўзлари айниқса Иброҳим Юсуповга маъқул бўлди. Қорақалпоқ шоири Эркиннинг сўзидан таъсирланиб зиёфатдан кейин меҳмонхонада янги шеър битди. Иброҳим Юсуповнинг «Қирғиз ГАИ Эркинга ҳаёт беради» шеъри ана шундай пайдо бўлган эди. Атоқли қорақалпоқ шоири томонидан воқеий ҳангома йўсинида ёзилган бу қувноқ шеър таниқли шоир ва таржимон Турсунбой Адашбоев томонидан ўзбекчалаштирилган:

ҚИРҒИЗ ГАИ ЭРКИНГА ҲАЁТ БЕРАДИ...

(Жамғал йўлларида ёзилган воқеий ҳангома)

Тошкентдан қардош дўстлар сафар тортиб,
Мумтоз шеър, қўшиқларнинг юкин ортиб
Олатоғни оралаб кўч келади,
Қирғиз ГАИ Эркинга ҳаёт беради...

...Ўз «Волга»син ўзи миниб бизнинг Эркин,
Йўл олди Иссиқкўлни кўзлаб бир кун.
Завқланиб осмон ўпар чўкқилардан,
Машқида мадҳ этгани яйлов кўркин.

Тоғнинг тоза ҳавосин ютиб борди,
Бишкекдаги ошналари кутиб олди.
Тонг пайти Балиқчига етганида,
Шоирни қирғиз ГАИ тутиб олди.

Эркин айтар; – Кечиринг, оқинман, – дер
Қирғизларга қариндош, яқинман, – дер

ГАИ айтар; – Буздинг йўлнинг қоидасин.
Оғайни, озмадингми ақилдан? – дер.

Ҳаваскор шофёрман-да, ўқир эдим,
Хўп десангиз бир ашъор тўқир эдим.
ГАИ айтар: – Йўл устида, хизматчилик
Ё айбингни кўрмаган-сўқирмидим.

Ўзгаларга ўқиб бер, ўланингни,
Тан олмайман мирзангни, баронингни.
Ҳатто Чингиз Айтматов бўлсанг ҳамки,
Гап ошиқча, тешаман талонингни.

Эркин айтар: – Борми сал ақилларинг,
Инсоф бергур, намуноча қақилладинг.
Қирғиз-ўзбек қайчи-қуда, кондош элмиз,
Қадрлайди бир-бировин оқинлари.

ГАИ айтар: – Довул турса булут бўлмас,
Йўлдаги ходисалар унут бўлмас.
Биз учун қонун битта – пиравила
ГАИларда ҳеч қачон улут¹ бўлмас.

Ўжар ГАИ роторни ечиб олди,
Воҳидовдай шоир ҳам яёв қолди.
Меҳмоннинг талонига қирғиз йигит,
Чумчуқнинг кўзидайин дастхат солди.

Олатоғни оралаб кўч келади,
Кўч ортганлар ГАИдан сесканади.
Ўша таниш погонлик бугун эса
Зимдан кулиб, Эркинга честь беради...

– Ҳорманг, йўлнинг соқчилари – арконлари,
Талон тешар, серзардали саркорлари.
Бугун мени танимасдан честь берасиз,
Ўтган гал теккан эди «даркорларинг...»

ГАИ айтар; – Сизни таниб тўхтаб қолдик
Қўлимизни қовуштириб, йўқлаб қолдик.
Ўзбек халқин Сиздай улкан шоирини,
Ўша сафар фалокатдан сақлаб қолдик.

Хуш келибсиз, азиз меҳмон, довон ошиб.
Ўз оғамдай, Сизга пешвоз чиқдим шошиб.
Чунки қирғиз элининг юрагига,
Қайси йўлдан бормангиз, бари очик.

---

¹ Улут бўлмас - ГАИ ходимининг миллати бўлмайди.

Шоир халқин эл ардоқлаб эскаради¹,
Олатоғдан шеър ортилган кўч келади.
Оқин дўстлар, яқин дўстлар, йўллар очик,
Қирғиз ГАИ Эркинга честь беради.

Қирғиз ГАИси ҳақида гап очилгани учун яна бир воқеа - лекин бу сафар ўзбек ГАИчилари билан Эркин Воҳидов ўртасида бўлиб ўтган воқеа эсимга тушди...

80 йилларнинг ўрталари... Эркин Воҳидовнинг халқ ўртасидаги шуҳрати ортандан ортиб бораётган вақтлар. Машҳурлик, шуҳрат аслида ёқимли, деярли ҳамма интиладиган, лекин унча-мунча одамга насиб этавермайдиган камёб қисмат, Оллоҳнинг неъматидан. Бундай шуҳратга сазовор кишиларнинг шахсий ҳаётларида кўпинча ҳаловат бўлмайди, тинчлиги бузилади. Негаки, унинг инонихтиёри ўзида бўлмай қолади. Бундай қисмат пешонасига ёзилган одам ижодкор - бунинг устига шоир бўлса унинг ўзгалар хизматидан ортиб қаламу қоғоз билан яққа қолишга - Оллоҳ дилига солган дуру гавҳарларни тўкишга ҳам вақт тополмайди. Ишхона ёхуд кутубхонада ишлаб бўлмайди - ҳаммаёқда таниш-билиш, кирди-чиқди, мухлислар дегандай, уйда эса келди-кетди, уй-рўзгор ташвишлари... Устига устак кетма-кет сафарлар...

Эркин бутун вужудидан шеър тўкиладиган ҳолатга тушиб, ёзмасликнинг иложи қолмаган вақтларда одамлар ҳалақит бермайдиган, хилватроқ жой топишга ҳаракат қилади. Бир куни қизик бўлди. Эркин машинасини ҳайдаб уйдан чиқди-да, Шифокор шаҳарчасининг юқоригоғида Тошкент халқа йўли ёнбошида жойлашган Фозилов номили жамоа хўжалигига қарашли сердароҳт, хилватроқ жойни қидириб топди. Шофёрлик ўриндиғи стуллик, машина рули ёзув столи вазифасини ўтади. Шеър ёзадиган қалин дафтарини рул устига қўйганича «иши»ни бошлади - ҳаёлларга фарқ бўлди, ёзди, ўчирди. Шоирнинг ўзи ғазалларидан бирида ёзганидек:

Оқ қоғозим, сенга Эркин
Очди пинҳон ишқини,
Сен бору мен бор, қалам бор,
Ўртада бегона йўк.

ҳолатига кирди.

Эркин шеър ёзишни роса соғинган экан, ўша куни иши роса унумли бўлди. Кетма-кетига бир неча шеърнинг қораламаси қоғозга тушди, шоирнинг ҳаёли гоҳ қўлидаги қаламдан тезроқ югурса, гоҳида қалам қоғоз устига фикридан-да иддамроқ ки-мирларди. Бундай соя-салқин, кўпчилик назаридан холи, осойиш-

¹ Эскаради - хотирлайди, эслаб юради.

та гўшани топганию анчадан бери ҳаёлларини банд этиб, ором бермаётган дардлари қоғозга осонгина тўкилаётгани тўфайли мамнунлигидан илҳоми жўшган, ижодга бутун вужуди билан берилиб кетган шоир кеч кириб, қоронғу туша бошлаганини ҳам сезмай қолди.

Машина ойнаси қаттиқ тақиллагандан кейингина шоирнинг ҳаёли жойига келиб, атрофни қуршаб олган қуролли милиционерларни кўриб ҳайрон бўлди. Кўринишидан милиционерлар нарядининг бошлиғига ўхшайдиган майор формасидаги милиционернинг: – Бу ерда нима қилиб ўтирибсиз, ҳужжатларингизни кўрсатинг, гражданин! – деган кўпол муомаласи Эркиннинг ҳайратини янада оширди. Шоир лом-мим демай ҳайдовчилик гувоҳномасини олиб узатди. Майор гоҳ гувоҳномага, гоҳ соқоли бироз ўсган, уйчи кийимидаги шоирга синчиклаб тикиларди. Бу орада шоирни қуршаб олган бошқа милиционерларнинг: Э, шоиримиз-ку, Эркин акамикку деган шивир-шивирлари эшитилди. Майор ҳам қаршисида камсуқумгина бўлиб турган бу одам телевизор экранларида ажойиб шеърлари, сермаъно сўзлари билан тез-тез чиқиб турадиган халқимизнинг атоқли ва ардоқли шоири Эркин Воҳидов эканлигига ишонч ҳосил қилгач:

– Эй, Эркин ака, кечирасиз, сизмидингиз? Бемаҳалда хилват жойда нима қилиб ўтирибсиз?–деб кечирим сўради. Сўнг,– сизни жиноятчи деб ушлаб кетишимизга сал қолди, – деб ҳазиллашди.

Маълум бўлишича, милиция ходимлари катта йўлдан ўтишаётганда узоқдан Эркиннинг машинасини кўриб қолишган, бу машинанинг бир неча соатдан бери бир жойда қимирламай туриши уларда шубҳа уйғотган экан. Шундан кейин бошқа машинадаги шерикларига хабар қилишибди, бу ерда бирор оғир жиноят содир бўлаётган бўлса, олдини оламик деган ниятда хушёрликни қўлдан бермай 7-8 киши бўлиб қуролланган ҳолда бу томонга шошилишибди. Майор кўпол муомала қилишгани учун яна бир бор Эркиндан узр сўраб, – бу хилват жойга ҳар хил одам келиши мумкин, Сизни уйингизгача кузатиб қўямиз, кеч кириб қолди, – дебди. Эркин: – Уйим яқин, овора бўлманглар, ўзим кетаман, – дейишига қарамай 2 машина қуролланган ГАИ ходимлари шоирни уйигача кузатиб қўйишган экан. Маҳалладаги миш-мишни айтсам эзмалик бўлади...

Ғоҳида ўринли айтилган бир сўз ёки ибора даврадагиларга алоҳида хуш кайфият бахш этади, кейинги бутун суҳбат ўша сўз ёки ибора асосига қурилади. 1966 йил апрель ойида Тожикистонда Ўзбек маданияти кунлари очилиши арафасидаги бир ўлтиришда ҳам худди шундай бўлган эди. Маданият кунларига санъат ва адабиётнинг кўпгина бошқа намояндалари қатори Ўзбекистондан Ғафур Фулом, Эркин Воҳидов, Шоислом

Шомухамедов сингари шоиру олимлар Душанбега боришади. «Совет Тожикистони» газетаси таҳририятида хизмат қилувчи Муҳаммаджон Остонов, Ўлмас Жамол, Солиҳ Қаҳҳор сингари ўзбек ижодкор ёшлари атоқли ўзбек шоирлари суҳбатидан бахраманд бўлиш истагини билдиришади. Ўзбек шоирлари билан бирга атоқли тожик шоири Мирзо Турсунзода, Тожикистон Вазирлар Кенгашининг Раиси Абдулаҳад Қаҳҳоровлар суҳбатлашиб ўтирган хонага ёш ўзбек ижодкорлари кириб келишганда, Эркин уларни ҳозир бўлганларга таништириб: «Булар Тожикистонда ичқуёв бўлиб қолишган жигарбандларимиз... Манави йигит Маҳмуджон Остонов, шаҳрисабзлик. Буниси Ўлмас Жамол Ургутдан. Манави кенжатоилари Солиҳ Қаҳҳор – Олтиариқлик», деди.

Эркиннинг «ичқуёв» сўзи даврадагиларга, айниқса устоз Фафур Ғулумга алоҳида завқ, енгил кайфият бағишлайди. Бу тўғрида ўша суҳбат қатнашчиси Солиҳ Қаҳҳор шундай хикоя қилади:

«Устод ҳушҳол жилмайиб, бизга бирма-бир синчковлик билан назар ташлаб кўйдилар-да, кейин:

– Қани, ичқуёвлар, бо форси гап мезанемми ёки туркийда? – деб сўрадилар.

– Барои мо фарқ надорад... – ийманиброқ бўлса-да, ҳазил-омуз жавоб берди Муҳаммаджон Остонов.

– Буниси жуда яхши, – сўзларини давом эттирдилар Фафур ака. – Биз учун форсини билишлик улуғ иш. Буюк аждоқларимиз яратиб қолдирган хазинани бусиз очиш мушкулдир. Фафур ака шундай дея бир лаҳза тин олдилар. Кейин ўртадаги ширин кайфиятни сусайтирмаслик ниятида гапни яна шўхликка бурдилар. – Ичқуёвлиқда бўлсаям ўзбекона дўппи кийишни эсдан чиқармасаларинг бўлди, болаларим!

Фафур аканинг бу сўзларида қандай маъно ва ҳикмат ётганини англаб етдик, албатта: қаерда бўлмагин ўзбеклигингни унут-масанг бас!

Турган гапки, бу ишора муҳтарам мезбонларнинг ҳам эътиборидан четда қолмади. Мирзо Турсунзода чиройли жилмайданича, Фафур акага қараб сўз ўйини қилдилар:

Дар кужоеки хонадо ҳасти,
Тоқеи ёр духтаро мепўши...

(Мазмуни: қаерда ичқуёв экансан, ўша жойлик ёринг тиккан дўппини киясан).

Ўртада енгил кулги кўтарилди. Фафур ака улкан дўсти Турсунзодага завқ билан боқиб, сўз ўйинини форсийда давом эттирдилар:

Меҳри нигорам як жаҳону, як жаҳон,
Меҳру диёрам сад жаҳону, сад жаҳон.

(Мазмуни: Нигоримнинг меҳри бир жаҳон бўлса, диёримнинг меҳри юз жаҳондир!)

Меҳмонлар ҳам, мезбонлар ҳам яна бир бор ҳузур қилиб кулиб олишди».

80-йилларнинг бошларида Ўрта Ер денгизи соҳилларида жойлашган мамлакатларга қилинган саёҳатда Эркин Воҳидов ва Омон Матжон ҳамсафар бўлдилар. Омон Матжон кейинчалик Эркинга бағишланган «Денгиздаги шахмат ўйини ёки битта ортиқ пиёда ҳақида» номли шеърини ёзади. Шеър марказига теплоход палубасида шахмат ўйнаётган шоир Эркин Воҳидов олинган. Шеърда шундай сатрлар бор:

Денгиз сокин эди, лекин кун очик,
Очик палубада кетарди ўйин.
Тахта устида ҳам ҳислар қоришиқ-
Ҳар юриш човутқор соларди тўлқин.

Сўзсиз бу ўйинга мухлис кўп жуда,
Шахмат – Осиёнинг илк ҳаёт тарзи.
Неча ўзгарар шу мўъжиза тахтада
Шоҳнинг орзулари, гадонинг арзи...

Аммо бир ишқибоз тинмай чакаги,
Ўйинни шанғиллаб таҳлил этарди.
Жимжит дона сурган Эркин акага
Ҳадеб ўз майлини таклиф этарди.

«Нега буни юрдинг?», «Ҳов, муни ҳайда!»...
«Анавини нега урмадинг, аттанг...»
«Шахмат кўрганмисан ўзи ҳеч жойда?...»
Хуллас асабларни қилди тору танг.

Сал ўтмай навбат-ку бошқада эди,
Шоир таклиф этди ҳалиги зотни.
Ўн етти юришда мот қилди, деди:
«Бўкирмай ўйнашар бизда шахматни!...»

Асрор Самад шоир эмас. Энди, албатта, ҳамма қатори ёшлигида бир-икки уриниб машқ қилгандир. Аммо дардга дармон керак. Асрор ҳам ёшлигида шеър ёзган шекилли, аммо бу ишнинг азоблигини билиб йиғиштириб кўя қолган. У ношир ва

олим, Ўзбекистон халқ академиясининг академиги. Эркиннинг шахсияти, асарлари Асрорнинг эски «дарди»ни янгилаган шеклилли, улкан сўз устасига бағишлаб «Шоирим» қасидасини битди. Асрор Самаднинг «Сирли олам» ойнасида эълон қилинган, Эркин Воҳидовнинг 60 йиллигига бағишланган қасидаси будир:

Шеърү шоир оламига сен ўзинг жон, шоирим,
Ҳам Алишердек бобонг бор, кўнгли осмон шоирим.
Бир қўшиқдай янградинг сен тонг билан бедор бўлиб,
Мудраган танларга кирдинг айқириб қон, шоирим,
Сен бугун олтмиш баҳорда шер бўлиб, шоир бўлиб,
Порладинг соҳибқирондек келди имкон, шоирим.
Эркиним сен, воҳидим сен шеърят бўстонида,
Шеърларингдан яшнади дил, боғу бўстон, шоирим.
Хокисорлик бўлди одат шеърпарастлик бирла эш,
Сен учун бўлди муқаддас қибла инсон, шоирим.
Халқ учун жонинг фидо сен - чин анинг ноибисен,
Хулқу одоб бобида чун бўлди жонон, шоирим.
Сен куёш бўл, сен ҳилол бўл шеърят осмонида,
Дилга завқ бергувчи чўлпон, кавкабистон шоирим.
Эй ватан осмонида турган ажиб шамсу қамар,
Нур бериб киргин юракка, бўл нурафшон шоирим.
Дўст билан обод уйингдир, дўсти ёрон бир тараф,
Шоҳу мотда келса омад, даври даврон шоирим.
Бу қасида сенга бўлсин, олтмишингда, юзга кир,
Сенга ёзгайлар ўшанда катта дoston, шоирим.

Талантли ўзбек шоири Сирожиддин Саййид Эркин Воҳидов шеърятининг мухлиси. У ўзини Эркиннинг шоғирди ҳисоблайди, устозидан ўрганишга, устозидек элга манзур, ихлосмандлар қалбига чўгдай ёпишадиган шеърлар битишга интилади. Сирожиддин Саййиднинг «Изҳор» шеъри Эркин Воҳидов шеърятини, шахсига улкан муҳаббат ва ҳурмат ифодаси сифатида майдонга келган дейиш мумкин:

Ҳар қандайин шеърү ғазал девон бўлолмагай,
Ёинки ҳар эсган шамол тўфон бўлолмагай.
Хору ҳазон бисёр эрур бу даҳри дун аро,
Дон бўлмаган бирортаси, сомон бўлолмагай.
Олам туни ичра нурсиз чироғ эрур магар,
Умрки, ул сарфи илму урфон бўлолмагай.
Бундайин лутф, зарофату суҳан кимда бор,
Ўзбек мисол хинду фаранг, ёпон бўлолмагай
На хуш эрур Истанбулу Эрону Қоҳира

Сурхон бўлмас бири вале, Қўқон бўлолмагай
Хар элатнинг суянган қўшиғи бор, вале.
«Ўзбегим»дай қасидаю дoston бўлолмагай.
Эврилса гар неча фалак, неча давру замон,
Шоир шоир бўлиб қолар, чўпон бўлолмагай.
Матоҳ қилсалар юз Муҳаммаду Сирож шеърдан,
Устоз Эркин Воҳидга бир чопон бўлолмагай.

Эркиннинг кўпгина шеърлари хонандалар, халқ ўртасида машҳур бўлиб кетишидан ташқари бошқа шоирларга ҳам илҳом бағишлаган, янги асарларнинг яратилишида туртки вазифасини бағарган. Жумладан қўқонлик врач ва шоир Мидҳат Муҳаммаджон ўели (1915-1994) Эркиннинг «Тиббиёт ва табиат» шеърдан илҳомланиб, унга жавоб тариқасида «Шифокор орзуси» номли шеърини яратган:

«Шоир» десам, ёдимга келар ширин ғазали.
«Минг бир дардга ширин сўз даво» дерлар азали

Ширин сўз ҳам, шеър ҳам юракларнинг дармони,
Аммо яна бор экан «саломатлик посбони».

Бошимизда порласа доим тинчлик қуёши,
Шодлик бўлса, бахт бўлса инсонларнинг йўлдоши.

Булғатмаса ҳавони тухмат аталган заҳар,
Луғатда ҳам қолмаса «жанжал», «уруш», «хавф-хатар».

Меҳрсиз жохилларга жой бўлмаса дунёда,
Шаффоф бўлса сиз севган чашма суви доимо.

Ҳамма бўлса ширинсўз, табиатнинг шайдоси,
Қуёш, ҳаво, сув бўлса, танзимизнинг давоси.

Биз ҳам касал дардига шеър ила қилсак илож,
Ҳапдорига, уқолга ҳеч қолмаса эҳтиёж.

Соғлом бўлиб халқимиз, бўлиб спортга машғул
Врачларга иш қолмай, боғбон бўлиб экар гул.

Шунда дастагул тутсак, тиканидан ушламанг,
Яна «Доктор санчди» деб, шеър ёзишга бошламанг.

Бу ўринда кўпгина таниқли ўзбек хонандлари Эркин Воҳидов ғазалларининг шайдоси, чинакам мафтунни эканликларини таъкидлаб ўтмоқ керак. Шоир ва хонандалар ўртасидаги яқинлик, дўстона ижодий алоқалар ҳамма вақт ҳам самарали натижалар беради, янги-янги асарларнинг яратилишига замин ҳозирлайди. Ўзбекистон халқ ҳофиси Эсон Лутфиллаев илтимосига кўра 1989 йилнинг кузида ёзилган, лекин ханузгача бирор жойда эълон қилинмаган «Зор этма» ғазали шундай асарлар жумласига киради:

Висолинг зоридир жон жони зорим доғи зор этма,
Сени ёр истаган кўнглимни андуҳларга ёр этма.
Йигитлик ори бор кўксимдаким шоҳларга тиз чўкмам
Оёғинга йиқилдим ори йўқ деб мендин ор этма.
Насиби одамизод торга тору кенга-кенг олам,
Кўзимга бераҳмлик бирла кенг оламини тор этма.
Олибсан кўнглим Эркин ихтиёри сендадир жоно,
Вафо расмини тутгил бевафолик ихтиёр этма.

Янги давр ўзбек шеърияти, унинг шухрати, камоли хусусида сўз кетганда Эркин Воҳидов ва Абдулла Ориповларнинг номлари муқаррар равишда ҳамма вақт ёнма-ён тилга олинади.

Эркин Воҳидов ва Абдулла Орипов шеъриятда ака-укалардай олдинма-кетин туғилишди. Абдулла илк шеърлари билан эндигина кўрина бошлаганда Эркин дастлабки тўпламини нашр эттирганди, халқ ўртасида танилиб келаётган ёш шоир эди. Уларнинг ҳамкорлиги ўша даврдаёқ, 60-йилларнинг ибтидосида бошланган. Бу ҳамкорлик кейинчалик дўстликка айланди. Абдулла Эркинга ўзидан 2-3 кўйлакни кўп кийган тажрибали шоир сифатида қараса, иззатда бўлса, Эркин ўз навбатида Абдулланинг ҳар бир муваффақиятидан қувонарди.

«Гулистон» журналининг 1968 йилнинг биринчи сонида Абдулла Ориповнинг ажойиб шеърларидан бири «Арманистон» шеъри босилиб чикди. Ёш шоирнинг бу ютуғидан ғоят таъсирланган, шеърият учун бир байрам деб билган Эркин Воҳидов «Ўзбекистон маданияти» газетасида «Ҳаястон илҳоми» номи билан бир дилбар тақриз эълон қилади. Мазкур тақризда шеърга жуда катта баҳо берилади: «Яхши шеър шоир каби ноёб ҳодиса. Чинакам шоир ҳар йили чиқавермаганидек, чинакам яхши шеър пайдо бўлган кун эса фақат шоир учун эмас, бутун шеърият учун байрам бўлади.

«Арманистон» шеърининг жозибаси нимада? Бу даставвал шеърнинг ҳароратию, шоирона фикрнинг теранлигида. Ҳисларнинг табиийлиги ва ифоданинг тиниқлигида. Ниҳоят, жуда чуқур самимийлигида. «Арманистон» камраган доирасининг кенглиги билан дostonга арзигулик шеър. Унда арман халқининг дардли ўтми-

шию порлок бу кунни, тақдир бутун дунёга пардек тўзғитган халқнинг хасрату нолаеси ва бугунги ифтихори шоирона хис, шоирона бир туйғу ва тугён билан баён этилган. Шеър жуда сиқик ва пухта ёзилган. Образлар анор доналаридай зич жойлашган. Юксиз, мақсадсиз бирор сатр йўқ. Лекин шу билан бирга, шеърда аллақандай кенглик, очиклик бор. «Арманистон» Абдулланинг шоир сифатида шаклланганлигига яна бир далил.

Эркин Воҳидовнинг самимият уфуриб турган бу танги тақризига ҳеч ким бир шеър ҳақида бу қадар тўлиб-тошиб алоҳида мақола ёзмаган эди.

«Арманистон» шеъри ҳам, у ҳақидаги фикр ҳам ўша йилнинг энг муҳим адабий воқеаларидан бўлган.

Кейинчалик Эркин Абдулла Ориповнинг чоп этилган «Ҳикмат садолари» тўпламига мазмундор сўнг сўз ҳам ёзади.

1983 йилда Эркин Воҳидов Ҳамза номидаги Ўзбекистон Давлат мукофотига сазовор бўлди. Абдулла Орипов биринчилардан бўлиб шеърятдаги катта биродари Эркин Воҳидовни қутлагани келди. Илгарироқ худди шундай мукофот билан тақдирланган Абдулла ўша кунни Эркинни юксак мукофот билан табриклар туриб: «Эркин ака, ишонсангиз мен шу кунгача Давлат мукофоти нишонини бирор марта таққаним йўқ. Халқимизнинг сиздек улуг шоири мазкур мукофотга сазовор бўлганингиздан кейингина кўнглим жойига тушди», – деганига гувоҳман.

1992 йилда Эркин Воҳидовнинг «Яхшидир аччиқ ҳақиқат» шеърий китоби «Назм дурдоналари» рукни остида нашр этилди. Китобга сўз боши ёзган Абдулла Орипов шоир Эркин Воҳидов, унинг шеърятига муҳаббатини ҳарорат ва самимият билан шундай ифодалаган эди:

«Мана, бир неча ўн йилдирки, биз бир шеърятнинг муаттар ҳавосидан баҳраманд бўлиб келаётимиз. Бу – Эркин Воҳидов шеърятидир. Она тилимизни ипақдек майин, камалақдек ранг-баранг шамойили, гоят нозик лутф, беозор қочиримлар, гоҳ хазин, гоҳ самимий табассум уйғотувчи ташбеҳлар, ўтқир хулосалар – булар бари улкан шоиримизнинг қаламига мансуб бетакрор фазилатдир. Мен Эркин Воҳидовни шеърятда ўзига хос сеҳр соҳиби деб биламан.

Эркин Воҳидов шеърятда адабий мавзулар хазинасига аниқ замон ва макон калити орқали кириб борилади. Халқимиз кейинги даврлар мобайнида босиб ўтган ва ўтаётган гоҳ машаққатли, гоҳ армонли, гоҳ тугёнли, гоҳ ифтихорли йўлларнинг манзара ва оҳанглари, садолари Эркин Воҳидов шеърятда тўла мужассамдир. Ҳали олдинда узок, донғил йўллар турибди. Биз мустақилликка эришган Ўзбекистонимиз учун бундан буён ҳам астойдил хизмат қилишга шаймиз. Гоҳо юксак тоғларнинг бўйи басти узокдан яққолроқ кўринади дейдилар. Лекин мен бу узок

масофаларни кутиб ўтирмасдан, ҳозирнинг ўзидаёқ бир гапни айтиб қўя қолай: Мен Эркин Воҳидовдек улкан шоир билан замондош бўлганим билан фахрланаман».

Бугина эмас, Абдулла Орипов азиз биродари Эркин Воҳидовга ҳурматию муҳаббатини унга бағишлаган «Арслон чорлаганда...» шеърисида шундай изҳор этган:

Биз ҳам юксакларга тиккандик кўзни,
Бизда ҳам бор эди матонат, бардош.
Арслон чорлаганда қошига бизни
Лекин кумурсқалар бўлди сафардош.
Жаъми тирикликда таниш бу хатар,
Кумурсқа яралган ёппа таларга.
Дўстим, алам қилар, арслон беҳабар
Ем бўлиб кетсак бу кумурсқаларга.

Бир-бирлари тўғрисидаги дил изҳорлари ҳар иккала улкан шоирнинг ўзбек шеърисига ҳақидаги мақолаларида кўп учрайди. Бу эса «Икки кўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас» мақолига ҳилоф равишда халқимизнинг ифтихори бўлган икки улкан шоир, катта истеъдод соҳибларининг ўзаро ҳамкорлиги, дўстлигининг ёрқин далилидир.

УСТОЗ ИШОНЧИ

Ғафур Ғуломнинг Эркин Воҳидовга алоҳида меҳри, ҳурмати ҳусусида ҳам сўз юритмоқ жоизга ўхшайди. Оқсоқол шоир Эркин сиймосида ўзбек шеърисининг эртасини, истиқболини кўра олди, унинг шеърисига истеъдоди, ҳофизасининг кучлилиги, камсуқумлиги, айниқса, аруздаги муваффақиятларига тан берди, меҳрибон устоз бўлиб сеvimли шогирдидан марҳаматини дариф тутмади. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад Ғафур Ғулом ҳақидаги «Елкасини пайғамбарлар силаган шоир» номли хотираларида Ғафур Ғуломнинг Эркин Воҳидовга ҳурмати ва муҳаббатини ғоят таъсирли ифодалаган: «Кейинги пайтларда у янгигина пайдо бўлган Эркин Воҳидовни кўп гапирадиган бўлиб қолганди. Эркиннинг аруздаги муваффақиятлари уни қувонтиради.

– Биласанми, бу бола мудраган арузни уйғотиб юборди. Ивирсиқ шоирлар арузни адои тамом қилган эдилар. Аруз баайни пати юлинган товуқ бўлиб қолганди. Эркин уни араб, форс сўзларидан тозалаяпти. Соф ўзбек ғазалини яратаяпти. Яқинда бир папка ғазалларини олиб келди. Жуда чиройли, маъноли, маҳорат билан ёзилган ғазаллари кўп экан. Бу боланинг ёзган нарсаларини эълон қилишга шошилмаслиги мента маъқул бўлди. Олиб келган ғазалларининг кўпи бир-икки йил олдин ёзилган. Ҳалигача қайта-қайта ишлаб, тузатиб, яна ташлаб қўйяпти.

Дўст билан обод уйинг,
 Гар бўлса у вайрона ҳам,
 Дўст кадам қўймас эса,
 Вайронадир кошона ҳам.
 ...Дўст қидир, дўст топ жаҳонда,
 Дўст юз минг бўлса оз
 Кўп эрур бисёр душман
 Бўлса у бир дона ҳам.
 ...Дўсти содиқ йўқ экан, деб
 Ўрганиб қуйма ва лек,
 Меҳр уйин кенг очсанг, Эркин,
 Дўст бўлур бегона ҳам.

Буни қара, қайта-қайта тузатилган бу ғазалда биронта араб, биронта форс сўзи йўқ. Манави шеърни тўрт йил олдин ёзган экан. Ҳалигача бирон жойда босилмаган.

Барг остида мулойим
 Боққан иболи ғунча,
 Не сирни сақлагайсан,
 Бағринг нечун тугунча?
 Пинҳон сиринг баён эт,
 Кўксингни қилма кўп қон.
 Бу ёки ишқ аталган
 Бизга аён тушунча?
 Севмоқ уят эмасдур,
 Хар қимда бор бу савдо,
 Қўй, кўп қизарма, ғунча,
 Бошингни эгма бунча...

Мана шу ғазаллар дафтар қатида ётибди. Қачон бостирасан, десам, озроқ туратурсин, дейди. Мана буни чинакам шоир деса бўлади. Шу болага ихлосим ошиб кетди. Биласанми, Эркин шеърятда таклид давридан сахраб ўтиб кетди. Навойига ҳам, Бобурга ҳам, Машрабга ҳам таклид қилмади. Уларга асир бўлиб қолмади ҳам. Ўша мумтоз шоирларнинг шеър санъати сирларини ўрганди. Ўрганганда ҳам қайта-қайта ўрганди. Ниҳоят ўз йўлини топди. Шеър ҳам куй, ҳам фикр, ҳам суврат, ҳам туйғу. У йинги, у фарёд, у қувонч, у нур...»

Эркин устоз Ғафур Ғуломнинг эътибори ва ғамхўрлигидан фахрланар, улкан шоирнинг ишончини оқлашга, ҳурматига ҳурмат билан жавоб қайтаришга интиларди. Эркин Воҳидовнинг «Ғафур Ғулом билан учрашувлар» номли хотираларида Ғафур Ғуломнинг буюк инсонийлик фазилатларию улкан санъаткорлиги юксак эҳтиром билан тараннум этилган: «Тожикистон ёзувчиларининг съездига Ғафур Ғуломга ҳамроҳ бўлиб Шоишлом

Шомухамедов ва мен борадиган бўлдик. Бу мен учун катта воқеа, улуғ устознинг билдирган ишончи ва меҳри белгиси эди. Тожикистон ССР Министрлар Советининг боғида беш кун Ғафур Ғуломнинг ажойиб суҳбатларидан бахраманд бўлдим. Адабиёти-мизининг улкан вакиллари орасида устоз ҳамманинг диққат марказида, суҳбатларнинг жони бўлиб юрди. Классиклардан форсий ва туркий тилларда ёд билган байтлари, латифалари, тарихий воқеалар билан боғлиқ хикоя ва ҳангомалар сира тугамас эди. Москвалик рус ёзувчиларидан бири: – Ғафур туганмас хазина, афсуски, у гапларини қоғозга тушурмайдида. Дунёни ҳайратга соладиغان гаплар-ку, бу, – дегани эсимда».

Ўзбек адабиётида Ғафур Ғуломнинг назарига тушган, фотиҳасини олиб қолган шоир ва ёзувчилар бармоқ билан санарли даражада: Саид Аҳмад, Асқад Муҳтор, Саида Зуннунова, Абдулла Орипов. Ғафур Ғулом шоғирдларини деярли эркаламаган, аммо Эркин Воҳидов унинг арзандаси эди...

АРБОБ

«Арбоб» дегани ўзбекчада эгалар деган маънони беради. Жамоат арбоблари, демакки, муайян жамиятнинг соҳиблари, яъни юртнинг, элнинг ташвишларини ўз зиммаларига олган кишилардир. Аммо шоирнинг ташвишлари-чи? Инсонга илохий қудрат билан шоирлик юкқач, муқаррар равишда у юрт, эл ташвиши билан нафас олади. Демак, шоир ва ёзувчи ҳам арбоб, аркони давлат экан.

Арбобнинг ким эканлигини Эркин Воҳидов ўзининг «Изтироб» китобига ёзган сўз бошисида аниқ айтиб қўйган:

«Эл ичида яшаб, элнинг орзу-умидлари, курашлари, шодлик ва қайғуларидан четда туриш мумкин эмас. Жамият ҳаётининг мавжуд долғалари ҳамма замонларда ҳам шеърят аҳли юрагида акс этган».

80-йилларнинг иккинчи ярми, айниқса унинг охириги йиллари собиқ шўролар ҳукмронлигининг энг алғов-далғовли даврларидан бўлди. Худди мана шу даврда Ер куррасининг олтидан бирини эгаллаган қудратли давлат чок-чокидан сўжила бошлади, шу вақт-гача бутун дунёга кучли таъсир кўрсатиб келаётган мамлакат пойтахти билан собиқ республикаларнинг «абдий дўстлиги»га путур етди, СССР ҳудудидаги «мустақил» давлатларнинг чинакам мустақиллик учун ҳаракатлари бошланиб кетди.

Аждаҳо ўз домига илинган ўлжани жон-жаҳди билан ўзида сақлаб қолишга қанчалик уринса, шўролар ҳокимияти ҳам ҳар хил йўллар билан ўз тасарруфидаги ўлжаларни ихтиёридан чиқариб юбормасликка тиришарди. Бунинг учун барча чоралар ишга солинарди, турли баҳоналар билан жойларга қўшин туширилди, десантлар ташланар, ҳарбий ҳолатлар эълон қилинарди.

Шундай бир шароитда Литва халки ва комфирқаси иттифок таркибидан чиқиб мустақиллик талаб қила бошлади. Бундай ҳаракат иттифокнинг бошқа республикаларига ҳам салбий таъсир кўрсатишидан чўчиб кетган совет ҳукумати бугун чоралар билан бунга қарши туришга уриниб кўрди. Бугина эмас, иттифок таркибидан ташқарида яшашни ҳаёлларига келтирмаган кўпгина республикалар ҳам литваликларнинг бу «шаккок»ликларига қарши чиқдилар.

Шундай кунларнинг бирида Тошкентда Ўзбекистон партия фаолларининг фавқулоддаги йиғилиши шошилич равишда чақирилди. Йиғинда сўзга чиққанларнинг деярли барчаси Литва халки ва комфирқасининг ажралиб чиқиш тўғрисидаги ҳаракатларини кескин қоралайди, Литванинг бу иши хоинлик, аҳил советлар оиласига лой чаплаш деган таъна-дашномларгача айтилди. Кўпчилик литваликларни бу йўлдан қайтаришга даъват этиш учун у ерга вакиллар юбориш керак деган фикрни қўллаб қувватлайди. Шунда Республика Болалар фондининг раиси сифатида йиғилишга таклиф этилган Эркин Воҳидов минбарга кўтарилиди. У ғоят вазминлик, ўта бамайлихотирлик билан замон, дунё, ҳаёт ҳақидаги тушунчалар анча ўзгариб кетганлигидан гап бошлади. Сўнгра Москвада бўлиб ўтаётган Ёзувчиларнинг қурултойлари, йиғинларида, шунингдек, бошқа жуда кўп анжуманларда рус биродарларимиз: – Биз қачонгача иттифокдош республикаларни боқамиз, ўз ризқимизни уларга улашамиз. Бўйнимизга осилиб олишди-ку. Уларнинг тўрва-халталарини бошқа қилиб қўйиш вақти аллақачон келди, – деб миллий республикаларга таъна тошларини отмоқдалар, бошқа халқлар қатори бизни ҳам рус халқининг топганини еб-ичиб ётган текинхўр, дангасага чиқариб қўймоқдалар. Литва воқеалари ўша таъна-дашномларнинг жавоби ва қонуний тарзда келиб чиққан бир жараён, ҳолос. Литваликларнинг бу ҳаракатлари таънага эмас, таҳсинга сазовор ишдир деган фикрни ўртага ташлади. Донишманд ота фарзандлари ўсиб, улғайгач, улардан ҳар бирининг қозон-товоғи, уй-жойини бошқа-бошқа қилиб қўяди-да, энди аҳил яшанглар, бир-бирларинингни ҳурмат қилингллар, оғир дамларда ўзаро кўмақдош бўлингллар, деб яхшилик билан фарзандларининг алоҳида-алоҳида яшашларига розилик беради. Ҳозир жамиятимизда шундай жараён бошланди. Орадан қанча вақт ўтишини аниқ айтолмайман-ку, аммо жамиятимиз пировардида шундай ҳолатни бошидан кечирishiга ишонаман...

Гарчи кейинги вақтларда мамлакат ҳудудида баъзи норозилик ҳаракатлари бошланган бўлса-да СССРда буюк давлатнинг яқин йилларда парчаланиб кетиши етти уҳлаб тушларига кирмаган партия фаолларига шоирнинг гаплари ўқдай ботди, кўпчилик унга ўзга сайёрадан Ерга тушиб қолган ғалати одамдай хўмрайиб қараб қўйди.

Сирасини айтганда, ўша давр шароитида бундай фикрни оила давраси ёхуд 3-4 кишилик яқинлар орасида эмас, Республика партия фаолларининг юксак минбарида туриб фақат Эркин Воҳидов айтиши мумкин эди. Албатта, бундай жасорат ўзига қимматга тушишига ҳам ақли етарди. Шунга қарамай, у барибир кўнглидаги гапни айтди. Ўша йнгида қатнашганлар орасида Эркинни тушунган, ботинан қўллаб-қувватлаганлар бўлгандир, лекин ундан кейин сўзга чиққанларнинг ҳаммаси шоирнинг фикрларига зарба бериш мусобақасини бошлаб юборишди, «Эркин акадай кўпни кўрган, эл ардоғидаги донишманд шоирдан шундай гапнинг чиқиши жуда ғалати. Дунёдаги энг қудратли давлат СССРнинг парчаланиб кетишини қонуний жараён дейиш ғоявий душманларимизнинг тегирмонига сув қуйишдан бошқа нарса эмас-ку» деган таъналаргача айтилди. Хуллас, шоирни сал бўлмаса, халқ, Ватан душманига чиқариб қўйишди. Мазкур йнгидаги муҳим бир ҳолат Эркинни кейинги маломатлардан асраб қолди десак, ҳақиқатни рўй-рост айтган бўламыз. Гап шундаки, ўша вақтларда республика раҳбари бўлган, юрагида ўз халқининг мустақил бўлишини орзу қилиб юрган Ислом Каримовгина шоирни тўғри тушунди. Эркин Воҳидовга отилаётган таъна тошлари тинавермагач, Ислом Каримов Эркиннинг ёнини олиб: «Шоир юрагидаги гапни айтди, юрак эса кўпинча алдамайди», – деди.

Шу ўринда виждон амри билан бир сўзни айтиш керак. Бугун Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг мустақил ватанимиз қамоли, унинг жаҳонда ўз муносиб ўрнини топиши учун амалга ошираётган оламшумул ишларида Эркин каби минглаб, миллионлаб миллиатсевар, эрксевар қалбларнинг орзу-умидлари мужассамдир.

Эркин Воҳидовнинг жамоат арбоби сифатида танилиши «Ёшлик» журнаliga муҳаррирлик қилган вақтларига тўғри келади. Ўзи ташкил этган ва биринчи муҳаррири бўлган «Ёшлик» журнаli тез орада Республика адабий-маданий ҳаётида муҳим ўрин эгаллади. Журнал таҳририяти турли нашриёт ёхуд бошқа журналларнинг тортмаларида йиллар мобайнида қолиб келаётган, даврнинг долзарб масалалари кўтарилган, талант билан ёзилган асарларни бирин-кетин эълон қилаверди. Нёъмат Аминов, Мурод Муҳаммад Дўст, Тоғай Мурод, Эркин Аъзамов, Ҳайриддин Султонов, Мирзо Кенжабек, Сирожиддин Саййид сингари шоир ва адибларнинг кейинчалик эл оғзига тушган шеър, дoston, қисса ва романлари илк маротаба «Ёшлик»да босилиб чиқди. Ёзувчи Дадахон Нурийнинг журналда эълон қилинган «Шаҳар ўртасидаги бир туп оқ ўрик» сингари қатор публицистик чиқишлари ҳам катта шов-шувларга сабаб бўлди. Натижада журнал тиражи мисли кўрилмаган даражада кўтарилиб кетди.

Эркин Ғафур Ғулom номидаги адабиёт ва санъат нашриётида директор вазифасида ишлаган йиллар оғир даврларга тўғри келди. Чунки бу давр халқнинг минг йиллардан бери удум бўлиб

либ келаётган урф-одатларига, динга янгидан хужум бошланган, ўзбек тили истъмолдан деярли чикиб, бозор тилига айланаётган кезлар эди. Буларга «Ўзбек иши» ҳам кўшилди. Халқнинг тоқати-тоқ бўла бошлади, баъзи ерларда норозиликлар кучайди. Халқнинг, даврнинг виждонига айланган шоир бундай пайтда жим туриши мумкин эмас эди. Эркин аввало дин, имон-этиқодга адолатсиз муносабатда бўлинаётганлиги, халқнинг миллий урф-одатлари оёқости қилинаётганлигига кескин қарши чикди. Шоирнинг «Адолат туйғуси» мақоласи ҳалқимиз тарихи, урф-одатлари, уни сақлаб қолиш, динга қарши кураш нимаю яхши урф-одатлар нималиги тўғрисида гоят қуёнчақлик билан ёзилган. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталигида эълон қилинган ўша мақолада халқнинг дилида ва тилининг учида турган жуда кўп фикрлар ўртага ташланган. Катта шов-шувга сабабчи бўлган, кўлаб турар жойларда, хизматчилар, зиёлилар, ишчилар ўртасида машхур бўлиб кетган «Адолат туйғуси»да ҳукмрон тузумнинг бу соҳадаги сиёсатига очикдан-очик қарши чикилган эди. Жумладан мақолада халқнинг юрагидан ўрин олган шундай фикрларни ўқиймиз: «Кўнглимда анчадан бери айтмоқчи бўлиб юрган яна бир гапим бор: бу – таъзия билан боғлиқ маъракаларимиз ҳақида. Маълумки, янги замон тўй-тантаналари, туғилган кунлар, юбилейлар, турли байрамлар билан боғлиқ янгича одатларни урфга киритган бўлса, ҳали таъзияларнинг шаклу шамойили у қадар ўзгармаган. Дафн қилиш одатларимиз юз йил аввал қандай бўлса ҳозир ҳам деярли ўшандай. Мархум хоҳ олис кишлоқлик дехқон бўлсин, хоҳ раҳбар ёки олим бўлсин, дафн маросимлари қарийб бир хил кечади. Ўлим ҳамманинг бошида бор. Ва у ҳамиша ногаҳондир. Ҳар сафар у сўнгсиз қайғу, алам-изтироб олиб келади. Ногоҳ алам-изтироб бошига тушган одам эса, маросим қонун-қондасини ўзгартириш ҳақида ўйлаб ўтирмайди. Юрт таомилида қандай бўлса дафн ўшандай ўтади. Отадан ёки онадан айрилиб, ўз дарди ва кўз ёшларига кўмилиб турган фарзанд «фалон эскича одатни қилманглар, дафнни фалондақа тартибда ўтказамиз», дейдиган ҳолатда бўлмайди. Кейинги вақтларда мен бошига ўлим тушган – отаси, онаси, синглиси ё укасини қабрга қўйган баъзи кишиларнинг эскича маросим ўтказди деб, ишдан олинганини эшитдим. Бу ўлганнинг устига тепиш билан баробар иш. Бунинг устига дафн маросими билан боғлиқ янги одатлар ҳали ишлаб чиқилмаган, жорий қилинмаган бўлса. Бундай шафқатсизлик шунга олиб келдики, баъзи масъул ишдаги фарзандлар ўз ота-оналари ҳаётдан кўз юмганларида таъзияда катнашмаслик иложини қидириб қолдилар. Бировлар стационарга ётиб олди. Бировлар командировкага жўнаб қолди».

Эркин яна таъйиқ остига олина бошлади, у бошчилик қилаётган нашриётга узлуксиз комиссиялар юборилаверди, асабни бузадиган текширувлар давом этаверди, ҳисоби йўқ юмалоқ хатлар

уюштирилди. Шоир ўша даврни «Ҳаётимнинг энг оғир йиллари» деб эслайди.

Килурман тавбалар, гарчи
Тазаррулик гуноҳим йўк.
Гуноҳим йўклигига лек
Нетай, исбот, гувоҳим йўк.
Эшитмас эл фиғонимни,
Келар олмоққа жонимни,
Олурга лек ёнимни
Менинг бир хайрихоҳим йўк

сатрлари ўша йиллари шоир юрагига муҳрланган эди.

Шоирнинг «Ўзбекча саломга ўзбекча алик бўлсин», «Улғайиш азоби», «Эғалик ҳуқуқи», «Америкалик ўзбеклар» сингари публистик мақолаларининг ҳар бири кўп тортишув, шов-шувларга сабаб бўлади. Бу мақолаларда ўртага ташланган фикрларнинг кўпчилиги Эркин Воҳидов томонидан биринчи мартаба олға сурилган эди. Шу туфайли ҳам улар ўқувчиларда катта қизиқиш уйғотди. «Туркистон» газетасида эълон қилинган «Эғалик ҳуқуқи» мақоласи (албатта бунда шоирнинг ижтимоий ҳаётдаги фаоллиги муҳим ўрин тутганлиги тайин) учун Эркин Воҳидов «Йилнинг энг машҳур одами» бўлди.

Адолат юзасидан шу нарсани таъкидлаш керакки, 80-йилларнинг иккинчи ярмида гарчи мафкура соҳасида чалғишлар, хатоликлар содир бўлса-да, чет эллардаги ватандошларимиз билан борди-келдилар аста-секин йўлга қўйиша бошлади, улар ҳақида ҳақ гапни айтиш имкониятлари туғилди.

Бундан ўн йиллар олдин Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмасида бўлиб ўтган йигин кечагидек ёдимда. Эркин Воҳидов Ўзбекистон жамоат арбоблари таркибида Америка Қўшма Штатларига сафар қилиб эндигина ватанига қайтган кезлар. Ўша йигинда Эркин ва у билан ҳамсафар бўлган таниқли ёзувчи ва журналист Расул Раҳмонов АҚШ таассуротлари билан ўртоқлашишди.

Эркин Америка Қўшма Штатларида кўрган-кечирганларини рўй-рост гапириб берди. Турмуш даражасининг юқорилиги, инсоннинг бахтли яшashi учун деярли ҳамма нарса муҳайё қилинганлиги, меҳнатқаш, ишбилармон, ақлли, талантли одамлар обрў-эътиборда ва яхши яшаётганлиги, бир вақтлар ўз юртини тарк этишга мажбур бўлган собиқ ватандошларимизнинг ҳаёти, уларнинг аксарияти фаровон турмуш кечиришаётганликлари, шунингдек у ерлардаги ҳаёт тарзининг ўзига хос қусурлари – ҳуллас, ўзи кўриб, гувоҳи бўлган воқеаларни қандай бўлса шундайлигича, оширмай ҳам, камситмай ҳам ҳикоя қилиб берди. Холбуки, капиталистик мамлакатлар, айниқса, «СССРнинг биринчи душмани» деб баҳолаб келинган АҚШ ҳақида, «ватан хонни»

тамғаси ёпиштирилган ватандошларимиз тўғрисида лоақал салгина ижобий фикр билдириш мумкин эмас эди. Шунга қарамай, Эркин ҳақиқатнинг юзига оёқ тирамади. Америкага бориб келган ўзбек зиёлилари ичида биринчи бўлиб дилидаги гапни айтишга ўзида журъат топа олди.

Расул Раҳмоновнинг сафар таассуротлари ҳам Эркиннинг фикрларига ҳамоҳанг бўлди. Бундай «шаккок»ликдан чўчиб кетган Ёзувчилар уюшмасининг раҳбарлари турли баҳоналар билан ёхуд пилдир-пис бўлиб зални ташлаб чиқиб кетишди.

Тил масаласида ҳам қаттиқ курашлар бўлди. 70-йилларда, айниқса, 80-йилларнинг иккинчи ярмига келиб ўзбек тилининг мавқеи жуда тушиб кетди. Республикада ўтадиган катта-кичик барча йиғиндиларни рус тилида ўтказиш одат тусига айланди, ҳатто бошқа миллат вакиллари деярли яшамайдиган қишлоқларда ҳам бундай ҳолатга одамлар кўника бошлади. Аҳвол шу даражага бориб етдики, ўзбек шоир ва адиблари билан ижодий учрашувлар, ёзувчиларнинг қурултойлари рус тилида олиб борилиши ҳеч кимни ажаблантирмай қўйди. Трамвай ва автобусларда, тўю маъракаларда рус тили ўзаро мулоқот воситаси бўлиб қолди. Мансабдор кишилар ва турли идораларда иш юритувчи ходимларнинг аксарияти ё ўзбек тилини бутунлай билишмас, билганлари ҳам бу тилга паст назар билан қарашиб «бозор тилида» сўзлашни исташмасди. Бугина эмас, бошқалардан ҳам рус тилида сўзлашишни талаб этишар, давлат идораларига иши тушган мункиллаган чолу кампирларни ҳам хужжатларни рус тилида тўлдиришга мажбур қилмоқчи бўлишарди. Бундай аҳвол узоқ давом этиши мумкин эмас эди. Қалби уйғоқ, миллатпарвар сўз санъаткорлари бундай таҳқир ва тазйиққа қарши бонг ура бошладилар. Табиийки, Эркин Воҳидов буларнинг биринчи сафида бўлди. У 1976 йилда ёзилган «Она тилим ўлмайдми» шеърисида партиянинг тиллар бирлашиб пировард натижада битта тил қолади деган сиёсатига дадил қарши чиқади.

Тил масаласи чирсиллаб турган, кўпгина ёзувчилару олимлар икки тилликни тарғиб қилишаётган бир шароитда Эркин Воҳидов ўзбек тили Ўзбекистонда ягона давлат тили бўлиши керак деган фикрни биринчилардан бўлиб майдонга ташлади. «Рухимиз эҳтиёжи» номли мақоласида ўзбек тили шу маҳалгача камситилиб келингани, унинг мавқеини ошириш, давлат тилига айлантириш йўллари хусусида куюниб ёзади:

«Ўзбекистонда ўзбек тили ўғай бўлиб қолди. Она тилимизда ариза ёзишни, мажлис олиб боришни, расмий идора вакиллари билан муомала қилишни унутиб қўйдик. Қайси даричани чертиб қайси эшикни очиб, қайси телефон рақамни териб, ўзбекча савол берсангиз, нариги томонда жаҳлдор овоз сизга: «Говорите по русски!» – дейди. Сизга шундай терс жавоб қилган

кўпинча қора қошли, қора кўзли ўзбек кизи ёки комсомол тарбиялаб, раҳбарликка кўтарган ўзбек йигити бўлади.

Ўзбек ўзбекча гапирмай кўйса, додингни кимга айтасан!

Давлат тилидаги қонун бугун кучга киргани билан мавжуд шароитда ўзбек тили бугуноқ хақиқий давлат тили бўлиб қолмайди. Негаки идораларда ибтидоий талаб – ўзбекча ёзув машинкалари йўқ. Биз ҳар кун мурожаат қилувчи ташкилот ва муассасаларда ўзбек тилини биладиган одамлар камчиликни ташкил қилади.

Илмнинг бир қанча соҳаларида ўзбек тили мутлақо ишлатилмайди, десам нотўғри бўлмас. Шунингдек расмий ҳужжат тили, идора тили ҳам бизда йўқ деярли. «Берилди ушбу справка» деб бошланадиган маълумот қоғозларнинг даври ўтган. Ўзбек атамалари марказини ташкил этиш ва умумхалқ иштирокида «справка», «рапорт», «докладная записка» сингари ўнлаб, юзлаб ҳужжат атамаларини, расмий тил ибораларини яратишимиз керак бўлади, «самолёт», «поезд», «пороход», «холодильник», «водопровод» каби русча сўзларга, «регион», «трансформация», «кооперация» сингари байналмилал сўзларга ҳам иложи борича мос ўзбекча сўзлар топишимиз керак бўлади. Йўқса, бир кун келиб, бизнинг газеталаримизда «Советлар Россиясида крестьянлар положенияси» кабилида сарлавҳалар пайдо бўлади.

Гап она тилимизнинг ҳаёт-мамоти устида бораётир. Биз ёзувчилар, шоирлар, айниқса куюниб бонг уришимиз лозим. Чунки биз келажак дастёрларимиз.

Тил унутилди, халқ ёди унутилди, демакдир. Тили йўқ, шоири йўқ халқни халқ деб бўладими?!»

Ўзбек тилининг камситилиши, кўпгина раҳбар ҳодимларнинг ўз фикрини юртдошларига она тилида тушунтира олмаслиги шоирнинг нафсониятига тегиб, юрагини зиркиратиб турган бир даврда Эркин ўзбек тилида бемалол гаплашадиган америкалик олим Ильза Сиртаутас билан учрашиб қолди. Ўзбек тили ва адабиётининг йирик мутахассиси ва ташвиқотчиси бўлган бу олимага шоирда чуқур эҳтиром ва меҳр уйғонади. Ана шу туйғулар натижасида «Ильза хоним» шеъри майдонга келади. Шеърда Ўзбекистонда ўзбек тилининг камситилаётганлигидан пайдо бўлган шоирнинг изтиробларию дунёнинг нариги чеккасида бу тилга эҳтиром кўрсатилаётганлигидан фахрланиш туйғуси таъсирли ифодаланган:

Эй сиз, доно устоз олимам –
Олис юртда мунис йўлдошим.
Сизга эгай подшоларнинг ҳам
Ҳузурида эгмаган бошим.

Чинакам шоир ҳамма вақт одам ва олам ташвиши билан яшайди. Эркин Воҳидовнинг 80-90 йиллардаги ҳаёти, жамоатчилик фаолияти, ижоди ҳам фикримизнинг ёрқин исботи.

Айни камолот палласига кирган шоир шу йиллари ажойиб дostonлар, гўзал шеърларни нисбатан камроқ яратганлигининг узрли сабаблари бор. Чунки шоир бу даврда шеър айтишдан кўра халқ, юрт, олам дардию ташвишлари тўғрисида ёрқин публицистик чиқишлар қилишни афзалроқ билди. Сирасини айтганда, «Улғайиш азоби», «Эгалик ҳуқуқи», «Ўзбекча саломга ўзбекча алик бўлсин», «Рухимиз эҳтиёжи», «Адолат туйғуси» сингари ўткир публицистик чиқишлардан ҳар бирининг кучи, халқнинг онги, шуурига таъсири, салмоғи яхши дostonдан ортиқ бўлса ортиқдирки, аммо кам эмас.

Эркин Воҳидов бу даврда дунё кўрган санъаткор, олам миқёсида фикрлайдиган донишманд-адиб сифатида собиқ иттифок республикаларида, дунёдаги жуда кўп мамлакатларда танилди. Бунга унинг жаҳоннинг кўплаб мамлакатларига қилган сафарлари, давлат арбоблари, шоиру олимлар билан суҳбатлар, меҳнаткаш халқ билан мулоқотлари сабаб бўлди десам масаланинг моҳияти янада равшанлашади. Шоир ва унинг ижоди жаҳон миқёсига чиқиши ҳам айни шу даврга тўғри келади. Эркин Воҳидов Европанинг деярли барча жабҳаларида, Осиё, Америка, Африка қитъасининг кўпгина мамлакатларида бўлди. Америка Қўшма Штатларига беш маротаба бориб келди, Калифорния ва Вашингтон университетларида маърузалар ўқиди, Туркия, Канада, Германия ва Ҳиндистон сингари қатор мамлакатларда бир неча маротабадан бўлиб бу юртларда минглаб мухлислар орттирди, хуллас жаҳонгашта шоир бўлди. Тошкентдаги мактаблардан бирида шоир шеърларининг мухлиси бўлган ўқувчи «Хурматли Эркин ака! Сиз дунёнинг қайси мамлакатларида бўлгансиз?» – деб савол бериб қолди. Шунда Эркин жаҳондаги 7-8 мамлакатнинг номини санади-да «Мен шу мамлакатларда бўлмаганман. Қайси мамлакатларда бўлганимни айтишдан, қаерларда бўлмаганимни айтиш осонроқ» – деди.

Шоирларнинг чет эл сафарлари шунчаки кўнгилхушиқ, оддийгина саёҳат эмас. Шоир халқи сафар баҳонасида ўз эли, юртининг вакили сифатида халқини ўша жойларда ҳам танитади, маданияти, ахлоқини ўша жойларда ҳам ташвиқ қилади, адабиёти билан таништиради.

Эркин Воҳидов асарлари дунёдаги жуда кўп халқларнинг тилларида босилиб чиққан. «Ўзбегим», «Инсон» қасидалари, «Она тилим ўлмайдими», «Арслон ўргатувчи» сингари ўнлаб шеърлари, қатор публицистик мақолалари турли мамлакатларда айниқса машҳур бўлиб, газета, журнал, мажмуаларда босилиб чиқишдан

ташқари араб ва лотин алифболарида минглаб нусхаларда кўпайтирилиб АҚШ, Саудия Арабистони, Шарқий Туркистон, Афғонистон, Туркия, Покистон, Ҳиндистон мамлакатларида истиқомат қилувчи ватандошларимиз орасида тарқатилган. Шоирнинг энг сара асарларини ўз ичига олган «Сайланма» Туркияда алоҳида китоб ҳолида босилиб чиқди. Мазкур тўплам янги замон ўзбек адибларининг Туркияда турк тилида нашр этилган иккинчи китобидир. Бунгача фақат улуғ шоиримиз Чўлпоннинг шеърлар тўпламигина алоҳида китоб ҳолида шеърят муҳлис-ларига тақдим этилган эди.

«Олтин девор» комедияси Покистонда урду тилида алоҳида китоб ҳолида босилиб чиқди. Шунингдек, мазкур асар, бу мамлакатнинг энг обрўли театрларидан бирида муваффақият билан саҳналаштирилди. «Нидо» достони таникли ҳинд олими ва шоири Камар Раис томонидан урду тилига ўгирилиб Ҳиндистонда босилиб чиқди. Шоир шеърлари радио тўлқинларида тез-тез янграб туради. Бундан анча йиллар олдин АҚШдаги «Америка овози» радиоси ўзбек шўъбасини бошқарувчи Абдулла Чўғатой: «Эркинжон, биз сизнинг шеърларингизни ҳар куни радио тўлқинлари орқали тарқатишни жуда-жуда истаймиз. Тингловчиларимиз шу нарсани биздан илтижо қилишади» - деган эди.

Эркин Воҳидов асарларининг обрў-эътибори туркий халқлар истиқомат қилувчи мамлакатларда айниқса баланддир. Зеро, у дунёдаги туркий тилда ижод қилувчи шоирларнинг пешқадамларидан бирига айланди.

Эркин Воҳидов 1991 йилда туркигўй шоирларнинг Туркияда бўлиб ўтган халқаро анжуманида бош совринни кўлга киритди, Туркиянинг энг мўътабар мукофоти Юнус Эмро мукофотининг соҳиби бўлди. Хуллас, халқаро миқёсга чиққан Эркин Воҳидов маънавиятимиз юксалишига, халқлар ва мамлакатлар ўртасидаги дўстликни мустаҳкамлаш ишига салмоқли ҳисса қўшаётган фаол ижодкордир. Шу боисдан ҳам Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 30 ноябрдаги фармони билан ўзбек маданиятини юксалтириш ишига қўшган салмоқли ҳиссаси, миллий маънавият соҳасидаги улкан фаолияти ҳамда мустақил Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги самарали хизмати учун «Буюк хизматлари учун» ордени билан мукофотланиши шоирнинг эл-юрт олдидagi хизматларига муносиб баҳо дидир. Шоир мустақил Ўзбекистоннинг бу Олий мукофоти билан мамлакатимизда биринчи бўлиб тақдирланиши ҳам ўзига хос рамзий маънога эга. Буларнинг ҳаммаси Ўзбекистон мустақиллиги, она тилимиз давлат тили сифатида юксак мавқени эгаллаши, адабиёт ва маданиятимизнинг равнақи йўлидаги жонбозлиги ва фидойилиги туфайли Эркин Воҳидов беқиёс обрў-эътибор топганидан, улкан шоир, мустақиллик учун жасур курашчи, машҳур давлат ва жамоат арбоби сифатида танилганининг исботидир.

ШАХМАТ ҶИНИДАГИ ШОИРЛИК

Шоирлик, шеърят – Эркин Воҳидовнинг ҳаёт тарзи, қисмати. Аммо Эркиннинг яна бир «асосий» касби шахматчиликдир. «Дунёда ҳар бир кишининг қизиқадиган нарсаси бор. Кимдир балиқ овига, кимдир тоғ сайрига. Бизнинг меҳримиз шахматга тушган» – деган эди у «Спорт» газетаси муҳбирининг саволларига жавоб қайтариб. Эркин болалигидаёқ шахматга қизиқиб қолади. Бу Островский номли пионерлар саройидаги устоз Ғайратий раҳбарлигида иш олиб борадиган адабиёт тўғарагига қатнаб юрган вақтларига тўғри келади. Ўқишдан ва тўғарақдан бўш вақтларида саройдаги шахмат тўғарагида қатнашадиган тенгқурлари билан дона сурарди.

Эркин университет талабаси бўлган кезларидаёқ дурустгина шахмат ўйнардди. Талабалик йилларимиз Эркин, курсдошимиз Абдурахмон учаламиз шахмат сурардик. Пахта мавсуми пайтларида кечқурунлари баракларда, ўқиш вақтлари, Эркиннинг ёхуд бизнинг ҳовлимизда, ахён-ахёнда эса Абдурахмонлар яшайдиган талабалар ётоқхонасида тахта устидаги муросасиз жангларибиз бизга олам-олам ҳузур бағишларди. Бу қадимий ўйинга қизиқиш, меҳр Эркин ижодида маълум даражада из қолдирган. Бу ҳол шоир ижодининг илк босқичига оид асарларидаёқ аниқ сезилади.

Шоирнинг ҳаёт тажрибаси бойиган, шеърый маҳорати юксалган сари унинг шахмат ҳақидаги мулоҳазалари ҳам теранлашиб борди: «Ҳаётнинг ҳам, шахматнинг ҳам сезилмаган қойдалари бор. Уларга амал қилмаган киши албатта қоқилади. Лекин шундай вазиятлар содир бўладики, қойдани онгли равишда кўпчилик манфаатини кўзлаб бузишга тўғри келади. Керак бўлганда одам ечинмай ўзини сувга ташлайди, тап тортмай ёнаётган уйга киради ёки газеталарда ёзилганидек милиционер каби ўз енгил машинасини КраЗнинг прицепига олиб бориб уради.

Қойдани ўзгармас деб, ривожланишга боғламай, унга тиш тирноғи билан ёпишиб олган одам шахматда ҳам, ҳаётда ҳам ғалаба қила олмайди. Шахматда буюк адолат бор. У янглиш учун бешафқат жазолайди, тадбир учун қувончлар ҳадя этади. Ҳаётда баъзан ёш истеъдод эгаси узоқ вақт кўпчиликка танилмай, унинг меҳнатига одил баҳо бермай юриш қоллари бўлиши мумкин, лекин шахматда бундай қилиб бўлмайди. Унда қариндошуруғчилик, тарафқашлик эътибор топмайди. У ақллар қураши, туйғулар жанги.

Шахмат кишида янги фазилатларни тарбиялайди. Негаки, у руҳий соғломликни, жисмоний қувватни ҳам талаб этувчи ўйин. Шахмат ёшларни маишатбозликдан, ичкиликдан, бузуқликдан тияди. Бундай ёмон одатлар шахматдай гўзал ва ақл ўйинига

тамом бегона хисобланади». Бу фикрларни шахмат фалсафасию моҳиятини чуқур англаган, ҳаётнинг маъноси тўғрисида кўп мушоҳада юритган моҳир шахматчию билимдон инсонгина айтиши мумкин. Шоирнинг гўзал шеърларидан бири «Шеър ва шахмат» бу ажойиб фикрнинг жонли тимсоли бўла олади.

«Деярли ҳар куни ётиш олдидан қўлимга турли-туман ва-зиялар акс эттирилган китобни оламаңда, улардан биттасини фик-ран, яъни тахтага термай ечиб кўришга ҳаракат қиламан. Бу машқ 15-20 минутдан опмайди. Ечолмасам эртасига қолдираман, шу аснода кун бўйи йиғилиб қолган чарчоқларим ёзилиб кетгандай туюлади-да, охиста уйқуга кетаман... «Шахматда мен шеърятнинг, мусиқанинг, меъморлик ва рассомликнинг туғиш-ган биродарини кўраман, турмушнинг чигал ва бешафқат кону-ниятларини ҳис этаман. Ҳаётга ҳар кимнинг ўз муносабати бўл-ганидек, санъатни ҳар ким ҳар хил қабул қилганидек, шахматдан ҳар ким ўзича баҳраманд бўлади. Биров уни эрмак учун ўйна-са, биров ўзининг қобилиятини чархлайди, бошқа биров эса ундан эстетик завқ олади. Мен учун шахмат аввало ўзини тарбия-лаш манбаи. Ҳаёт сўқмоқларидан янглишмаслик, ягона тўғри йўлни топа билиш, мураккаб ҳолатларда тез ва теран фикр қила олиш, шошқалоқ сўз ва шошқалоқ ҳатти-ҳаракатдан тийилиш сингари ҳислатларга бизни шахмат ҳам ўргатади. Шахмат кишида дадиллик ва курашчанликни тарбиялайди, иродани, мақсад сари интилувчанликни шакллантиради. Бу хусусиятлар, айниқса, ҳозирги замон одамига жуда зарур».

Шахматчининг ўйинига қараб у ҳаётда қандай одамлигини, ҳаракатини аниқлаш мумкин, дейишади. Бу фикрда ҳақиқатдан жон бор. Эркиннинг ўйинини кузатсанг, узоқ йиллар мобайнида шаклланган назокат, гўзалликка интилиш каби хусусиятлар унинг шахмат ўйинига ҳам ўтганлигига гувоҳ бўласиз. Шоир шахмат ўйнаётганида гўё доналарга озор беришни истамагандай уларни охиста суради. Рақиби навбатдаги юриши олдидан ўйга толганда баъзи шахматчилар сингари уни шоширмайди, жигига тегмайди. Бунда ҳам шоирнинг юксак одоби, маданияти, қаршиси-даги рақибига ҳурмати кўзга ташланади. Унинг шахмат ўйини-даги яна бир одатини айтай: у ҳалол ўйинни маъқул кўради. Рақибининг бирор донани эсдан чиқариб қўйишини ёки сиртмоққа тушиб қолишини истамайди. Рақиби адашиб қолса тахтани та-қиллатиб қўяди. У росмана, мажбурий, ҳалол ғолиб келишни хоҳлайди. Шеърлари оригинал образларга, қутилмаган ташбеҳларга бой бўлганидек, унинг шахмат партияларида қутилмаган ғоялар, юришлар кўп бўлади. У ўйин вақтида чиройли комбинациялар қилади, қутилмаган қурбонлар бериб, рақибини кўпинча лол қилиб қўяди.

«Давр бизни ҳисоб-китобли, тежамли ва омилкор бўлишга, фойда ва зарарни ўйлашга чақирмоқда, ҳар бир ишга пировард натижага қараб баҳо беришни талаб этмоқда. Шахматда қурбон бериш қондаси бор. Мақсадга тез ва шахдам етиб бориш учун катта-кичик қурбонлар беришга тўғри келади. Буни ҳаётга кўчирадиган бўлсак, оқибат ғалабага эришмоқ учун дадил, масъулиятни бўйинга олган ҳолда турли сарфиятдан чўчимаслик керак. Боз устига катта мақсад йўлида биз ўз ҳаловатимизни, ширин уйку ва ширин манфаатимизни қурбон қиламиз». Бу ҳамма вақт ҳам кутилган самарани бермаслиги мумкин. Лекин шахматдаги илҳом дамларида Мамажон Муҳиддинов, Улуғбек Элбеков сингари шахмат усталарини, Маҳмуд Юнусов, Сайфиддин Шомуродов, раҳматли Мирзиёд Мирзоидов сингари мохир шахматчиларни доғда қолдирган вақтлари кўп бўлган. Қизиқиш ва манфаатлар бирлиги ҳамма вақт одамларни ўзаро яқинлаштиради. Бундан 10 йилдан ошиқроқ вақт илгари шахмат ўйинини жонидан севган, бу ўйиннинг фидойилари бўлган бир гуруҳ зиёлиларнинг шахмат гурунгини ташкил этган эдик. Ҳар ойда бир маротаба мунтазам равишда тўпланишиб туриладиган шахмат даврасида юқорида тилга олинган шахматчилардан ташқари Озод Шарафиддинов, Асрор Самад, Хусниддин Муҳиддинов, Оловуддин Маҳкамов ва камина сингари шахмат ишқибозлари бор. Шахмат мажлиси деб аташ мумкин бўлган мазкур давранинг ҳар бир йиғилиши доимо сабрсизлик ва зўр ишғиёқ билан кутилади. Эркин ҳам жумладан, шахмат даврамиздаги дилторгар суҳбатлар, мурасасиз жанглари гоят ёқтиради, қаерда бўлса ҳам шахмат мажлисига етиб келади.

«Мажлисга кўшилганимдан, даврадошларим билан донна суришиб, ҳамсуҳбат бўлганимда хурсандман», – дейди у. Бу йиғиннинг энг интизомли ишгирокчиларидан бири ҳам Эркин. У Туркиядами, Франциядами, Швециядами, қаерда сафарда бўлса-да, шу йиғинга етиб келади. Асрор Самаднинг уйда бўладиган йиғин куни у Парижга кетиши, кундузи соат 13⁰⁰ самолёт учиши керак. У соат 10⁰⁰ да йиғинга келди, дўстлар билан хотиржам суҳбатлашиб ўтириди, Сайфиддин ака билан бир қўл шахмат ўйнаб, соат 12 дан ошганда хайрлашиб чиқиб кетди.

Саид Аҳмад ака – ҳазилкаш одам. Асрорга шанба куни кўнғироқ қилибди. «Эртага йиғиннинг борми? Чўчимай боравер, Эркин келмайди, у Шохимардонда дам олаяпти», дер эмиш. «Адашибсиз оқсоқол, келади. Туркиядан етиб келган одамга Шохимардондан келиш нима экан», дебди Асрор. «Ие, девонами, шахмат учун-а!» дермиш оқсоқол.

Тўғри бизнинг шахмат мажлисимиз янгича йиғин эмас, ўтмишда улуғ аждодларимиз, жумладан ҳазрат Алишер Навоий ҳам шундай шахмат мажлисларида ишгирок этганини тарихий

манбалар тасдиқлайди. Асримиз бошларида айрим зиёлилар ўртасида бу қадимий ўйин ва илмий мажлислар кенг ёйилган экан, айниқса 20-йилларнинг 2-ярми, 30-йилларнинг бошларида машҳур шоир, адиб ва олимларимиз шахмат баҳонасида ажойиб суҳбатлар қуришган. Бизнинг шахмат мажлисларимиз улуғ ўтмишдошларимизнинг унутилаёзган ўша қадриятларини тиклаш йўлидаги бир ҳаракатдир. Бундан кўзда тутилган асосий муддао ҳордик чиқариш, шахмат тўғрисида суҳбатлашиш, шахмат масалаларини бирга ечиш, ўзимиз севиб қолган шахматни мириқиб ўйнаш. Назаримда, бундай мажлисларнинг тарбиявий аҳамияти катта ва ибратли ҳодисадир. Шу боисдан ҳам мазкур шахмат мажлиси тўғрисида «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», «Спорт» газеталари ижобий фикр билдирдилар. Тошкент телевиденияси эса шахматчилар давраси ҳақидаги кўрсатувни бир неча бор такрорий намойиш этди. Жумладан «Спорт» газетаси 1993 йил 15 январь сонида ушбу шахмат даврасига бир ярим саҳифа жой ажратиб, қуйидаги илқ фикрларни билдирди:

«Асрлар силсиласида миноралар қулайди, лекин халқнинг қон-қонига сингиб кетган энг яхши урф-одатлари авлоддан авлодга ўтаверади. Тузумлар ўзгариб, айрим анъаналар таъқиқланиши, қатоғон қилиниши мумкин. Йиллар ўтади, халқ зиёлилари барибир «Мозийга қайтиб иш кўрадилар» (Абдулла Қодирий) ва гўзал қадриятларни тиклашади. Халқимизга хос ажиб маънавий меросларидан бири шатранж мажлисларидир. Унда мажлис аҳли дона суришишдан ташқари, мўъжизакор мансубалар ечишган, шатранж ва умуминсониятга дахлдор масалаларда баҳслашишган. Шунингдек, кейинги йилларда ўтказилаётган бу анъаналаримизни турмуш тарзимизга қайтариш учун зиёлиларимиз собит қадамлар қўйишмоқда. Яқинда муҳбиримиз Асрор Мўмин ўғли пойтахтимиздаги бир гуруҳ зиёлиларнинг шахмат мажлисида иштирок этиб, ёрқин таассуротлар билан қайтди».

Ҳамонки, гап шахмат гурунглари, жанглар, мусобақалари ҳақида кетаётган экан, бундан бир неча йил мақаддам бўлиб ўтган, шахматга, шунингдек китобимиз қаҳрамони Эркинга алоқадор бир воқеани гапириб берай.

1979 йил сентябр ойининг ўрталарида эндигина қуриб битирган участкамизда раҳматли Каримбой Саҳибоев туғилганларига 75 йил тўлиши, ўғлимиз Иззатуллонинг суннат тўйи, ҳовли тўйларини биргаликда нишонлайдиган, юртта ош берадиган бўлди. Тўйга тайёргарлик жараёнида хаёлимга бир фикр келиб қолди. Шахматчи дўстларимни хурсанд қилиб, ошдан кейин шахмат мусобақасини уюштиришни мўлжалладим. Унда қатнашишига кўзим етган 15-16 шахматчи оғайниларимнинг рўйхатини белгилаб, тўйга айтиш билан бирга эрталаб ошдан кейин

шахмат мусобақаси бўлишини, шунинг учун ишларини шунга яраша режалаштиришларини, тайёргарлик кўришларини тайинладим. Чилонзордаги аллақайси магазинда доналари ёғочдан ишланган яхши шахмат сотилаётганини эшитиб, шундан учтасини сотиб олиб, мусобақа ғолибларини мукофотлаш учун соврин тайёрлаб қўйдим.

Хуллас, эрталабки ошга келганлар тарқалишгач, фақат шахматчилар ва шахмат ишқибозларидан 20-25 чоғли одам қолди. Мусобақада 15 шахматчи қатнашадиган бўлди. Қатнашувчиларнинг кўпчилигини Тошкент Давлат университетиде ишлайдиган домлалар – шахматчилар ташкил этарди. Улар орасида шахмат бўйича мастерликка номзод Одил Ғозиев, Искандар Ғофуров, Озод Шарафиддинов, Шоҳаббос Ҳайдаров, Раҳмон Маматқулов, Иброҳим Ғафуров, Суннатилла Иноғомов, тўйга етиб келган норинлик ўртоғим Абдурахмон Назаров сингари анчагина чапдаст, кўпчилиги илгарилари ҳам турли шахмат мусобақаларида қатнашган шахматчилар бор эди. Уй эгаси ва совринларни тарқатувчи сифатида ўзим мусобақада қатнашмадим. Кўпчиликнинг илтимосига мувофиқ Эркин Воҳидов ҳакамлар ҳайъатининг раиси этиб сайланди. Шу билан бирга у мусобақа қатнашчиси ҳам эди. Улуғбек Долимов ҳакамлар ҳайъатининг маъсул котиби вазифасини бажарди.

Хуллас, 15 шахматчи ўртасида шахмат совринлари учун бизникида олиб борилган жанг кечгача давом этди. Шахматчилар барча ишларини олдиндан саранжом-саришта қилиб келишгани учун хотиржам ўтирдилар. Озод Шарафиддинов ҳатто даволанаётган жойларидан жавоб сўраб келган эканлар. Кираверипдаги йўлакда – салкин жойга стол-стуллар қўйиб жойлашиб олдиқ. Бир йўла етти тахтада шахмат жанги давом этди. Столларда шахмат тахтаси, доналаридан ташқари мева-чевалар, қанд-курс дегандек қўйилган. Хоҳловчилар учун оқу-қизиллар ҳам бўй чўзиб туришибди. Хизматчилар пешма-пеш кўк ва памил чойларни келтиришади. Ичкарида аёлларнинг йиғини бўлаётгани, муסיқа садолари билан ҳам шахматчиларнинг иши йўқ, қулоқларига ҳам кирмайди. Кўни-қўшнилари ўз дастёрлари орқали тўйхонага чиқариб юборган тоғораларини очаман-да, ундаги сомсами, варақими, чучварамми, таҳсимчаларга солиб шахматчиларнинг олдиларига қўяман. Гоҳ ҳазил-мутойибалар, гоҳ жиддий баҳслар билан шахмат мусобақаси кечга томон бориб ниҳоясига етди. Тўпланган рақамлар ҳисоб-китоб қилиниб, ўринлар белгиланади. Физик олим марҳум дўстимиз Искандар Ғафуров биринчи, Раҳим Муҳаммаджонов иккинчи, Эркин Воҳидов учинчи ўринни эгаллашди. Мусобақа ғолиби Искардар Ғафуровга бе-

рилган соврин-шахматда шундай сўзлар ёзилган эди: «Раҳматилла Иноғомов хонадонидаги тўй муносабати билан ўтказилган шахмат мусобақасида ғолиб чиққанлиги учун Искандар Ғафуров ушбу шахмат билан мукофотланди.

Ҳакамлар хайъати раиси *Эркин Воҳидов*
Масъул котиб *Улугбек Долимов*».

Мусобақанинг бошқа ғолибларига ҳам шу тарзда мукофотлар улашилди. Энг чиройли ўйин учун берилган соврин Озод Шафиддиновга насиб этди.

Жуда ҳушчақчақ ва кескин курашлар билан ўтган бу шахмат мусобақаси ўзимиз билган тўйлар тарихида ягона бўлганлиги учун шахматчи оғайниларимиз ўша кунни мамнуният билан ҳамон эслаб юришади.

Эркин билан шахмат тахтаси устидаги мurosасиз жанглари миз мана қирқ йилдан зиёдроқ вақтдан бери давом этиб келади. Бу давр ичида бир неча минг партия ўйин ўйнаб юборган бўлсак ажаб эмас. Аммо бунинг ҳисоб китобини олиб бормаганимиз, қим қанча ютдию, ютказганлигини аниқ билмаганлигимиз туфайли ўзаро курашда ҳар иккаламиз ҳам ўзмишни устунроқ ҳисоблаймиз. Баъзи вақтларда Эркиннинг омади чопиб кўпроқ мот қилади, баъзида кўпроқ мен ютаман. Лекин шундай пайтларда ҳам бир-биримизга тан бериш ҳаёлимизга келмаган. Рақибимизнинг ютуғини иложи борича йўққа чиқаришга уринамиз. Бунга мисол тариқасида бир воқеани ҳикоя қилай:

Бир йили Эркин, ёзувчи дўстимиз Худойберди Тўхтабоев, адабиётшунос олим Умарали Норматов – тўртталамиз менинг машинада Олтиариққа бордик. Бир кадрдонимизнинг оламдан ўтган оталарига қуръон тиловат қилдик. Бошқа танишларимизникида бир пиёла чой ичгач, биз ҳордиқ чиқаришимиз учун мўлжалланган собиқ райкомнинг боғида кечқурун 8-8,5 лардан тонг отгунгача шахмат ўйнадик. Худойберди ака, Эркин, мен, шунингдек бир неча маҳаллий шахматчилар битта тахтада «ютқизган чикиш» мусобақасини бошладик. Биринчи бўлиб шахмат тахтасига Худойберди ака ва мен ўтирдик. Мен юганим учун Худойберди ака ўрнини Эркин эгаллади. Сўнг у ҳам ўрнини даврадаги бошқа шахматчига бўшатиб берди. Хуллас, ўша кун омадим чопиб қаршимга қимки келиб ўтирса галма-гал ютавердим. Қора доналар билан ўйнаётганимизда эса ҳеч бўлмаса дуранг натижага эришавердим. Кейин барча рақибларим бирлашиб кетди. Гарчи тахта қаршисида битта одам ўтирган бўлса ҳам менга қарши ҳаммалари баробар ёпишади.

Шахматда ўйини қовушган одамнинг гапи ҳам қовушаверади. «Фақат бодрингу турп экиб юраверибсизлар-да, бундай бизга ўхшаган одамлардан шахматни дурустроқ ўргансангиз бўлмайди-ми?! Қўшни районларда ёхуд вилоят марказида дурустроқ ўйинчи йўқми? Мендек катта шахматчининг вақтини бекорга олманлар-да. Арзийдиган маош тайинласаларинг ҳар ойда бир марта келиб ўзим саводларингни чиқариб қўяман» дейман. (Бу гап ҳамсафарларимга ҳам алоқадор эканлиги, чунки улар ҳам аслида водийдан чиқишганлигига ишора гарикасида уларга зимдан қараб қўяман). Ютқазанликларидан ҳам менинг ҳазилим қаттиқроқ таъсир қилиб жахллзини чиқарарди шекилли, менга қарши дурустроқ ўйин қидиришарди. «Жахл чиққанда ақл кетади» деганларидек ўйинлари ҳеч қовушмади, бирларининг режасини иккинчилари бузади, рух ўрнига от, фил ўрнига пиёда юришади. Мен эса ҳар ўйинда кўзда тутган режамни мустақил равишда шошилмай амалга оширавердим. Устига-устак аҳён-аҳёнда гап ташлаб қўяман: «Сизлар ютқизсаларингиз ҳеч айби йўқ, дўппидеккина қишлоқда яшайсизлар, шахматни ҳам эндигина ўрганаёпсизлар. Мабодо Тошкентдай шаҳри азимнинг забардаст шахматчиларидан бўла туриб мен ютқизгудек бўлсам бу ёмон, ҳатто уят бўлади», дейман.

Ҳазил-мутойиба, танаю дашном, ютқизганларнинг ҳасрат-надоматларию ютганнинг хуш кайфияти билан вақт алламаҳал бўлиб қолганини, тунги бирдан ошганини сезмай қолибмиз. Даврадаги оқсоқоллардан кимдир: «Энди ётайлик, меҳмонлар ҳам дам олишсин», – деган таклифни киритди. Ўйинга қизиқиб кетган шахматчилар: «Раҳматиллани бир маротаба бўлса ҳам ютмасдан ётмаймиз» деган қарорга келишиб, менга ялинганнома, шу билан бирга қандайдир пўписа билан қараб қўйишди. Мен эса ҳалиги оқсоқолга қараб: «Майли, уйқудан умидлари бўлмаса тонг отгунча ўйнайверамиз», – дедим.

Хуллас, хўрозлар қичқиришиб, борлик нурга тўла бошлагунгача шахмат тахтасидаги жанг давом этди. «Рақибларим»нинг ниятлари амалга ошмади, шахматдаги қолдуз онларим бўлган ўша кечаси мени ютадиган азамат топилмади. Аммо пешона терим билан қўлга киритган ғалабамни Эркин бир йўла чиппақка чиқаришга уриниб кўрди. Уйқусизликдан қисила бошлаган кўзларимизни ишқалаб, ўрнимиздан тураётганимизда Эркин бирданга қулиб юборди. Ҳаммамиз унга ҳайрон бўлиб тикилиб қолдик.

– Мен Раҳматилла билан шунча йилдан бери бирга бўлиб, дўст тутиниб, ош-қатик бўлиб, синглимни бериб – қуёв қилиб юрган бўлсам ҳам унинг бу қадар соддалигини билмаган эканман. Қуёвни пайғамбарлар сийлабди деганларидай, бир-икки маротаба ўзим қолиб бердим-да, Худойберди акаю ҳамқишлоқларимга кўз қисиб қўйдим. Улар ҳам паққа-паққа ютқизиб бераверишди.

Бўлмаса Тошкентнинг энг бўш ўйинчиларидан бўлган менинг эски қолоғим Раҳматилладай ўйинчига Олтиариқнинг мана-ман деган шунча ўйинчиси, қолаверса биз қолиб берармидик, лоақал бирор марта ютмасмидик. Раҳматилланинг соддалигини қарангки, шунча одамни бир ўзим ютдим дейишдан ҳам тоймайди.

– Ойисидан калтак еган, боладай бунча бийронсиз, Эркин-жон?! Ахир бу шеър ёзиш эмас, шахмат-ку. Шеър ёзишда биринчилигингиз тўғри, лекин шахматчилар орасида биринчилигимни сиз ҳам тан олинг-да, – дейман ҳазилга ҳазил билан жавоб бериб.

– Меҳмон сизнинг куёвингизми, Эркин ака? Нега шуни аввалроқ айтмадингиз! Ақлимдан ўргилай, ҳали ютай деб ютқазганимда бир нарсани сезган эканман-да, – деди собиқ рақибларимдан бири.

– Оз бўлмаса фарғоналиклар номига доғ тушириб кўяй дебман-да. Меҳмон, бунинг устига Эркин акамиздай одамнинг куёвларини хафа қилишимга бир баҳя қолган экан. Оллоҳнинг меҳрибонлигини қаранг, ютиб турган жойимда ютқаздим, – деб ўзини оқлашга тушди бошқа шахматчи.

– Раҳматилланинг ёмон бир одати бор. Ўзини шахматда қолдирган одамни машинасига туширмайди. Ютиб қўйсам, қайтишда кап-катта одам автобуска осилиб кетмайин деб юртдошларимга қўшилиб мен ҳам ютқизиб бера қолдим, – дейди мийиғида қулиб Худойберди Тўхтабоев.

Бироз хордиқ чиқариш учун ётиш олдидан эрталабки мусаффо ҳавода сайр қилдик. Эркиннинг ота кадрдони, Чўянбой ака билан бирга ўсиб, бирга ишлаган хурматли оқсоқол Эркинга тикила-тикила кадрдонини кўргандай бўлиб гап қотди: «Эркинбой, отангиз раҳматли Чўянбой ака гоят дуркун, серсават, яхши одам эдилар», деб хотираларга берилди.

– Эркинжон ҳам илгари худди оталарига ўхшаган дуркун эди-ю, аммо мен шахматда ўттиз йидан бери бугунгидай эзавериб чишлақдек қилиб қўйганим учун олтиариқликлардан узр сўрайман, – дейман ҳазилни давом эттириб.

– Раҳматилла, менинг ота юртим Олтиариқ шахматда сизга мислсиз омад келтирди. Туя сўйсак ҳам бунчалик хурсанд қила олмас эдик. Юртдошларим олдида уялтириб қўймаганингиз учун раҳмат сизга. Акс ҳолда Эркин Воҳидовдай зўр шахматчи келиб-келиб шундай бўш шахматчига синглисини берибди-да, деган маломатдан бошим чиқмасди. Аммо тан олиш керакки – бугун зўр экансиз, Карповнинг ўзи келганда ҳам хойна-хой ютолмаган бўлар эди.

Шунақа демаса менинг жағимни ёпиб бўлармиди.
Бунинг устига, шахматчининг камтари бўлмайди.

Бир куни бизнинг уйда ўн-ўнбеш қўл ўйнадик. Кетма-кет уч қўл ютқиздим. «Йиқилган курашга тўймас» қабилида, «Келинг, расчётига», дебман. Ўйиним қовушмай ютказавердим. Ҳисоб геометрик прогрессда Эркиннинг фойдасига ошиб кетди. Уйига бора солиб Худойберди акага қўнғироқ қилибди: «Раҳматилладан аҳвол сўранг, 96 қўл ютдим». Эркин кетгач, бир зум чўзилай деб ётсам, қўнғироқ бўлиб қолди. Телефонда Худойберди ака: «Эй қалайсиз, акам?» десам, «Эй, сиз сўраманг, мен айтмай, мазам йўқ, ётибман. Кодир Фозилхўжаевда ҳеч инсоф йўқ, шахматда эзиб ташлади, 96 партия ютқазиб қўйдим».

Шахматчи аламини олмай қўймайди. Шу воқеадан бирор ҳафта ўтар, ўтмас Кўқондан шоир Ҳабибулла Сайидгани келиб қолди, у ҳам шахматчи. Кўқонга қайтгач Эркинга қўнғироқ қилиб, аҳволни сўрашни илтижо қилдим. У ҳам айтганимни қилиб аҳвол сўрабди. «Сизнинг қолганингизни мен Тошкентга тарқатгандим, сиз менинг қолганимни бутун республикага ёйиб-сиз-да», – деди Эркин.

* * *

Эркин Америка Қўшма Штатларига қилган сафарларининг бирида жаҳон чемпиони Анатолий Карпов билан учрашиб қолади. Улар бир меҳмонхонада истиқомат қилишганлиги туфайли бўш вақтларида бир неча бор суҳбат қуришади. Асосий мавзу, табиий-ки шахмат ўйини, унинг сиру синоатлари, улуғ шахматчиларнинг ўзаро баҳслари хусусида кечади. Шунда Эркин Карпов – Корчной ўртасида Бағиода бўлиб ўтган ўйинлар тўғрисида ўз мулоҳазаларини билдириб, фалон ўйинда андак хатолика йўл қўйиб, бошқачароқ ўйнадингизмикан, деган фикрни айтибди. Анатолий Карпов ҳақиқатдан ҳам ўша ўйинда ёмон ўйнаганлиги, хатога йўл қўйганини тан олибди. Эркиннинг шахмат бобидаги билими, хотирасига қойил қолган Карпов янги чиққан китоби-га: «Эркину Вахидову – удивительному человеку. А.Карпов. Сизтл» деб дастхат ёзиб берган.

Шахмат ўйинида гоҳида шундай ҳолатлар бўладики, тахта қаршисида гарчи икки киши ўтирган бўлса-да бир гуруҳ иккинчи гуруҳга қарши ўйнайди. Шунда шахмат яккама-якка жангдан футбол ёхуд волейбол сингари командалар курашига ўхшаб кетади. Аммо шунақа пайтлар ҳам тахта қаршисида Эркин ўйнаётган бўлса бошқаларнинг айтган гаплари, йўлларидан эмас, ўзи режалаштирган, ўз ғояларини амалга оширишга ёрдам берадиган мустақил йўлдан боришга интилади. Аслида ҳақиқатдан ҳам ўргатиб турувчилар кўпинча фикрни чалғитишади, дўсти нодоннинг ишини қилишади. Эркин шундайларнинг шаънига қуйидаги тўртликни битган:

Шахматчи дўстларим, бахтимга
Ҳамиша омонда бўлингиз.
Лекин мен жанг қилган вақтимда
Рақибим томонда бўлингиз.

Эркин шахматга астойдил берилган, қизишиб кетган дамларида кўпгина ашаддий ишқибозлар сингари ҳаётнинг барча икир-чикирларини, ҳатто бутун борлиқни унутган вақтлари ҳам бўлган. 60-йилларнинг охирида бўлиб ўтган бир воқеани сўзлаб берсам гапимга ишонарсиз деб ўйлайман. Уша даврда Эркин Фафур Фулом номли нашриётда муҳаррир лавозимида ишларди. Эркин тушлик вақтлари ва ишдан кейин Мирзиёд Мирзоидов, Комил Пўлатов сингари анчагина чапдаст шахмат ишқибозлари ва шахмат усталари билан дона сурарди. Кўпинча ўйин авжига чиқиб, ишқибозлар вақт тушунчасини эсдан чиқариб юборардилар. Шундай кунларнинг бирида ўйин қизигандан қизиди. Ўйинга астойдил берилиб кетган шахматчилар қоринлари очкаганию вақт ярим тун бўлганини ҳам сезмай қолишди. Кимдир соатига қараб:

– Ие, вақт иккидан ошиб кетибди-ку, уйга қандай кетдик энди, – деди безовталаниб.

– Бемаҳалда юриш яхшимас, ҳадемай тонг отади, унгача яна бир-икки кўлдан ўйнашга улгурамиз, атроф сал ёришгач кетамиз уйга, – деб билағонлик қилди даврадагилардан бири. Шерикларининг бу маслаҳати ҳали ўйинга тўймаган шахматчиларга маъқул тушди. «Рақиб» ўртоқлар яна ўйинга берилиб кетишди. Чор атроф сал оқара бошлагач, кимнингдир қистови билангина ўйинни тўхтатиб, ташқарига чиқишди. Тун ўз ўрнини кунга бўшатиб бериш палласи бўлса-да, ҳали шаҳардаги трамвайлар юрмаган, кўча жим-жит эди.

Эркин қаердандир пайдо бўлиб қолган сув сепувчи машинани тўхтатиб уйга элтиб қўйишни илтимос қилди. Ҳайдовчи ҳам ҳайтовур кўна қолди. Шеригини уйига яқинроқ ерда қолдириб, ҳовлисига етиб келганда тонг ота бошлаганди. Машина эшик олдида тўхтагандаёқ хавотирдан мижджа қоқмаган Гулчехраҳон эшикни очишга шошилди.

Эркин эшикни очган рафикасининг:

– Тинчликми, адаси, машинангиз қани? – деган безовта саволини эшитиб, бўш турган гаражга кўзи тушгач, яқинда сотиб олган машина нашриёт ҳовлисида омонатгина тургани эсига тушиб, юраги «шув» этиб кетди. Лекин Гулчехрани тинчитиш учун:

– Қоравул гаражни кулфлаб кетибди, – деб ишонч билан жавоб берди.

Эркин уйига кириб 2-3 соат ухлади, сўнг нонупга қилиб яна ишхонасига жўнади. Напшриёт ҳовлисида эса пешона тери, кўз нуридан тошилган пуллар эвазига келган, эшиклари ҳам қулфланмаган баргранг «Москвич» машинаси эгасини муштоқлик билан кутиб турарди.

Шундай қилиб, Эркиннинг шахмат ўйинидаги иқтидори, бир мунча мураккаб шахмат масалаларини нисбатан осонгина еча билиши, шоир бу соҳада ҳам дуруст натижаларга эришаётганидан далолат. Бутун ҳаёти, қобилиятини шахматга, уни омма ўртасида ташвиқот қилишга бағишлаган, спорт устаси, шахмат бўйича халқаро ҳакам Мамажон Муҳиддиновнинг «Севимли шоиримиз Эркин Воҳидов анчагина чақдаст шахматчи, у айниқса комбинацияларни севади» деган фикри шоирнинг шахматчилик фаолиятига берилган муносиб баҳодир.

ЎЗАЛ МУТОЙИБАЛАР ВА ЗУККОЛИК

Эркин табиатан қувнок, ҳазил-мутойибани хуш кўрадиган, бошқаларнинг ҳазилларидан завқланиб, юракдан куладиган, ўзи ҳам ажойиб латифалари, беозор ҳазиллари, ақл бовар қилмас лофлари билан бошқаларни ҳам кўзларидан ёш чикқунча қулдирувчи хушчақчақ одам. Унинг қулгига мойиллиги деярли кўпчилик асарларида аниқ сезилиб туради.

«Донишқилоқ латифалари» туркумига кирган ўнлаб асарлар, «Мажлис қилинг», «Соф хавонинг фойдаси», «Сен менга тегма», «Шаҳарми бу, кишлоқми бу», «Қорхат» сингари ўнлаб шеърлар, «Олтин девор» комедияси бус-бутун нозик юмор, ҳазил мутойибага асосланганлиги билан ажралиб туради, бундай асарларни ўқисангиз ёхуд томоша қилсангиз шоирнинг топқирлиги, такрорланмас ҳазилларига мириқиб қуласиз, саратонда муздай сувга ювингандай маза қиласиз, енгил тортасиз.

Ўзбекнинг улфатчилиги, меҳмондорчилиги, тўйи аския, қулгисиз ўтмаслиги маълум. Эркин иштирақ этадиган бундай давраларда муқаррар равишда ичак узди аскиялар бўлади, латифалар айтилади. Бундай пайтларда кўпинча Эркин давранинг гули бўлади. Ҳамманинг диққат эътибори унга қаратилади.

Ўткир Ҳошимовнинг «Шумлик» китобига кирган талай ҳангомаларнинг бош қаҳрамони ҳам Эркин. «Хитойча усул», «Битта қулдирилинг», «Тўёна операцияси» сингари ҳангомаларга Эркиннинг ҳазиллари асос бўлган. «Бемор пиёз» ҳангомаси асосида ётган ҳолатга эса ўзим шохидман. Бу ҳангомаларда Эркин ноёб ҳазилкаш, харис аскиячи сифатида ўқувчи кўз ўнгида яққол гавдаланади.

Эркиннинг «Донишқишлоқ латифалари» туркумидаги «Матмусанинг қалпоғи», «Матмусанинг лагани», «Матмусанинг чархпалаги», «Матмусанинг тандири», «Матмусанинг уйланиши», «Матмусанинг дутори», сингари шеърлари шоирда юмор туйғуси ғоят кучлилигини, бу туйғу асарларининг мағзи-мағзига сингиб кетганини кўрсатади. Эркиннинг ҳазил шеърлари орасида айниқса «Қорхат» асари ўзининг беғубор кулгига бойлиги, самимийлиги билан эжралиб туради. Шоира қизларга қорхат шаклида битилган бу шеърда шоир беғубор ҳазил-мутойибанинг устаси эканлигини исботлайди. У бир-икки сўз билан шоира қизлар ёхуд тенгқурлари бўлган шоир жўраларининг жонли қиёфасини чизади-қўяди. Шеърдан келтирилган қуйидаги парча фикри-мизнинг ёрқин далили бўла олади:

...Мен бўлай бир неча ҳамроҳим билан,
Улмасу Абдулла, Иброҳим билан
Борғумиз ютсак агар албатта биз,
Йўқса сиз иззатдаю хизматда биз.
Шоюсуф обкашда тонгдан сув ташир,
Ҳам Барот ўқлоғ тутиб ёйгай ҳамир.
Чучвара туккай Муҳаммад чўккалаб,
Ўт пудар Хуснидин ўздан ўпкалаб.
Не ажаб, куйса патир, ёнса қозон,
Тандир олдида Рауф, ошпаз Омон.
Ҳай деб уф тортиб Жамол елпир кабоб,
Топмайин човлини Охунжон хуноб.
Шу маҳалда бир латифа шубҳасиз,
Тўлкину Анварга сўзлайди Азиз.
Оқибат меҳмонхона қоқ ер бўлур,
Катта дастурхонда ёлғиз шеър бўлур.
Бир томонда сиз пари руҳсоралар,
Бир томонда биз ғариб бечоралар.
Ким қошин куйдиргану дўппини ким,
Бош эгармиз, ёлворармиз сизга жим...
Ҳат ёзилди, энди биз одам талаб,
Элчининг чаққонлигида ҳамма гап.
Йўлласак Маъруф Жалилни – анча бўш,
Ёки Сайёрни? У бўлмас, лакқа гўшт...

1962 йилда Эркин «Ёш гвардия» нашриётида кичик муҳаррир сифатида хизмат қилар, ишси бирмунча машаққатли бўлишига қарамай маоши анча кам, 70 сўм атрофида эди. Мен республика «Билим» жамияти бошқармасида муҳаррир лавозимида ишлардим. «Билим» жамиятининг раҳбари Қодир Фозилхўжаев иккаламиз

маслаҳатлашиб Эркинни биргаликда ишлашга таклиф этдик. Бу билан Эркиннинг ижодига биров шароит яратиш, моддий аҳволини ҳам яхшилашга ёрдам беришни (бизда у ишлайдиган лавозим учун 200 сўмга яқин ҳақ тўланарди) кўзда тутгандик. Эркин аввалига рози бўлди. «Ёш гвардия» раҳбариятидан рухсат сўраб келди. Қодир Фозилхўжаев дарҳол буйруқ чиқариб ишга қабул қилди. Эркин бажарадиган вазифа кабинет мудирлиги бўлиб, ёзув-чизув билан алоқадор, тинчгина, аммо бевосита ижод, адабиёт билан унча боғлиқ эмасди. Янги ходим икки кун мобайнида иш ўрганди. Бажарадиган ишларининг доираси билан танишди. Иккинчи куннинг тушлик вақтига яқинлашганда Эркин мен ўтирган хонага келди-да: – Раҳматилла, мен қиладиган ишга ўхшамаяпти, ҳозирнинг ўзидаёқ зерикиб қолдим, – деди. Мен уни бу ишга таклиф қилганимиздан кўзда тутган асосий мақсадимизни айтдим. Биргалашиб Қодир аканинг кабинет-ларига кирдик. Қодир ака:

– Ўрганиб кетасиз, бирга бўлсак ёмон бўлмасди, тинчгина иш, – деди.

– Ана ўша тинчлиги менга ёқмаяпти-да, эртадан кечгача мук тушиб ишлашга ўрганиб қолган эканман-да, – деди.

Энди ортиқча зўрлашнинг ҳожати қолмаган эди. Шундай қилиб Эркиннинг таржимаи ҳолида ҳеч қаерда кўрсатилмайдиган «Билим» жамияти бошқармасидаги тинчгина, мўмайгина маошли ишдан эртадан кечгача мук тушиб ишлайдиган, кам маошли «Ёш гвардия» нашриётига қайтиб келди.

Эркин бир ярим кун ишлаган идорасидан чиқиб кетиш олдидан «Кўшиқларим сизга» номли китобига Қодир ака учун шундай дастхат ёзди: «Муҳтарам Қодирхўжа акамларга! Узоқ йиллар бирга ишлаганимиздан хотира бўлсин. Эркин».

* * *

1965 йил ёзи. Мен Эркинларнинг Себзордаги эски ҳовлиларига бордим. Биров гаплашиб ўтирдик. Сўнгра шахмат доналарини териб «асосий ишимиз»ни бошламоқчи бўлиб турганимизда кимдир Эркинни чақириб қолди. Ёнимда Эркиннинг 9-10 ёшлардаги жияни Анвар (ҳозир техника фанлари номзоди) ўтирган эди. Эркин кўчада анча ҳаяллаб қолгани учун Анвардан:

– Шахмат ўйнашни биласанми? – деб сўрадим.

– Энди ўрганаёпман, – деб жавоб берди у. Бекор турмаслик учун:

– Мана бундай юриб ўйинни бошлайсан, – деб унинг учун биринчи юришни кўрсатдим-да, ўзим жавоб юришни қилдим. Шу онда Эркин эшикдан шошиб кириб келди-да, Анварнинг

ўрнига ўтирди. Гарчи фақат биттадан юриш қилиниб, ўйин энди-гина бошланаётган бўлса-да, Эркиннинг бутун ҳаракатлари, ўзини туғишидан бу ўйинда мағлубиятга учрасам, умрбод ундан маломатга қолишимни, «ҳали юришни ҳам билмайдиган жияним Анвардан ҳам қолгансиз», деган гапни тарқатишдан тоймаслигини тушундим-да, ўйинга астойдил киришдим. Эркин ҳам бутун маҳоратини ишга солди. Узоқ давом этган шахмат жангимиз ниҳоят дуранг натижа билан тугади. Аммо иккаламиз ўртамизда бўлиб ўтган бу ўйинни Эркин барибир: «Жияним билан дуранг қилдингиз», деб баҳолади ва бунга бағишлаб шеър битди:

Ҳеч киши шахматга бундоқ зору шайдо бўлмасин,
Енгилиб ҳар кимсадан кўп хору расво бўлмасин.
Кечалар минг турли хил шахмат китобини ўқиб,
Тахта устида амал қилмовчи мулло бўлмасин.
Кичкина Анвар билан қилган дурангни мақтаниб,
Ҳар замон дўстлар ичида суҳбатаро бўлмасин.
Майли бўлсин минг қолок, минг паст ўйинчи, бас ва лек-
Қолса ҳам енгдим дегувчи Раҳматилло бўлмасин.

* * *

Англияда футбол бўйича жаҳон биринчилиги қизгин давом этаётган кунлар. Ўша йиллар ёш қари ёшасига футболга қизиқар, айниқса жаҳон биринчилигидай тансиқ ва улкан мусобақани эса деярли барча зўр қизиқиш, завқ билан томоша қиларди.

Жаҳон биринчилиги учун кураш қизгин давом этаётган кунларнинг бирида футбол ўйинини телевизорда бирга кўриш учун мен Эркинникига борган эдим. (Телевизоримизнинг экранни кичик бўлиб, бунинг устига анча хира кўрсатарди). Эркинларнинг телевизори эса тасвири кўрсатаркану овози йўқ экан. «Футболни энди қаерда кўрсак экан?» деб маслаҳатлашиб турганимизда эшикдан Қодир Фозилхўжаев кириб келди. У кишининг ҳам телевизорлари таъмирлашда экан. Бу ердаги телевизорнинг аҳволини кўрган Қодир ака: «Бўлмаса Эркин Юсуповичникига чиқиб, футболни ўша ерда кўрамиз», деган таклифни киритдилар. Уч кишилашиб Қодир аканинг қадрдон оғайнилари, Эркиннинг маҳалладоши файласуф олим Эркин Юсуповникиги бордик. У киши ҳам футбол кўриш тараддудига тушиб, телевизорлари бузукроқ бўлганлиги учун «Шу ерда борига бозор қилиб кўраверсаммикин ёки бирор ўртоғимникига борсаммикин» деб турган эканлар. Сўрашиб, ҳар биримизнинг телевизоримиз ҳақида кула-кула ахборот берганимизгача футбол бошланадиган вақт ҳам бўлиб қолди. «Нима бўлса пешонамиздан кўрдик» деб футболни шу ерда кўришга қарор қилдик. Аммо

Эркин ака телевизорнинг ҳам «қилиғи» бор экан. Уй антеннаси мустаҳкамланадиган тагидаги тарелкасимон қисми синган бўлиб, кимдир антеннани телевизор ёнида кўтариб туриши керак экан. Антеннани кўтариб турган одам телевизор кўришдан деярли махрум бўларкан. Галма-гал антеннани кўтариб туришга тўғри келди. Аммо антеннани кўтариб туриш навбати Эркин Воҳидовга келганда телевизор анча дурустроқ кўрсатар, бошқаларимиз навбатчилик қилганимизда телевизор экрани жирирайвериб жиғимизга тегарди. «Эркин, сиз антеннани ушлаб туришга уста экансиз, бемалол тураверинг, гол бўлса айтамыз» – деб ҳазиллашардик.

Ҳамонки, гап футболга келиб тақалган экан, бу ўйинга ишқибозлигимиз туфайли Эркин иккаламиз университетнинг 4-курсидан ҳайдалиб кетишимизга бир баҳя қолганини ҳикоя қилмасам бўлмас. «Пахтакор» стадионида бўладиган ўйинларни қанда қилмай кўрардик. Бутун футбол мавсумидаги биринчилик ўйинларига кириш ҳуқуқини берадиган абонемент сочиб олган вақтларимиз кўп бўлган. Айниқса, «Пахтакор»нинг кучли командалар билан ўйинларини қолдирмай томоша қилардик.

1958 йилнинг октябрь ойи эди. Яна ҳаммамиз пахтадамиз. «Пахтакор» командаси ўша кунлари ўз майдонида бутун мамлакатда донг таратиб турган Москванинг «Динамо»си билан СССР кубоги ўйинларида баҳслашадиган бўлиб қолди. Бундай ҳаяжонли ўйинни кўриш, шу баҳонада уйдагилардан хабар олиш мақсадида бригадиримиздан икки кунга жавоб сўраб Тошкентга тушиб кетдик.

Шаҳарга келгач, орзиқиб кутганимиздек футбол ўйинини томоша қилдик, сўнг ўша кунлари Тошкентда бўлаётган Осиё ва Африка ёзувчилари I конференциясининг Навоий номли театр биносида бўлаётган бир йиғини – шеърят кечасида қатнашдик. Ваъда берганимиздек, икки кундан кейин пахта майдонига етиб бордик. Аммо пахта даласида факультет декани вазифасини бажарувчи кишининг бизни университетдан ҳайдаш ҳақидаги буйруғининг лойиҳаси кутиб олди. Бизнинг жиноятимиз – пахта компаниясидай сиёсий масалага панжа орасидан қараганимиз, университет пахта штабидан жавоб олмаганимиз комсомол мажлиси муҳокамасига кўйилди. Шахсий масаламиз кўрилган комсомол йиғилишида интизомсизлигимиз, бошқаларга салбий намуна кўрсатганимиз, бу ишимиз комсомол аъзосидай шарафли номга доғ туширишимиз тўғрисида булбули гўёдай ваъз айтганлар ҳам бўлди, аммо кўпчилик бизни ҳимоя қилди.

Шахсий масаламизни кун тартибига кўйган, бизни комсомолдан ўчириб ўқишдан ҳайдамоқчи бўлганларнинг тарвузи қўлтиқларидан тушди, мақсадларига эриша олмадилар. Бунинг устига биз тўғримиздаги буйруқ лойиҳасининг мантқиқсизлиги билан

кўпчилиқнинг кулгусига сабабчи бўлди. Буйруқнинг биринчи бандида Эркин иккаламизни университетдан ҳайдаш, иккинчи бандида эса стипендиядан маҳрум қилиш хусусида гапирилган эди. Чамаси, университетдан ҳайдалишимиз ҳақидаги буйруқни тайёрлаганлар талабаликдан чиқарилганимиздан кейин ҳам юқори стипендия олишимиздан ҳавфсирашди шекилли. Хуллас, комсомол мажлиси ҳам кўзлаган муддаосига эриша олмади. Буйруқнинг асосий – бизни университетдан ҳайдаш ҳақидаги қисмини факультет декани Сиддиқ Фузаилов ўчириб ташлади. Эркин Воҳидов аълочи ва фаол талабамиз, илғор терувчимиз, Раҳматилла Иноғомов – гуруҳ оқсоқоли, намунали талабамиз бўлишса, бунинг устига бригадирдан жавоб олишганлиги туфайли уларга нисбатан бундай оғир жазони қўллаш адолатсизлик бўлади, деб буйруқни енгиллаштирган эканлар.

* * *

Эркиннинг қийин ҳолатларда энг муносиб сўзни топа олиш истейдодига доимо таҳсин ўқийман. Бунга мисол тариқасида икки кичик воқеани ҳикоя қилай.

1980 йилнинг апрел ойида отамиз Каримбой Саҳибоев бандаликни бажо келтирдилар. Табиийки, ул табарруқ зотнинг вафотлари билан боғлиқ кейинги барча маросимлар Эркиннинг ҳовлисида ўтказилди. Маҳалла аҳлию қариндош-уруғлар дейсизми, ошна-оғайнилару ёзувчилар жамоатчилиги дейсизми, бир ҳафта - ўн кунларгача ҳовлидан одам аримади.

Шундай кунларнинг бирида атоқли шоиримиз Уйғун, таниқли шоир ва драматург Туроб Тўла кўнгил сўрагани келишди. Очик айвонда меҳмонлар билан бирга ўтирибмиз. Куръон тиловат қилинди. Атоқли шоирлар кўнгил сўрашди, таскин берувчи сўзлар айтишди. Гап орасида Уйғун ака марҳум отамизнинг ёшларини сўраб қолдилар. Отамиз билан Уйғун ака деярли тенгдош бўлишиб, марҳум 75 ёшдан ўтиб вафот этган эдилар. Эркин шу дақиқада: «Отамиз ёшларини яшаб, опларини опаб дунёдан ўтдилар» дегувдек бўлса, Уйғун акага ёмон таъсир этишига фаҳми тез етди-да, зукколик билан: «Ҳали бардам эдилар, эндигина 75 ёшга тўлгандилар», деди. Мен чой куйиб ўтирган эдим, секингина Уйғун акага разм солдим. Шу дақиқада Уйғун аканинг юзи ёришиб кетгандай, Туроб Тўла эса: «Фаросатингга қойилман, шоир!» дегандай Эркинга қараб мамнун жилмайгандай бўлди...

80-йилларнинг ўрталарида, баҳор фаслида таниқли ўзбек адибларидан бири вафот этди.

Маълумки, гарчи ўлим ҳақ бўлса-да, аксарият ҳолатларда у тўсатдан содир бўлади. Марҳумнинг қариндош уруғлари, оила аъзолари, ошна-оғайнилари, умуман яқин одамларни чуқур қайғуга солади, руҳини эзиб юборади. Дунёни тарк этаётган одам эл-юртда таникли, эътиборли бўлса, бу қайғунинг доираси янада кенгайди. Бутун халқ, миллат қайғусига айланади. Бундай пайтда қайғудаги одамларнинг кўнглига таскин берадиган жўяли бирор гап, ҳатто сўз топиш амри маҳол. Аммо Эркин чинакам сўз санъаткори эмасми, шундай ҳолатларда ҳам одамлар руҳини кўтаришга ёрдам берадиган сўзлар топа олади. Ўша ёзувчининг дафн маросимида ҳам шундай бўлди. Республиканинг олий даражадаги раҳбарлари қатнашган маросимда марҳум ёзувчининг халқ ва адабиёт олдидagi хизматлари тўғрисида одат бўлиб қолган илиқ гаплар айтилди. Сўз навбаги Эркин Воҳидовга берилганда, шундай фикрларни топиб айтдики, назаримда, маросимда иштирок этаётганларнинг руҳи анча таскин топди, ҳатто ғамгин юзларида бирданига йилт этиб ёруғлик, нур пайдо бўлгандай туюлди. Ўша маросимда Эркин айтган барча гаплар ҳозир ёдимда йўқ, лекин «Марҳум ёзувчимиз баҳор фаслини, шу заминни куйлади. Ёзувчи учун не бахтки, ўзи куйлаган, ўзи суйган баҳор фаслида, айни Наврўз кунларида момикдай она тупроққа бош қўймоқда» деган дилга қандайдир далда, таскин берувчи сўзлари ҳамон эсимда.

* * *

1989 йилда Эркиннинг тоби қочиб қолди. Ўт қопага тош келиб, унга азоб бера бошлади. Врачларнинг маслаҳатлари ҳам узоққа чўзилиб кетди. Шоир бир-икки бор касалхонада даволаниб чиқса ҳам фойдаси бўлмади. Ниҳоят врачлар дарддан фақат жарроҳлик йўли билангина фориг бўлиш мумкин деган хулосага келишди.

Операция олдидан даволанаётган Эркин Воҳидов олдига 1-касалхона бош ҳакими Эркин Қосимов кириб келди-да, шоирни чалғитиш, дилгирилигини ёзиш учун:

– Эркин ака, қандай шеърлар ёздингиз? Эшитсак бўладими? – деди.

– Шундай пайтда юракка шеър сиғадими? – деб жавоб берди шоир.

– У ҳолда сизнинг бу ердан чиқишингизга рухсат бера олмайман. Касалхонада даволанган ҳар қандай шоир бу ердан бирор шеър ёзмасдан чиқиб кетмайди. Қоида шу.

Эркин Воҳидовга шифокорнинг катъийлиги таъсир қилди-ми ё ростдан ҳам касалхонадаги қондалар ичида шоирлар учун

алоҳида шартлар ҳам бор экан-да, деб ўйладими, ҳар ҳолда шифокор хонага кирмасдан аввал томоша қилиб тургани деразадаги чумчуқларга қараб қуйидаги сатрларни ўқиди:

Чумчуқлар деразада,
Чумчуқларга маза-да,
Оғрийдиган боши йўк,
Ўт қопида тоши йўк.

ИФТИХОР

(хотима ўрнида)

Ёруғ оламда шундай улуғ зотлар, табаррук сиймолар борки, улар туфайли кўпдан-кўп кишиларнинг номлари ҳам тарих саҳифаларига ўчмас ҳарфлар билан ёзилиб қолади.

Эркин Воҳидов ҳам ҳозирнинг ўзидаёқ халқнинг, миллатнинг ифтихорига, рамзига айланиб қолган улкан ижодкорлардан биридир. Шундай машҳур зот ва дилбар инсон билан деярли бутун умр бўйи бирга бўлиш, бир дастурхон атрофида кўпдан-кўп суҳбатларидан баҳрамандлик, ҳар икки томоннинг ўзаро ўртоқлик, дўстлик муносабатларига узоқ йиллар мобайнида содиқ қолиши, бунинг устига қариндошлик – куёвлик ҳисси, шоир ҳаёти ва ижодига жиндай бўлса-да, даҳлдорлик туйғуси қалбимда чексиз ифтихор туйғуларини уйғотади. Эркин менга бағишлаган «Сайр» номли алоҳида ғазал ёзганлиги, унда:

Бу замон кўнглингда, Эркин,
Қолмагай зарра ғубор,
Айласанг бир бор дўстинг
Раҳматилло бирла сайр

сингари сатрлар битиб илик фикрлар ифодалаганлиги кўнглимни кўтариб, шоирга ҳурматим бир томонлама эмаслигидан мамнуният ҳисларини туяман. Шахсий китобхонамни мунаввар қилиб турган, шоир дастхати билан лутфан тақдим этилган тўшамлари мен учун қимматбаҳо бойлик, оила аъзоларимиз тез-тез мурожаат этадиган сеvimли китоблардир. Мен ҳар сафар бу китобларни ўқиганимда, улардаги дастхатларга кўзим тушганда Эркиннинг бутун ҳаётий ва ижодий йўли ҳаёлимда қайта-қайта жонланаверади.

Муҳтарам китобхонлар нокамтарликка йўйишмаса, Эркин менга тақдим этган айрим китоблардаги дастхатларнинг намуналари билан таништираман. Эркин Воҳидовнинг китобхонлар билан дастлабки кўришуви бўлган «Тонг нафаси» номли ilk китобига шундай дастхат битилган:

«Дўстим, азиз биродарим Раҳматиллага, йигитлик-нинг энг ширин дамлари хотираси учун Эркиндан»
31.XII. 61 йил.

«Ёшлик девони»га:

«Дўстим Раҳматиллага ҳам ҳаётида, ҳам илмий ишида, ҳам шахматчилик фаолиятида муваффақиятлар тилайман.

Эркин Воҳидов. 18.XII.69 йил.

«Достонлар»га:

«Азизим, дўстим ва рақибим Раҳматиллага илмий, ижодий ютуқлар, шахмат бобида андак уқув ва тавфик тилаб Эркин Воҳидов

13ноябр 1973 йил.

«Келажакка мактуб» китобига:

«Азизим, дўстим, туғишгандан аълоим Раҳматиллага чин дил меҳри билан Эркин Воҳидов

12.02.84.

«Бедорлик»ка:

«Азизларим Маликаҳон ва Раҳматиллага дилдан эсдалик. Эркин»

22.XII. 85.

«Яхшидир аччиқ ҳақиқат» китобига:

«Азизим Раҳматиллага меҳр ва эҳтиромлар ила Эркин Воҳидов 16.01.93.

P.S. Аччиқ ҳақиқат шуки, шахматда барибир мен зўррокман!»

Шоир 2 жилдлик «Сайланма»сининг «Муҳаббатнома» отлиқ I жилдида шундай сатрлар муҳрланган:

Азиз дўстим, Раҳматилла!

Бу китобнинг жуда кўп шеърларига ўзингиз илк ўқувчи ва мунаққид бўлгансиз. Ўттиз икки йиллик қадрдонлик хурмати ва меҳри ила Эркин». 9.1.87.

Китобларга ёзилган дастхатларни ўқиб бутун халқнинг кўнглини кўтаришга даъват этилган шоир яқинларига ҳам эътиборли эканлигидан, ҳазиллари беғубор, кишини аллалагудай ёқимтойлигидан хурсанд бўламан.

Юқорида айтилганлардан хулоса шуки, мен Эркин Воҳидовдай улкан шоир, такрорланмас ижодкор, машҳур давлат ва жамоат

арбоби, дилбар, дилкаш ва баркамол инсон билан ҳамқадам яшаётганимдан, кадрдон ва қариндош бўлганлигимдан фахрланаман, Оллоҳ унга сиҳат-саломатлик, баракали умр ато этишини, мустақил Ўзбекистонимиз адабиёти осмонида бундай буён ҳам узок йиллар мобайнида порлаб туришини чин дилдан тилайман.

Китобни қайта ишлаш жараёнида ношир ихтиёрни ўзимга қўйиб берди: қисталанг қилмади. Ихтиёрим ўзимдалигидан фойдаланиб, китобга кўп нарса қўшмоқчи бўлдим, Эркин Воҳидов ҳақида нима билсам ҳаммасини қоғозга туширишга қасд қилдим. Ҳақиқатда ҳам ихтиёримда шоир ҳақида тўпланган материалларим бисёр. Аммо яна шу ўринда китобни тўхтатишга жазм қилдим. Бунинг иккита сабаби бор экан: биринчидан, шоир ҳақида, боз устига улкан ижодкор ва беназир инсон ҳақида бир одам бирданига кўп гапириб юборса бир хиллик ва зерикарлилик юзага чиқади. Иккинчидан, Эркин Воҳидов ҳамиша ҳазрат Навоийнинг:

Ки, оқил киши ростдин ўзга демас,
Вале, барча рост ҳам дегулик эмас,

деган шоҳ байтини такрорлаб юради.

Мана шу икки асосга амал қилиб, китобга шу ерда нуқта қўйдим.

НАШРИЁТДАН

Қўлингиздаги китоб таниқли адабиётшунос олим ва таржимон Раҳматилла Иноғомов қаламига мансубдир. У 1936 йилда Тошкентда туғилган, 1955-1960 йиллар мобайнида Ўрта Осиё Давлат университети (ҳозирги ТошДУ) нинг филология факультетида Эркин Воҳидов билан бирга ўқиган. Раҳматилла Иноғомов аввал Ўзбекистон «Билим» жамият бошқарувида масъул вазифаларда хизмат қилган, 1963 йилдан бошлаб ТошДУда ишлаб келмоқда. Эндиликда олим шу олий ўқув даргоҳининг ҳозирги ўзбек адабиёти кафедрасининг доценти, филология фанлари номзоди, йигирмадан ортиқ китоб, икки юздан ортиқ илмий мақолалар муаллифи.

Р.Иноғомовнинг илмий фаолияти 1961 йилдан бошланган бўлиб, ҳозиргача уч йўналишда давом этиб келмоқда. Биринчи йўналишга ўзбек адабиёти билан бошқа халқлар адабиётлар ўртасидаги алоқалар тарихини ёритишга бағишланган илмий мақола ва китоблар кирди. Р.Иноғомов ўзбек адабиётининг украин, белорус, рус, грузин, арман, озарбайжон, козок, кирғиз, тожик адабиётлари билан алоқаларига бағишланган тадқиқотлар олиб борди, бу адабиётларнинг Ш.Руставели, Шевченко, Лермонтов, Л.Украинка сингари улуғ намояндalари ҳақида адабий портретлар яратди. «Эрк куйчиси», «Грузин шеърятининг қуёши», «Инсоният адиби», «Халқлар дўстлиги - адабиётлар дўстлиги», «Адабиётимизнинг қардошлиқ алоқалари». «Адабиёт – дўстлик элчиси», «Кўнгишлар аро кўприк» сингари китоблар шулар жумласидандир. У ўзбек адабиётшунослигида биринчи бўлиб ўзбек-туркман адабий муносабатларини теран таҳлил этди, бу изланишларнинг натижаси ўлароқ «Дили - дилига пайванд», «Адабий қардошлиқ тароналари» каби тадқиқотлар юзага келди.

Р.Иноғомов фаолиятининг иккинчи йўналиши дин тарихи, улуғ аждодларимизнинг халқ тарихи, маданиятимиздаги ўрни ҳақидаги тадқиқотлардир. 1995 йилда шу йўналишдаги «Муҳаммад пайғамбарнинг туркий авлодлари» китоби босилиб чикди. «Унда мисқолаб йиғилган далиллар ёрдамида муаллиф пайғамбарнинг қарийб ўн тўрт аср давомида Туркистонда илдиш отган шажарасини гавдалантиришга ва шунинг воситасига мазкур ўлкада ислом динининг ёйилиш жараёнини маълум даражада кўрсатишга муваффақ бўлди» (С.Содик).

Р.Иноғомов илмий фаолиятининг учинчи йўналиши ўзбек адабиёти намояндalари ижоди тадқиқотига бағишланган ишлардир. У Навоий, Ҳамза, Қодирий, Чўлпон, А.Қаҳҳор, С.Аҳмад. Э.Воҳидов, Ў.Умарбеков, Х.Тўхтабоев, Ў.Ҳошимов ижоди ҳақида илмий мақолалар, адабий портретлар яратди.

Р.Иноғомов ўзбек китобхонларини рус ёзувчиси А.Калининнинг «Ортга қайтиш йўқ», «Урушнинг акс-садоси» қиссалари, арман адиби С.Зорянининг «Бир умр қиссаси» романи, украин ёзувчиларининг ҳикоялар тўплами «Нурафшон дўстлик» китоби билан таништирган таржимондир.

МУНДАРИЖА

Дебоча.....	3
Танишув.....	7
Талабалик йиллари.....	9
«Кичик ой сўзи».....	17
Водий сафари.....	18
«Ҳа, лой, ҳа, гувала!».....	20
Аввал дoston, сўнгра диплом.....	22
Тонг нафаси уфурди.....	24
Китобхонлар билан илк учрашув ва давомли гулдурос карсақлар.....	30
Жажжи шеърнинг узун тарихи.....	33
Эркиннинг уйланиши баҳонасида.....	36
Жиянларга аталган шеърлар.....	45
«Ўзбегим»нинг дунёга келиши ва изтироблари.....	46
«Йўқолган шеър».....	61
Арслонбоб саёхати.....	66
«Бахмал» дostonи.....	67
«Бунингдек бўлмас Эркин».....	69
Устоз ишончи.....	83
Арбоб.....	85
Шахмат ўйинидаги шоирлик.....	94
Гўзал мутойибалар ва зукколик.....	104
Ифтихор.....	111

Раҳматилла Иноғомов

ШОИРЛИК ҚИСМАТИ
(тўлдирилган 2-нашри)

Муҳаррир Олимжон Аҳмаджонов
Бадиий муҳаррир Орифжон Муинов

Босишга рухсат этилди 17.12.98й. Офсет босма усулида ёзув қоғозига босилди. Бичими 84x108^{1/32}. Шартли босма табағи 6,1. Вклейка 1,0. Нашриёт ҳисоб табағи 7,2. Вклейка 1,0. Адади 3000 нусха. Баҳоси шартнома асосида. Буюртма № 19.

«Университет» нашриёти. Тошкент талабалар шаҳарчаси ТошДУ
Маъмурий бино.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг
Янгийўл ижара пудратигаги китоб фабрикасида босилди.
Янгийўл, Самарқанд кўчаси 44.